Yvan Combeau

Istoria Parisului

30

Micii curioși

CORINT

Redactor:
Antonia Kacsó

Tehnoredactare computerizată:
Lili Gaibăr

Desene:
Petruţa Şerban

Coperta:
Walter Riess

Yvan Combeau
HISTOIRE DE PARIS
© Presses Universitaires de France, 1999

Toate drepturile asupra acestei versiuni
în limba română sunt rezervate Editurii CORINT

ISBN: 973-653-225-9

Format: 16/54×84
Coli tipo: 9

Tiparul executat la:
S.C. UNIVERSUL S.A., Bucureşti

YVAN COMBEAU

ISTORIA PARISULUI

Traducere de Traian Finţescu

Prefaţă de Alexandru-Murad Mironov

CORINT
Bucureşti, 2002

PREFAŢĂ

Istoria locală a comunităţilor umane este, în general, fascinantă. Atunci când, însă, subiectul este atât de interesant şi vast — Parisul, unul dintre cele mai celebre locuri din lume —, tratarea lui se impune a fi făcută ţinând cont de mai multe coordonate: una clasică, cronologică, evenimenţială, şi alta, urbanistică, arhitectonică, evolutivă.

Lucrarea de faţă încearcă să prezinte evoluţia acestei mari metropole din timpuri imemoriale şi până la penultimul primar al Parisului, Jean Tibéri, al cărui mandat a fost, de altfel, zguduit de numeroase afaceri de corupţie. Transformările pe care le-a suferit oraşul nu au fost numai dramatice, din punctul de vedere al evenimentelor istorice, dar şi structurale şi mentale. Oraşul de pe malurile Senei a fost regândit de mai multe ori arhitectonic, urbanistic şi social, până a ajunge astăzi punctul turistic şi cultural pe care ni-l reprezentăm atunci când ne gândim la Parisul contemporan.

Una dintre principalele caracteristici ale Parisului este că istoria lui poate fi oricând despărţită de aceea a Franţei. Reciproca nu este şi nici nu poate fi valabilă. Poţi lesne transforma capitala în actor istoric, dar va fi foarte dificil să îţi imaginezi Franţa fără capitală. Parisul „este Franţa însăşi", va constata Alexis de Tocqueville în clasica sa lucrare, *Vechiul Regim şi Revoluţia*. Totuşi, marele oraş a devenit treptat un personaj istoric atât de important tocmai datorită Franţei, care, după 1789, a privit spre el ca spre Mecca civilizaţiei, mai târziu, întregul continent făcând la fel. Glumind, putem să ne întrebăm dacă nu cumva Parisul, având nevoie de o ţară căreia să îi fie capitală, a inventat Franţa? Ceea ce se poate afirma însă fără urmă de dubiu este că i-a schimbat înfăţişarea prin atotputernica sa influenţă.

Lucrarea lui Yvan Combeau reuşeşte să refacă istoria vremurilor foarte îndepărtate, mult înainte ca „miracolele" centralismului administrativ, şi ulterior cultural, să se fi făcut simţite. Erau timpurile în care oraşul de pe malurile Senei nici măcar nu corespundea acestei descrieri definitorii, pentru simplul motiv că întreaga structură urbană se concentra pe cele câteva insuliţe din mijlocul fluviului, locuri pe care astăzi poţi să le străbaţi în nu mai mult de cincisprezece minute, dar care indicau preocupările de bază ale locuitorilor de atunci (Île aux Vaches, de exemplu). Ulterior, lucrurile s-au cam schimbat. Parisul s-a întins şi s-a mărit continuu. Lucrările de construire, modificare şi modernizare ale infrastructurii nu au fost niciodată oprite şi, probabil, nici nu se vor opri vreodată. Transformările colosale pe care le-a suferit capitala ar putea reprezenta o istorie separată foarte complexă şi interesantă, dar Yvan Combeau reuşeşte să surprindă esenţialul.

Oraşul îşi făcea intrarea pe scena politică a ţării, participând direct la toate evenimentele, implicându-se în construirea Franţei ca ţară şi naţiune, începându-şi lunga luptă şi incredibilul efort de a se impune ca adevărată capitală, localitate ce poate decide soarta întregii ţări.

Ne este redată cu precizie imaginea oraşului combatant în Războiul de 100 ani, în epopeile napoleoniene, în conflictul franco-prusac din 1870, în ambele conflagraţii mondiale. Localitate dificilă şi mult prea plină de personalitate, Parisul nu luptă numai cu inamici externi, ci şi cu autorităţile centrale. Rezultatul: guvernele se tem de oraşul ce pare de obicei atât de imobil, dar care reuşeşte să se mobilizeze atât de repede pentru a le răsturna. Motiv pentru care îl părăsesc în repetate rânduri, dar fără a se îndepărta prea mult (Versailles este locul favorit), atracţia este de neînvins. Parisul le răspunde prin revolte, insurecţii şi baricade. Influenţa capitalei asupra politicii naţionale este atât de mare în secolul al XIX-lea, încât putem vorbi foarte lesne de o confundare a istoriei oraşului cu cea a Franţei, după ce Revoluţia din 1789 îl adusese în prim plan, pentru că revoluţia a fost o afacere pariziană. Luna mai a anului 1968 a indicat destul de

clar că aceste mişcări politice şi sociale, care zguduie regulat marele oraş, nu sunt chiar cu totul revolute nici măcar astăzi.

În ceea ce priveşte evoluţia peisajului urban, *Istoria Parisului* oferă o imagine completă a transformărilor suferite în cei două mii de ani de existenţă. Deşi, la prima vedere, oraşul pare destul de arhaic din punct de vedere arhitectural, realitatea este că noi observăm în principal rezultatele planurilor baronului Haussmann, prefect al regiunii sub Napoleon al III-lea. Din aspectele citadine descrise de Victor Hugo în *Cocoşatul de la Notre-Dame* n-au mai rămas decât vagi urme. Iar Hugo deplângea gravele modificări aduse zonei medievale. Oare ce ar fi gândit astăzi? George Sand însă nu era deloc de aceeaşi părere: „Să regrete cine o vrea vechiul Paris; facultăţile mele intelectuale nu mi-au permis să-i cunosc ocolişurile, deşi, ca atâţia alţii, aici am crescut. [...] Este o binecuvântare să umbli pe trotuar lat."

Este un straniu obicei al edililor parizieni de a viola peisajul arhitectonic urban cu diverse construcţii care, cel puţin la început, par bizare şi provoacă inevitabile scandaluri în rândurile unui public foarte exigent în ceea ce priveşte mediul citadin. Astfel au fost cazurile Turnului Eiffel, Centrului Pompidou, Piramidei Luvrului, cartierului La Défense etc. Ele constituie astăzi părţi organice ale patrimoniului Parisului, oraşul le-a integrat într-un fel unic în lume.

Trebuie, de asemenea, remarcată menţionarea instituţiilor şi momentelor culturale găzduite de capitala Franţei de-a lungul istoriei sale milenare. Începând de la universitatea medievală şi sfârşind cu marile construcţii edilitare, dedicate ştiinţei şi educaţiei, ale celei de a V-a Republici (Cetatea Ştiinţei şi Industriei, Marea Bibliotecă a Franţei „François Mitterand", Institutul Lumii arabe etc.), avem tabloul complet al edificărilor intelectuale, fără a lăsa la o parte acel specific parizian dat de atmosfera tipică bistrourilor şi cafenelelor literare. Teatrele, opera (stabilimente multiseculare pe malurile Senei), dar şi cinematografele, presa scrisă şi audio-vizuală îşi aduc aportul la construcţia identitar-istorică a societăţii pariziene.

Poate că nici un oraş din lumea aceasta largă nu a reprezentat atât de mult pentru români ca Parisul. Farmecul, atracţia şi

admiraţia neţărmurite pentru „oraşul lumină" i-au animat pe străbunicii şi pe bunicii noştri, aşa cum se exercită şi astăzi asupra noastră.

Convingerea că civilizaţia europeană îşi găsea cel mai bine expresia în capitala Franţei s-a instalat la noi cândva, puţin înainte de revoluţia din 1848. Numeroşi tineri idealişti s-au călătorit atunci în Occident, dar mai ales la Paris, în încercarea de a găsi modelul de urmat în societatea românească ce începea timid să se definească drept modernă. Lumea pe care au găsit-o aici i-a cucerit şi le-a impus convingerea că aceea era forma pe care trebuiau să o preia şi să o adapteze realităţilor atât de diferite de pe meleagurile noastre. Urme ale influenţelor de atunci sunt încă lesne de observat în vremurile şi locurile noastre, deşi evoluţia lor a fost complet diferită faţă de original.

Românii acelor vremuri au visat şi au iubit oraşul acela atât de îndepărtat geografic, dar totuşi atât de aproape de sufletele lor. Adeseori s-au identificat cu el, iar soarta lui i-a făcut să sufere, doar pentru a aminti atitudinea combatant-filofranceză din anii neutralităţii ţării noastre la începutul Primului Război Mondial. De asemenea, ne este greu să ne imaginăm şocul suferit în mediile intelectuale româneşti, în cea mai mare parte de formaţie culturală franceză, la aflarea veştii căderii Parisului şi Franţei în iunie 1940. Momentul a fost perceput de mulţi ca o pierdere personală.

A cunoaşte istoria acestui oraş înseamnă a înţelege în mare parte mentalitatea societăţii româneşti din a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi prima jumătate a secolului al XX-lea.

Pierzându-şi parţial importanţa politică, sau, mai bine spus, redefinindu-şi-o în contextul integrator european de astăzi, Parisul continuă să strălucească prin cultură, prin focarul său civilizator unic în felul lui. Lucrarea de faţă vă invită să luaţi contact cu el.

Alexandru-Murad Mironov

INTRODUCERE

Parisul, copil al Senei şi al regelui, este, după expresia lui Paul Valéry, „oraşul cel mai complet de pe pământ" Complet? Da, pentru că nicăieri în lume nu poţi vedea „un mozaic de ocupaţii, de industrii, de funcţii, de produse şi de idei mai bogat şi mai pestriţ ca aici"

În acest sens, principala noastră aspiraţie a fost, pe întreg parcursul acestei lucrări, să marcăm dimensiunile excepţionale ale Parisului şi locul său unic de-a lungul a peste douăzeci de veacuri de istorie. Linia noastră directoare era fixată: să înţelegem cum a fost clădită această capitală politică, economică, culturală, şi să ne dăm seama de proporţiile preeminenţei sale în istoria Franţei. Constrânşi de limitele prezentei cărţi, a trebuit să recurgem la o selecţie şi să fixăm o serie de unghiuri ale analizei. Temele cele mai semnificative ni s-au impus în funcţie de perioadele studiate, fie că era vorba despre dezvoltarea progresivă a oraşului, despre organizarea sa în spaţiu, sau despre rolul şi ponderea capitalei şi a locuitorilor săi în viaţa politică franceză.

Scriind paginile acestei scurte istorii a Parisului, am păstrat continuu în minte aceste versuri ale poetului Pierre Harel-Darc: „Ce alt oraş în afara Parisului? Ce alt oraş din lume ar putea spune atâtea?..."

Capitolul I

GENEZA UNUI ORAŞ

I. Un sit excepţional

Să evoci şi să înţelegi istoria Parisului înseamnă, în primul rând, să recunoşti rolul determinant al unui sit care s-a format între paleolitic şi neolitic. Elementul esenţial al acestui sit şi al unităţii lui îl reprezintă fluviul cu o lăţime de mai mulţi kilometri constituit de Sena[1] preistorică. Cursul apei, la origine aflat la 25 m sub nivelul mării, s-a deplasat lent din albia săpată la poalele colinelor din nord (Chaillot[2], Montmartre[3], Belleville[4]) pe traseul său actual (est-vest) cu micul afluent Bièvre[5]. În 1910, puternicele inundaţii pariziene au făcut, de altfel, să reapară braţul nordic iniţial al fluviului.

Parisul are privilegiul de a se fi născut în inima unei răspântii, în mijlocul unei convergenţe naturale (Beaujeau-

[1] Izvorăşte din platoul Langres (Munţii Tasselot), străbate bazinul parizian şi se varsă printr-un estuar în Marea Mânecii. Cale de navigaţie importantă, este legată de celelalte reţele hidrografice ale Franţei şi Europei de Vest, având o lungime de 776 km.

[2] Loc pe care a fost înălţat în 1930, pe amplasamentul fostului Trocadero, Palatul Chaillot, care adăposteşte Muzeul Monumentelor Franceze, Muzeul Marinei, Muzeul Artelor şi Tradiţiilor Populare şi Teatrul Naţional Popular.

[3] Fostă comună a Senei, anexată Parisului în 1860. Pe colina Montmartre se află bazilica Sacré-Coeur.

[4] Cartier al Parisului situat în arondismentul XX.

[5] Râuleţ care izvorăşte în apropiere de Saint-Cyr-l'Ecole (Yvelines) şi se întâlneşte cu canalele de scurgere ale Parisului; 40 km.

Garnier). Sena este centrul bazinului. La nord, pe malul drept până la Montmartre, se află mai întâi o întinsă zonă de smârcuri (Mlaştina), înconjurată de un lanţ de coline cu o înălţime ce variază între 70 şi 130 m, despărţite de două văi înguste (defileele Monceau şi La Chapelle). Iulius Cezar evocă „o mlaştină continuă" care se varsă în fluviu. Bucla desenată în adâncurile fluviului preistoric lasă să ţâşnească la suprafaţă numeroase insuliţe[6], prime refugii ale populaţiei: Louvier (alipită la malul drept în 1848), Île aux Vaches şi Notre-Dame (legate din secolul al XVII-lea), Île de la Cité[7].

Pe malul stâng, punctul cel mai înalt este dealul Sainte-Geneviève (65 m).

Subsolul bazinului sedimentar este de o mare bogăţie: argilă, calcar, nisip şi ghips. Tot atâtea materiale care, împreună cu pădurile uriaşe din jurul oraşului, stau la baza construirii acestuia. Încă din paleoliticul inferior, se poate vorbi despre o aşezare dispersată (Montmartre, Grenelle...[8]) pe situl viitoarei capitale. În neolitic (mileniile IV şi III î.Hr.), locul este ocupat de o populaţie sedentară (creşterea vitelor, agricultură). În perioada aceasta existau deja schimbări. Sena şi afluenţii ei joacă un rol dinamic în circulaţia oamenilor şi a produselor. Un indiciu al acestei activităţi îl reprezintă descoperirea în fluviu a unor securi venite din Europa Orientală.

---

[6] În legătură cu acest habitat, vezi Le Clère (sub dir.), *Paris de la Préhistoire à nos jours*, Éditions Bondessoules, pp. 22–23 (n.a.).

[7] Insulă de pe Sena care a fost leagănul Parisului; aici se află catedrala Notre-Dame de Paris, Palatul de Justiţie, Sainte-Chappelle, Prefectura de Poliţie, Hôtel-Dieu.

[8] Fostă comună a Senei anexată Parisului în 1850 (arondismentul XV).

Începând de la jumătatea secolului al III-lea î.Hr. (între 250–225), în epoca fierului, în Île de la Cité, se stabilesc parisii, populaţie celtă care va da numele său oraşului. Parisii îşi înalţă capitala, Lutetia[9], chiar pe acest oppidum. Un zid de apărare va fi ridicat la începutul secolului al II-lea. Podurile înlocuiesc bacul. Particularităţile sitului explică în mare măsură rolul şi activităţile acestor populaţii, care profită de schimburile pe axa de circulaţie Mediterana–Insulele Britanice şi se dedică unui comerţ intens pe Sena. Comerţul fluvial, dar şi cel rutier, taxele aplicate schimburilor legate de trecerea peste (şi pe sub) cele două poduri stau la originea prosperităţii Lutetiei. Corporaţiile de luntraşi (*nautes*) ocupă, de altfel, un loc dominant în viaţa insulei. Straterii de aur, monedă bătută în cantităţi mari (aversul prezintă un profil uman, reversul, un cal) sunt o dovadă a intensităţii activităţii economice a oraşului. Recentele săpături arheologice din situl neolitic (Bercy) confirmă existenţa schimburilor comerciale.

II. De la satul galic la cetatea galo-romană

Hotărând (53 î.Hr.) transferarea Adunării popoarelor galice (probabil pe câmpia Lendit[10], între Lutetia şi Saint-Denis)[11], Cezar întăreşte poziţia geografică strategică a

[9] Oraş din Galia al cărui amplasament corespunde centrului Parisului, Île de la Cité.

[10] Mare târg care se ţinea în Evul Mediu pe câmpia Saint-Denis, la nord de Paris.

[11] Capitală a cantonului Senei Saint-Denis (arondismentul Bobigny), pe Canalul Saint-Denis, în apropiere de Sena; biserică abaţială devenită bazilică şi apoi catedrală; locul în care sunt înmormântaţi regii Franţei.

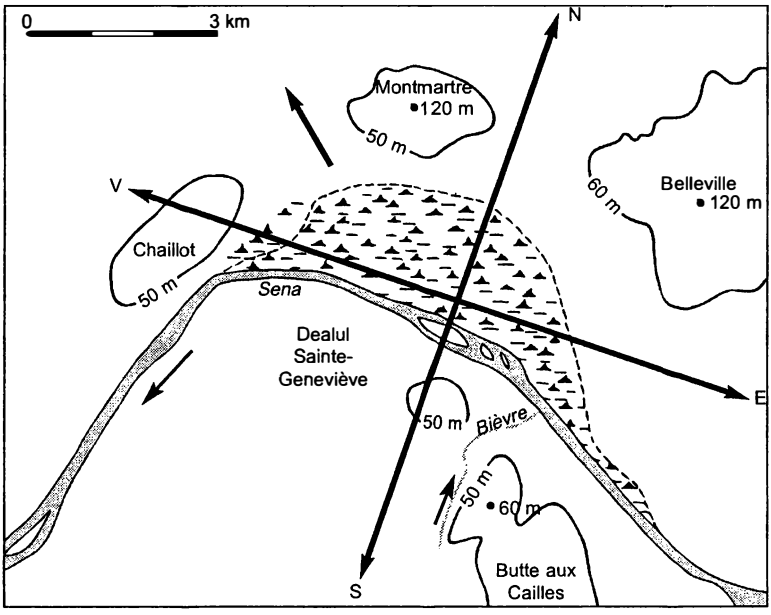

Lutetia

Lutetiei şi îi conferă o funcţie religioasă. Un gest imperial, care nu poate fi disociat de eşecul lui Cezar în tentativa sa de a debarca în Bretagne şi de decizia sa de a-i supune pe carnuţi[12] şi pe senoni[13]. Prezenţa sa la şedinţa de închidere a Adunării subliniază simbolistica hotărârii sale, ca şi importanţa pe care o acordă fidelităţii parisilor.

[12] Veche populaţie din Galia, din timpul lui Cezar.

[13] Populaţie din vechea Galie, din bazinul superior al Yonnei.

Anul 52 tulbură toate aceste planuri. Parisii se alătură căpeteniei arverneze[14], Vercingetorix[15], care se află în fruntea răzmeriţei galice. Bătălia de la Lutetia pune capăt acestui conflict. Lupta ne este cunoscută, în principal, datorită cărţii lui Cezar (*De bello galico*). Un text discutabil, pentru că autorul lui nu a participat la operaţiune. Pentru prima oară în istoria scrisă este evocat „oraşul parisilor, aşezat pe o insulă a Senei" Atunci când Cezar porneşte campania împotriva arvernezilor, locotenentul său, Labienus, primeşte misiunea de a recuceri Lutetia. În faţa legiunilor acestuia, Camulogène organizează apărarea insulei. După victoria sa de la Sens[16], Labienus, oştean iscusit, porneşte la atac prin mlaştina pariziană. Eşecul acestei ofensive îl determină să îşi modifice planurile. Oştile romane se îndreaptă spre Melun, unde reuşesc să treacă fluviul. Surprins din spate, Camulogène ia hotărârea să distrugă podurile şi să incendieze Île de la Cité. După ce simulează o nouă manevră spre Melun, Labienus izbuteşte să atingă cu o parte a armatei sale malul stâng. Faza finală a acestor lupte se derulează pe câmpia Grenelle. O înfruntare cât se poate de inegală, având în vedere numărul de soldaţi din fiecare tabără: bătălia de la Lutetia sfârşeşte într-o baie de sânge. Camulogène moare, victoria aparţine romanilor.

De acum înainte, în mâinile Romei se află un oraş distrus de incendii, dar, în urma acestui succes militar, a recucerit o poziţie crucială în Galia împădurită şi în întregul său imperiu. Atunci când romanii cuceresc Lutetia, oppidum-ul nu mai există. Oraşul trebuie reconstruit. Încă

[14] Popor al Galiei care ocupa actuala Auvergne.

[15] Conducător al arvernezilor, înfrângerea sa de la Alesia punând capăt independenţei acestora.

[16] Capitala arondismentului Yonne.

de la începutul secolului întâi, cadrul este fixat: o împărţire uniformă în pătrate pornind de la cele două axe fundamentale. Direcţia nord-sud este axa principală care leagă malul drept şi cel stâng (Grand-Pont et Petit-Pont), corespunzând străzii Saint-Jacques din Saint-Martin. Pe malul stâng, o axă secundară se situa pe amplasamentul bulevardului Saint-Michel. Decumanus-ul (est-vest) taie străzile Cujas, Soufflot şi Şcolilor. Drumurile acestea cu o lărgime de câţiva metri şi pavate cu dale late de gresie sunt mărginite de vile. În Haut-Empire, paralel cu prima axă, romanii construiesc pe malul drept o a doua cale (actuala stradă Saint-Denis), ducând spre Rouen. Pe acelaşi mal drept, după Grand-Pont, drumul de Est (Saint-Antoine, Saint-Honoré) duce spre Melun. Căile acestea au în principal o vocaţie comercială. Île de la Cité îşi menţine funcţia portuară (port în apropiere de Petit-Pont, construit din lemn) şi adăposteşte sediul administraţiei romane.

„Lutetia atinge stadiul maxim al dezvoltării sale la începutul secolului al III-lea. Pe atunci era un orăşel de negustori care făceau un comerţ activ pe Sena şi Yonne, străbătute de la Sens la Lillebonne de bărcile lor. Era în legătură cu oraşele vecine Chartres, Rouen, Beauvais, Senlis, Melun şi Orléans, spre care duceau acele frumoase drumuri romane aproape indestructibile" (Henri Lemoine)[17]

În principal, noile construcţii se dezvoltă pe malul stâng (aproximativ 44 ha), protejat în mai mare măsură de creşterea apelor. Civilizaţia este, în spiritul romanilor, fundamental urbană. Mai sus de muntele Saint-Geneviève se

[17] H. Lemoine, *Manuel d'Histoire de Paris*, Albin Michel, 1951, p. 33. (n.a.)

află Forumul[18], descoperit în 1860 de Th. Vacquer. Acesta se situează între bulevardul Saint-Michel şi strada Saint-Jacques acoperind cu lungimea sa (aproximativ 180 m) actuala stradă Soufflot. Construcţia avea o lăţime de 100 m. Reuneşte un templu, o bazilică civilă şi un portic interior, unde sunt amplasate prăvălii. Regrupează activităţile comerciale şi constituie locul privilegiat de întâlnire şi centrul vieţii administrative.

Pe acelaşi mal se află, de asemenea, un teatru şi arenele. Arenele sunt, de fapt, un somptuos teatru-amfiteatru cu scenă (36 de etaje de gradene), pe care săpăturile arheologice de la sfârşitul secolului al XIX-lea (1867) şi lucrările de restaurare întreprinse le-au făcut să-şi recapete strălucirea în spaţiul parizian (pe strada Monge). Peste 10 000 de spectatori se puteau reuni în acest hemiciclu de gradene (o cifră superioară populaţiei pariziene). Programele de aici includeau reprezentaţii teatrale, spectacole de circ, lupte de animale...

Printre elementele caracteristice ale urbanizării romane, trebuie evocată reţeaua de apă alimentată din bazinele de la Rungis şi Wissous. Apeductul[19] are o lungime de 16 km. Debitul era de 2 000 de m^3 pe zi. Oraşul este înzestrat cu trei terme[20] (strada Gay-Lussac, strada Saint-Jacques, Cluny). Cele mai faimoase, termele de la Cluny, datează de la sfârşitul secolului al II-lea. Cei zece ani de săpături arheologice începute în 1946 (sub conducerea lui Paul-Marie Duval) au pus în valoare un monument excepţional, mărturie a fastului şi a grandorii arhitecturii romane. Termele se întind

[18] Piaţă publică a oraşelor romane, centru al vieţii politice şi economice în care se aflau principalele instituţii administrative.

[19] Sistem de conducte prin care se aducea apă de la locul de captare până la locul de consum.

[20] Băi publice la romani.

pe o suprafaţă de peste 6 000 de m². Zidurile de la intrare au o grosime de până la 2,50 m. Marea faţadă dinspre nord se deschide prin nu mai puţin de 14 uşi şi ferestre spre fluviu. Edificiul este înzestrat cu un frigidarium (21 m pe 11,14 m înălţime). Apele de la Cluny se scurg printr-un canal până în Sena. În afara oraşului se află, aşa cum cere religia, cimitirele, marcând limitele spaţiului locuit. Săpăturile lui Vacquer au permis descoperirea, la sud de Lutetia, a unei mari necropole romane (strada Pierre-Nicole). O a doua necropolă a fost localizată în apropierea pieţei Baudoyer.

Pax romana constituie o perioadă fastă pentru cetatea galo-romană care numără aproape 6 000 de suflete. Oraşul este o adevărată răscruce a schimburilor economice, graţie drumurilor spre Orléans, Senlis, Soissons, Reims, Rouen, Chartres... O expresie a acestei prosperităţi o reprezintă ridicarea stâlpului votiv în onoarea împăratului Tiberiu (14–37) şi a lui Jupiter de către bogata corporaţie a nauţilor. Nauţii participă, de altfel, masiv la istoria monumentală a Parisului (termele de la Cluny). Stâlpul acesta exprimă de asemenea convergenţa, nicidecum fuziunea, celor două politeisme existente (galic şi roman), de vreme ce sunt reprezentaţi Jupiter, Marte, Mercur, dar şi Cerunnos şi Smeritos. Cu toate acestea, oraşul nu trebuie considerat centrul provinciei Quatrième Lyonnaise. Sens rămâne capitala acestei provincii a Imperiului roman. Faptul explică, până în secolul al XVII-lea, dependenţa Parisului de arhiepiscopia din Sens.

III. Citadela din Imperiul roman de apus

În secolul al III-lea, primele atacuri ale popoarelor germanice (alamanii din 275) determină o deplasare a unei mari părţi a populaţiei spre Île de la Cité. Malul stâng este

considerat nesigur (jafurile şi incendiile de pe muntele Sainte-Geneviève au fost confirmate de săpăturile arheologice din secolul al XIX-lea) şi locuitorii încep să se retragă, pornind în căutarea unui refugiu. Această migraţie parţială este însoţită de o demolare a marilor monumente de pe malul stâng, pentru a consolida zidurile de apărare din jurul insulei. Trebuie să ne ferim, totuşi, de o viziune prea simplistă. Malul stâng continuă să trăiască. În acelaşi timp, mai multe locuinţe apar pe înălţimile de pe malul drept, multă vreme abandonat.

În acest secol, denumirea de Lutetia dispare, fiind înlocuită de expresia „oraşul parisilor" (*Civitas Parisiorum*), înainte ca numele de Paris să fie definitiv adoptat. Viaţa şi activitatea locuitorilor se concentrează pe cele câteva hectare ale oraşului fortificat. În aceşti ani marcaţi de ciocnirile de la frontiera Rinului, Parisul îndeplineşte pentru armata romană funcţia unei baze din spatele frontului. Între 358 şi 360, oraşul îl găzduieşte pe Iulian[21], fiul cel mic al lui Iuliu Constanţiu şi nepotul lui Constantin cel Mare, şi pe Valentinian (365–366). După fiecare campanie militară (victorie asupra alamanilor la Strasbourg în august 357), Iulian se instalează la Paris pe timpul iernii. În urma deciziei împăratului Constantin de a-i retrage comanda unei părţi a armatei sale, trupele îl proclamă împărat în februarie 360, în faţa palatului de pe Île de la Cité. Înainte de a părăsi Parisul şi de a lupta împotriva persanilor, Iulian redactează mai multe texte despre scumpa sa Lutetie. Povestirile sale subliniază cât de mult îi plăcea să trăiască în acest oraş (clima blândă şi vegetaţia splendidă). De asemenea, ne lasă o mărturie preţioasă asupra citadelei

[21] Iulian Apostatul (Flavius Claudius Iulianus), împărat roman (361–363).

romane în care se transformase Parisul în a doua jumătate a secolului al IV-lea.

„S-a întâmplat ca în iarna aceea să-mi cantonez trupele în scumpa mea Lutetie: acesta este numele pe care l-au dat celţii fortăreţei parisilor. Este o insulă mică, aşezată în mijlocul fluviului, iar această suprafaţă redusă este împrejmuită de ziduri de apărare; singurele căi de acces sunt podurile de lemn ce pornesc de pe fiecare mal. Apa ce o înconjoară este liniştită şi cuminte; este o încântare să o contempli, într-atât este de limpede; este, de asemenea, bună de băut, iar locuitorii vin să se aprovizioneze din râu. Iarna nu este aspră, şi temperatura favorabilă îngăduie ca, pe acele meleaguri, să crească o viţă de vie de foarte bună calitate." (Împăratul Iulian)

Creştinismul apare cu adevărat la mijlocul secolului al III-lea (în timpul domniei lui Decius). Tradiţia îl prezintă pe episcopul evanghelizator Sfântul Denis ca pe întemeietorul Bisericii de la Paris. Confuzia, întreţinută de lucrarea *Passion* a lui Hilduin, abate la Saint-Denis în secolul al IX-lea, între Sfântul Denis şi Dionisie Areopagitul, discipol al Sfântului Paul, a fost de multă vreme lămurită. Dar nu posedăm decât puţine elemente în ceea ce priveşte viaţa şi rolul său, de multe ori exagerat de operele hagiografice (Grigore din Tours). Legenda a reţinut cu precădere împrejurările morţii sale (în jurul anului 250) pe Mont des Martyrs (Montmartre). Arestat, împreună cu Rustique şi Eleuthère, de prefectul Fescenninus, este decapitat. Se spune că, atunci, şi-ar fi adunat capul de pe jos şi ar fi mers 6 000 de paşi până în târgul Catulliacus, actualul Saint-Denis (miracolul cefaloforiei). Dezvoltarea creştinismului ne este cunoscută prin câteva fapte şi date. Primul arhiepiscop al Parisului este Victorin. În anul 360, se reuneşte un conciliu. În ceea ce priveşte prima biserică pariziană, construcţia ei datează

din secolul al IV-lea. Va fi închinată Sfântului Marcel, al nouălea arhiepiscop (mort în 435).

Începând din primii ani ai secolului al V-lea, invaziile barbare sunt mai numeroase. În 406, Rinul, acoperit de gheţuri, nu mai constituie un obstacol. Vizigoţii, burgunzii, francii, alamanii, ocupă Galia. Cruţat într-o primă fază, Parisul este silit să facă faţă, începând de la mijlocul secolului al V-lea, atacurilor hunilor. În 451, Attila, după ce devastează oraşele Trèves, Metz şi Reims, porneşte spre Paris. Personaj central al istoriei pariziene din secolul al V-lea, Sfânta Geneviève (422–502), născută la Nanterre, ocrotitoare a oraşului, cheamă la rezistenţă. În numeroase texte este prezentată ca o păstoriţă, ce vindecă bolnavii ungându-i cu ulei, săvârşind multe minuni. Principala sursă a acestor legende (*La vie de Sainte Geneviève*) constituie, totuşi, un document esenţial pentru relatarea acestor evenimente şi a istoriei Parisului în secolul al V-lea. Sfânta Geneviève le cere parizienilor care ar fi preferat să fugă, să lupte, ilustrând astfel sfârşitul influenţei armatei romane în provincie (476: ultimul împărat, Romulus Augustulus). În cele din urmă, hunii se decid să se îndrepte spre Orléans, abătându-se din drumul spre Paris. Dar este doar un scurt răgaz, întrucât, în anul 470, francii salieni conduşi de Childeric I[22] (436–481, tatăl lui Clovis[23]), jefuiesc satele din jurul Parisului şi asediază oraşul. Asediul durează puţin peste zece ani. Sfânta Geneviève reuşeşte să străpungă blocada şi să aprovizioneze populaţia pariziană cu grâu adus de la Brie şi Champagne graţie circulaţiei unei flotile de vase de transport (11 penişe) pe Sena şi pe Aube până la Arcis sur Aube. În anul 481, Clovis, în

[22] Rege al francilor salieni (457–481).

[23] Rege al francilor (481–511), fondator al monarhiei franceze, rege peste întreaga Galie.

vârstă de 16 ani, domneşte peste un teritoriu ce cuprinde Belgia şi o parte din nordul Galiei. Cinci ani mai târziu, doboară ultimul simbol al Imperiului roman (Syagrius) la Soissons. Fără să lupte împotriva oraşului, Clovis reuşeşte, cu acordul Sfintei Geneviève, să ocupe Parisul. De acum înainte este stăpânul întregii părţi a Galiei situate la nord de Loara. Convertit la catolicism de soţia sa (regina Clotilda, prinţesă burgundă catolică) şi de arhiepiscopii Avit şi Remi, este botezat la Reims de Sfântul Remi, în mijlocul soldaţilor săi, în anul 496. Parisul devine capitala regatului său.

Capitolul II

ORAŞUL MEDIEVAL

I. Oraşul merovingian[24]

Începând cu 486, Clovis domneşte aproape un sfert de secol peste Paris. Sfânta Geneviève, care a acceptat să pactizeze, moare în 502, la vârsta de 88 de ani. În 507 (Vouillé), Clovis îi zdrobeşte pe alamani. În 511, Clovis este proclamat rege al francilor renani. Din anul 508, Parisul, reşedinţă a regelui, poate fi considerat capitala întinsului regat merovingian.

Sub Clovis I, apoi sub fiul său Childebert, Parisul şi-a întărit autoritatea politică, dar oraşul exercită, de asemenea, şi o puternică influenţă religioasă. În viaţa Parisului, clerul ocupă un loc din ce în ce mai plin de strălucire. Se remarcă în primul rând numeroasele construcţii de biserici şi abaţii. Aşa cum notează Alfred Fierro: „Sub Merovingieni, Parisul se acoperă de biserici." Acestea sunt localizate în principal pe malul stâng. Clovis decide înălţarea (507) unei biserici în onoarea apostolilor Petru şi Pavel în vârful muntelui Sainte-Geneviève (în vecinătatea vechiului forum). În 511, potrivit voinţei sale, va fi îngropat în acest loc. Tot în această perioadă, sunt ridicate biserica Saint-Marcel şi biserica Saint-Julien-le-Pauvre, aproape de Petit-Pont. În 543, Childebert construieşte bazilica Sainte-

[24] Merovingi, numele primei dinastii a statului franc, întemeiată, potrivit unei legende france, de Meroveu, conducător al francilor salieni în bătălia de la Mauriacus (Câmpiile Catalaunice) împotriva lui Attila.

Croix-Saint-Vincent (Saint-Germain-des-Prés), unde sunt păstrate relicvele regale. Apar o mulţime de mănăstiri: Saint-Christophe şi Saint-Martial în Île de la Cité pentru femei, Saint-Laurent şi Saint-Vincent pe fiecare mal pentru bărbaţi. Puterea clerului este, de asemenea, remarcabilă; ca dovadă, sinodurile ţinute la Paris (şase în a doua jumătate a secolului al VI-lea).

În secolele V–VI, populaţia numără între 15 000 şi 20 000 de locuitori. În pofida incendiului care, în 585, a distrus-o parţial, Île de la Cité rămâne inima oraşului. Fortăreaţa se deschide la nord şi la sud prin două porţi largi. În interior se regăsesc autorităţile regale şi religioase, precum şi embrionul viitoarelor centre de învăţământ. Marea catedrală Saint-Étienne, una dintre cele mai mari biserici din Galia, este construită sub domnia lui Childebert. Situată pe amplasamentul actualei Notre-Dame, ea se compune din cinci naosuri.

Activităţile economice ale insulei continuă să fie strâns legate de comerţul fluvial cu Auxerre şi Rouen, de orfevrărie (în apropiere de Petit-Pont) sau de sticlărie. De la poarta de nord până la cea de sud, străzile sunt mărginite de prăvălii. În atelierul parizian de monede (al doilea după Marsilia) sunt bătute tremisele, piese de aur care circulă atât în Galia, cât şi în Anglia. Prezenţa negustorilor veniţi din Orient (sirieni, evrei) confirmă intensitatea schimburilor comerciale şi atracţia exercitată de porturile şi de târgurile oraşului. Comunitatea evreiască este grupată în apropierea porţii sudice, pe strada Evreilor. Epoca merovingiană este martora dezvoltării (locuitori şi edificii) celor două maluri. Bisericile Saint-Jacques-de-la-Boucherie, Saint-Gervais şi Saint-Jean-de-Grève sunt construite pe cele două înălţimi estice de pe malul drept. Pe acelaşi mal, portul reprezintă un pol deosebit de activ al economiei pariziene.

La moartea lui Clovis, regatul este împărţit între cei patru fii. Parisul devine o miză importantă pentru succesorii săi. De la Childebert la Clotar al II-lea, oraşul îşi păstrează şi îşi întăreşte autoritatea politică. Dar este în special un loc râvnit, ceea ce explică numeroasele dispute dintre cele trei regate (Austrasia, Neustria, Burgundia). La moartea lui Childebert, fiii lui (Clotar şi Caribert) se înfruntă pentru a lua în stăpânire Parisul. După moartea lui Caribert, capitala devine bunul comun al tuturor regatelor merovingiene. Nici unul dintre suverani nu-şi poate stabili reşedinţa aici fără consimţământul celorlalţi.

Sfârşitul secolului al VII-lea marchează declinul rolului politic al Parisului. Deja Clotar al II-lea se mută la Clippiacus (Clichy). Un alt semn concret al acestei decăderi: absenţa unei noi monede pe tot parcursul acestui secol. Puterea nu mai are un sediu stabil. Monarhii (zişi „regii leneşi") se deplasează din palat în palat. Victoria lui Pepin al II-lea de Heristal, majordom al palatului[25], la Tertry (687), consolidează poziţia Austrasiei. O dată cu cucerirea văii Meusei, punct strategic de mare importanţă, forţa dinastiei Pippinizilor sporeşte, pe când cea a Neustriei şi, în consecinţă, a Parisului, scade. De altfel, la Soissons, Pepin al III-lea cel Scurt (fiu al lui Carol Martel) se proclamă rege. Succesorul lui, Carol cel Mare, îşi construieşte rezidenţa principală la Aachen. Sub Carolingieni, Parisul intră în anonimat, devenind un oraş obişnuit.

În mod paradoxal, o mişcare din exteriorul regatului, invazia normandă, îi va reda Parisului întregul său prestigiu.

Atacurile normanzilor debutează în anii de după domnia lui Ludovic I cel Pios (840). Din 845, Sena devine principalul canal al acestor valuri de invadatori vikingi. În

[25] Demnitar care guverna în numele regilor merovingieni şi care, în secolul al VIII-lea, le-a luat locul.

856–857, aceştia ocupă malul stâng, jefuind şi devastând bisericile, abaţiile şi pământurile cultivate. Abaţia de la Saint-Germain-des-Prés este distrusă şi incendiată (861). Mai mult ca oricând, insula devine un loc de refugiu. În ziua de 24 noiembrie 885, nu mai puţin de 40 000 de normanzi şi 700 de corăbii sub comanda lui Siegfried apar la porţile Parisului. Arhiepiscopul Gozlin le refuză trecerea în amonte pe Sena. Asediul de doi ani, asalturile invadatorilor, lupta eroică a parizienilor (celebrul episod de la Petit-Pont, 6 februarie 886), curajul contelui de Paris, Eudes, fiul cel mic al lui Robert cel Puternic, ne sunt prezentate pe larg în relatarea lui Abbon (călugăr din mănăstirea Saint-Germain-des-Prés).[26]

Dacă malurile sunt devastate frecvent, insula-fortăreaţă (turnuri construite pe poduri) rezistă tuturor ofensivelor. Zidurile de apărare se prelungesc cu scopul de a proteja târgul Saint-Germain-de-l'Auxerrois. În 887, prestigiul oraşului capătă o nouă strălucire. Nu numai că parizienii şi-au salvat oraşul, dar au luptat pentru apărarea întregului regat.

II. Capitala Capeţienilor

În urma acestor bătălii, se consolidează supremaţia contelui de Paris, Eudes, şi a dinastiei robertiene. Carol cel Gros, dimpotrivă, este desconsiderat pentru că a capitulat în faţa năvălitorilor. În 887 este detronat. La moartea sa (888), este ales rege Eudes. Carol al III-lea cel Simplu (fiul postum al lui Ludovic al II-lea) nu acceptă desemnarea unuia din

[26] Abbon, *Le siège de Paris par les Normands*, Paris, H. Waquet, 1942. (n.a.)

afara familiei Carolingienilor. Uns rege în 893, domneşte efectiv doar după moartea lui Eudes (898). Diferendele dinastice continuă totuşi. În 922, Robert I, fratele lui Eudes, este ales rege al Franciei Occidentale. După Hugo cel Mare (politician abil care ştie să nu-i supere nici pe Carolingieni, nici pe Ottonieni), fiul lui, Hugo Capet, este proclamat rege al Franţei (987). Timp de trei secole, Capeţienii fac din Paris capitala lor. Înainte de a ajunge într-o poziţie de frunte (prin secolul al XII-lea), Parisul trebuie, în acelaşi timp, să iasă din situaţia catastrofală în care îl aduseseră invaziile şi să-şi recucerească poziţia în faţa oraşelor concurente ale puterilor vasale. Succesorii lui Hugo Capet nu vor înceta să lupte vreme de mai multe decenii pentru a face din Paris un oraş de mari dimensiuni, redându-i astfel autoritatea. Filip I anexează Gâtinais, Gisors, Bourges. Ludovic al VI-lea asigură securitatea domeniului regal. Filip August amplifică acest domeniu (mărindu-i de patru ori suprafaţa) şi se impune vasalilor. În felul acesta, Parisul se afirmă.

Totuşi, oraşul este încă profund marcat de îndelungata perioadă a invaziilor. Devastările normanzilor au lăsat urme adânci în comitatul Parisului. Pe malul stâng, cel mai distrus, numeroase biserici sunt doar nişte ruine. În 1111, cele două poduri de pe Île de la Cité mai sunt încă incendiate de seniorul de Meulan (aflat pe înălţimile din Saint-Gervais).

O mare parte a locuitorilor oraşului este, în continuare, concentrată în Île de la Cité. Regele şi arhiepiscopul îşi dispută supremaţia. Palais de la Cité (în vestul insulei) este restaurat de Robert Cuviosul (970–1031), fapt ce reprezintă un simbol al recuceririi autorităţii regale în viaţa parizienilor. Reşedinţa regală este de-acum încolo stabilită pentru mai multe secole. Până la mijlocul secolului al XV-lea, palatul rămâne locuinţa regilor Franţei.

Insula se caracterizează prin podurile sale, prin străduţele, dughenele şi pieţele sale (parvis Notre-Dame), ca şi prin portul său. Podurile au reprezentat mereu un element vital pentru oraş. Petit-Pont îl leagă de malul drept, Grand-Pont, de malul stâng. Trebuie să adăugăm „Planches de Mibray", o pasarelă construită din lemn (podul Notre-Dame). Axa majoră a inimii oraşului sunt străzile Petit-Pont, Juiverie, Lanterne şi Vieille-Draperie. Numărul mare de prăvălii subliniază renaşterea comerţului şi circulaţia mărfurilor. Hala de grâu se află în strada Juiverie. Pe marginea acestor uliţe înguste (4–5 m) se înalţă case cât se poate de modeste (2 sau 3 etaje, construite din chirpici şi lemn), dar şi locuinţe burgheze (cu cămin şi bucătărie) şi reşedinţe opulente.

Comunitatea creştină este puternic reprezentată în spaţiul insulei (bogăţia clerului, bisericile...). Palatul episcopal (la est) se prezintă ca pandantul Palatului Regal. Episcopul posedă o mare parte din domeniile oraşului (Cité şi cele două maluri). Catedrala Notre-Dame romană (reconstruită în parte după invaziile normande) este o construcţie impozantă, localizată la est de fosta biserică Saint-Etienne. Parvisul ei, piaţă încă de mici dimensiuni, adăposteşte un târg. Forţa spirituală a Bisericii este marcată, de asemenea, prin crearea, în primele decenii ale secolului al XII-lea, a trei parohii (Saint-Pierre-des-Arcis, Saint-Pierre-aux-Boeufs şi Sainte-Croix).

Spitalele, după modelul Hôtel-Dieu, îi adăpostesc pe cei mai săraci. Construite în vecinătatea catedralei sau a unei mănăstiri, spitalele sunt opera Bisericii. Personalul este în exclusivitate religios. Bolnavii şi nevoiaşii primesc îngrijire şi hrană. În secolul al XIII-lea, Ludovic al IX-lea pune temelia Casei de Orbi Quinze-Vingts. Un nume ce se datorează numărului de orbi primiţi: 300, adică de 15 ori 20. Trebuie să

aşteptăm până în secolul al XIV-lea pentru a constata prezenţa permanentă a medicilor şi chirurgilor în spitale.

Pe străzile şi ulicioarele Parisului circulă nu numai oameni, dar şi animale. Moartea prinţului Filip nu este, oare, provocată de spaima calului său care se cabrează şi îl aruncă din şa, făcându-l să se izbească de o bornă, din pricina unei turme de porci ce se revărsa pe una din străzile din apropiere de Saint-Gervais? Cât priveşte apele murdare, acestea se scurg pe caldarâm şi, de cele mai multe ori, îşi sfârşesc călătoria în Sena sau Bièvre.

Dar cetatea-fortăreaţă este un spaţiu redus de doar câteva hectare. De acum înainte, în afara zidurilor, numărul locuitorilor nu încetează să crească. La sfârşitul secolului al XI-lea, malul drept cuprinde, în principal, Saint-Germain l'Auxerrois, Saint-Gervais şi Saint-Martin-des-Prés. În secolele capeţiene, adică în veacul al XII-lea şi al XIII-lea, aspectul cel mai important este, fără îndoială, înflorirea malului drept. Aşa cum notează Jacques Boussard: „Malul drept a fost primul care s-a transformat în cartier comercial."[27]

Există, desigur, implantări, dar dezvoltarea portului de-a lungul cheiului râului Grève se află la originea unui cartier de negustori (carne, peşte) şi de meşteşugari. Cel mai larg dintre braţele Senei oferă condiţii mai bune de acostare. Aici sosesc cărbunele, vinurile, lemnul, sarea, sau grânele. O decizie de mare importanţă pentru existenţa viitoare a malului: amenajarea celei mai mari pieţe din Paris în cătunul „Les Champeaux" Un amplasament cât se poate de adecvat, întrucât beneficiază şi de comerţul fluvial, şi de legăturile cu oraşul, şi de drumurile spre Canalul Mânecii

[27] J. Boussard. *Paris de la fin du siège de 885–886 à la mort de Philippe Auguste*, Hachette, „Nouvelle Histoire de Paris", 1976, p. 152. (n.a.)

şi spre nordul regatului. În apropiere de Châtelet, fortăreaţă solidă construită de Ludovic al VI-lea Cel Gros, se dezvoltă măcelăriile, abatoarele (străzile Grande-Boucherie şi Tuerie).

Cei care se ocupă de schimburile financiare pot fi găsiţi pe Grand-Pont (Pont-au-Change). În sfârşit, drenarea mlaştinilor din fosta albie a Senei creează oraşului un spaţiu potrivit pentru livezi şi pentru grădinile de zarzavaturi. Dezvoltarea comerţului fluvial duce, la începutul secolului al XII-lea, la constituirea puternicei corporaţii a armatorilor, al cărei rol în viaţa Parisului va fi hotărâtor.

În comparaţie cu o asemenea dezvoltare, malul stâng pare să cunoască o etapă de stagnare. În jurul celor trei abaţii (Saint-Germain-des-Prés, Sainte-Geneviève şi Saint-Marcel), se întind câmpuri şi vii. Înflorirea acestei regiuni se leagă, în primul rând, de mişcarea de renaştere intelectuală din secolele XII–XIV, mişcare simbolizată de Abélard. Elev al lui Guillaume de Champeaux (de la şcoala mănăstirii Notre-Dame), acesta îşi deschide propria catedră în mănăstirea Sainte-Geneviève. Vreme de peste treizeci de ani, Abélard, filosoful, călugărul, contestă autoritatea episcopală şi înflăcărează o parte din tineretul Parisului. Combătut de Biserică, este condamnat de Conciliul din Sens şi îşi sfârşeşte existenţa la abaţia Cluny. Abélard şi-a consacrat întreaga sa viaţă disputelor pe plan filosofic şi religios, preocupat fiind de dezvoltarea artei argumentaţiei. Este unul dintre părinţii viitoarei Universităţi a Parisului. De-a lungul deceniilor, abaţia Saint-Victor devine un nucleu esenţial al vieţii religioase. Şcoala de aici, înfiinţată de Hugues de Saint-Victor, adăposteşte numeroşi dascăli de renume (Achard, Richard, sau Thomas Gallus). O misiune ce va fi perpetuată la sfârşitul secolului al XII-lea de şcoala de la Sainte-Geneviève.

III. Rolul lui Filip al II-lea August

În ceea ce au realizat Capeţienii, Filip al II-lea August (al optulea descendent al fratelui lui Eudes) ocupă un loc de excepţie. Domnia sa (1180–1223) constituie o fază de accelerare în istoria Parisului. Într-adevăr, „în secolele XII–XIII, Parisul încetează să mai fie o simplă răscruce" (Jean Favier[28]). Regele asigură echilibrul dintre autoritatea nobilimii, a Bisericii şi dinamismul comercial al burgheziei pariziene. La începutul secolului al XII-lea, Parisul este încă administrat de magistratul regelui, reprezentant al suveranului în capitală. Oraşul nu beneficiază de o municipalitate reală, în sensul că nu este legat direct de mişcarea comunală şi nu este administrat conform unei carte, ca Laon sau Cambrai. O dată cu dezvoltarea urbană şi cu amplificarea comerţului fluvial, se impune progresiv o divizare a autorităţii (între magistratul regelui şi cel al negustorilor). Burghezia dobândeşte o poziţie centrală în administraţia oraşului. Din 1160, numeşte un magistrat şi patru consilieri municipali. Care sunt marile înfăptuiri ale acestui suveran („primul rege al Parisului şi al doilea întemeietor, după Clovis"[29])?

Filip al II-lea August este nu numai un constructor (străzi pavate, Luvrul...), dar şi un administrator (asigurarea securităţii în interior prin împărţirea autorităţii cu burghezia), şi fondatorul Universităţii.

Suveranul acesta se arată pasionat de urbanismul oraşului care numără la acea vreme peste 20 000 de locuitori (cifră avansată de Michel Robin). Printr-o decizie datând din 1186 iniţiază o acţiune de mari proporţii: ameliorarea

[28] J. Favier, *Paris, deux mille ans d'Histoire*, Fayard, 1997, p. 228. (n.a.)

[29] M. Raval, *Histoire de Paris*, PUF, 1953, p. 15. (n.a.)

sistemului rutier. Nerefăcute de pe vremea când au fost pavate de romani, străzile sunt acoperite de un noroi pestilenţial. Este vorba de a pune capăt pericolelor pe care le presupune circulaţia pe asemenea drumuri alunecoase, lipsei de igienă şi mirosurilor deosebit de neplăcute ce incomodează tot oraşul. Strada Barillerie (situată între străzile Calandre şi Draperiei), din faţa Palatului Regal, este prima vizată. Arterele principale (spre poduri şi spre porţile oraşului) sunt repavate progresiv cu solide pietre pătrate. Regele este, de asemenea, părintele viitoarelor Hale. A impulsionat puternic dezvoltarea cartierului Champeaux, precum şi activităţile comerciale adăpostite de acesta. De acum înainte, negustorii beneficiază de două hale acoperite. Dar, Filip al II-lea August este probabil cunoscut de parizieni mai ales datorită zidului de apărare construit la porunca sa. Zidul acesta (vezi harta) stabileşte graniţele oraşului şi îl protejează împotriva invaziilor. Este expresia unei voinţe regale ce îmbină preocuparea pentru apărare şi securitate înainte de plecarea regelui în campanie, cu realizarea concretă a unui proiect finanţat cu banii oraşului şi ai regelui. Într-o primă etapă (1189–1190), meterezele acestea cu o grosime de 2 m se înalţă doar în dreptul cartierelor de pe malul drept. Douăzeci de ani mai târziu, zidul de apărare se extinde pe malul stâng (atingând o înălţime de 8 m). Aceste două semicercuri de fiecare parte a Senei se deschid prin şase porţi, în direcţia Rouen, Dreux, Orléans, Sens... Zidul de apărare constituie un element unificator (conştiinţa de a fi o unitate) în istoria Parisului. Marchează o etapă în dezvoltarea cartierelor. Într-un sfert de secol, Parisul devine primul oraş fortificat al Franţei. Acestui dispozitiv i se adaugă fortăreaţa Luvrului. Numele se explică prin faptul că, până atunci, regiunea în care este ridicat bastionul era teatrul unor încrâncenate şi

frecvente vânători de lupi. În interiorul incintei, regele decide construirea (1190–1202) unui donjon circular (cu un diametru de 15 m la bază, cu o înălţime de 31 m şi cu o grosime a zidurilor de 4 m), înconjurat de patru turnuri (cu o înălţime de 25 m). În sistemul defensiv al capitalei, Luvrul reprezintă un element impresionant care domină oraşul şi permite supravegherea câmpiei din jur. Simbol al regatului? Inimă a regatului? Luvrul devine reşedinţă regală de-abia în timpul lui Carol al V-lea.

Secolul al XII-lea vede confirmarea centrelor de învăţământ care s-au dezvoltat pe malul stâng. În 1200, regele acordă un privilegiu considerabil şcolilor, plasându-le în afara autorităţii magistratului regal. Acest act al lui Filip al II-lea August, întocmit la începutul secolului, a fost considerat adesea actul de naştere (şi, mai sigur, de recunoaştere) a Universităţii. Astfel că autorul său este frecvent prezentat ca părintele fondator al Universităţii. Dincolo de autoritatea regală, discuţiile din sânul Bisericii continuă. Conflictul dintre episcop şi abatele de la Sainte-Geneviève este rezultatul unei crize născute din refuzul profesorilor şi studenţilor de a se supune autorităţii cancelarului şcolilor catedrale. În 1221, papa Honorius al III-lea (1216–1227) trece de partea celor de la Sainte-Geneviève, întărind astfel poziţia a ceea ce va deveni nu peste multă vreme Cartierul Latin.

„El (Abélard) semănase pe muntele Sainte-Geneviève seminţe pe care nici un conciliu nu putea să le distrugă. Metoda sa de învăţământ, preluată de discipolii săi, a continuat să atragă studenţi din toate ţările şi să formeze profesori. «Şcoala» sa i-a supravieţuit şi durează încă; ea constituie embrionul instituţiei care, la mai bine de şaptezeci şi cinci de ani după moartea lui Abélard, avea să primească oficial numele de Universitatea din Paris." (Maurice Druon)

Încă din 1215, Robert de Courçon stabileşte primul regulament al Universităţii din Paris. Doar aceasta decernează titlurile de bacalaureat, licenţiat sau doctor. Un pas considerabil spre autonomia universităţii este făcut prin bula papală *Parens scientanorum* (1231) semnată de Grigore al IX-lea (1227–1241). Studiile sunt organizate în patru facultăţi (arte şi literatură, medicină, drept canonic, teologie).

Pe tot parcursul secolului al XIII-lea, Cartierul Latin capătă formă. Sunt aproape 10 000 de studenţi care studiază şi trăiesc (larmă, jocuri, râsete...) pe malul stâng. Colegiile (*Collegium pauperum magistrorum*), de fapt mici hoteluri, construcţii modeste, primesc „şcolarii" cei mai săraci care sunt găzduiţi şi hrăniţi aici. Cel mai vestit (cel mai vechi), viitoarea Sorbonă, este fondat pe strada Coupe-Gueule în 1253 (deschis efectiv în 1257) de capelanul de la Saint-Louis, Robert de Sorbon, care devine unul dintre protectorii instituţiei. Mari nume din istoria Franţei (Condé, Richelieu, Mazarin) şi dascăli prestigioşi (Guillaume de Saint-Amour, sau Henri de Gand) contribuie din plin la înflorirea acestui aşezământ.

IV. Burghezia şi Războiul de 100 de ani

Această renaştere urbană se prelungeşte aproape un secol cu Ludovic al IX-lea, Filip al III-lea cel Cutezător şi Filip al IV-lea cel Frumos. Oraşul capătă alura unei mari capitale. Cunoaşte o perioadă fastă (activităţi comerciale, creştere demografică). Regele îşi are reşedinţa în principal la Paris. Curtea de Conturi (Temple) şi Curtea Parlamentului (Palatul de Justiţie) sunt doi stâlpi ai organizării monarhice. Prerogativele magistratului regal (Châtelet)

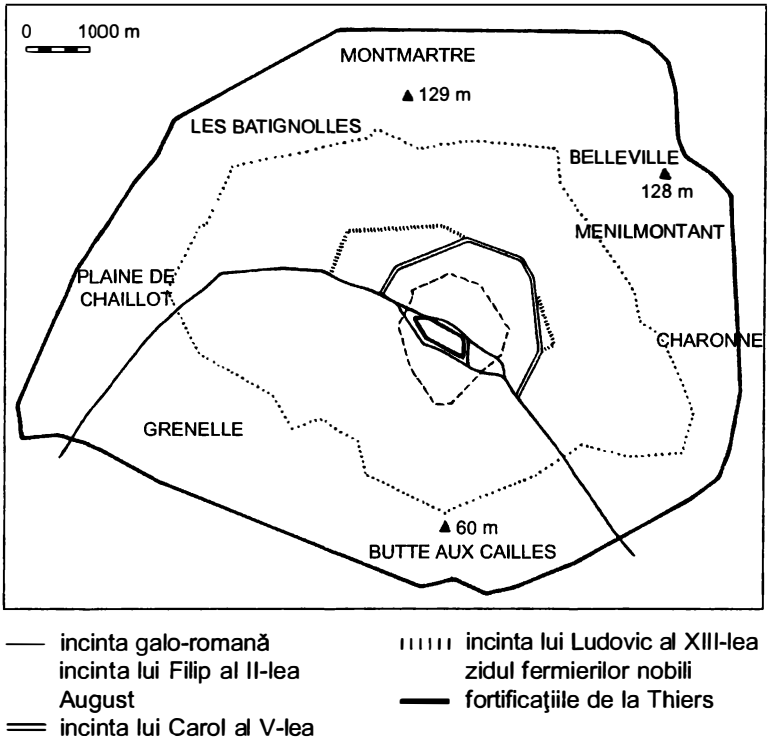

— incinta galo-romană
incinta lui Filip al II-lea August
═ incinta lui Carol al V-lea
ııııı incinta lui Ludovic al XIII-lea
zidul fermierilor nobili
▬ fortificaţiile de la Thiers

Incintele Parisului de la zidul galo-roman la fortificaţii

acoperă afacerile militare, ale poliţiei şi ale justiţiei. Supraveghetorul regal şi supraveghetorul meseriaşilor au în sarcina lor securitatea oraşului.

Aflată în inima oraşului, catedrala Notre-Dame cunoaşte transformări importante. Edificiul roman este reconstruit sub autoritatea episcopului Maurice de Sully. Acesta îi consacră întreaga sa viaţă şi o mare parte din venituri. Pentru a facilita lucrările în ansamblu (1160–1330), stabileşte o axă de circulaţie (strada Neuve Notre-Dame) în

faţa catedralei. De-a lungul secolului al XIII-lea, Jean de Chelles, apoi Pierre de Montreuil, dau edificiului strălucirea pe care o cunoaştem (portalurile, galeriile, turnurile cu o înălţime de 69 m). Cu Sainte-Chapelle, Ludovic al IX-lea oferă Parisului o capodoperă arhitecturală. Inaugurată în 1348, după cinci până la şase ani de lucrări, monumentul exprimă admirabil maiestatea şi eleganţa artei gotice.

Istoria Parisului nu poate fi despărţită de istoria Franţei. În 1328, când se stinge ultimul dintre Capeţienii direcţi, Carol al IV-lea, oraşul ajunge rapid în centrul bătăliei dinastice care îi pune faţă în faţă pe francezi şi pe englezi.

Din 1346, Parisul trebuie din nou să facă faţă războiului pe care îl poartă Eduard al III-lea. Trebuie să-şi pregătească apărarea. Ambiţiilor dinastice li se adaugă conflictul dintre burghezia pariziană şi rege, conflict declanşat datorită exigenţelor regale în materie de impozite (cheltuieli legate de cruciade, plata unei răscumpărări în caz de pedeapsă cu închisoarea...). De mai multe decenii, burghezii au sentimentul de a fi storşi de bani (subsidii şi taxe). O dată cu războiul, presiunea fiscală continuă să se amplifice. În noiembrie 1347, Filip al VI-lea reuneşte Statele Generale la Paris. După severele înfrângeri de la Crécy (august 1346) şi de la Calais (august 1347), regele reuşeşte cu greu să obţină de la burghezi subsidiile necesare pentru a-şi întări potenţialul militar (soldaţi, cai, corăbii...) în faţa Angliei. Filip al VI-lea, şi apoi Ioan cel Bun profită de această perioadă de linişte pentru a pune pe picioare o armată şi pentru a-şi reface flota. În septembrie 1355, Prinţul Negru, fiul lui Eduard al III-lea, debarcă la Bordeaux. În câteva luni, Statele Generale sunt convocate în două rânduri (noiembrie 1355, martie 1356). De fiecare dată sunt puse în discuţie noi contribuţii financiare

şi noi impozite. Anul 1356 este, de asemenea, marcat de două devalorizări ale livrei. Înfrângerea franceză de la Poitiers (19 septembrie 1356) şi otrăvirea regelui îi îngăduie magistratului negustorilor din Paris, Étienne Marcel, să-şi joace propriile cărţi. Acest postăvar bogat se trage dintr-una din marile familii ale burgheziei pariziene. Acuzând monarhul şi nobilimea de incapacitate, liderul celei de-a treia stări sociale, beneficiind de ajutorul episcopului de Laon (Robert Le Coq), îşi exercită dominaţia asupra Statelor Generale reunite în Parlamentul de la Paris (octombrie 1356). Îl constrânge pe tânărul prinţ moştenitor, Carol, în vârstă de 18 ani, să creeze un Consiliu de guvernământ (martie 1357). Ordonanţa aceasta instituie o nouă formă de guvernare, ce lezează autoritatea regală. Atunci când Ioan al II-lea încearcă să obţină semnarea unui tratat de pace cu englezii, Étienne Marcel decide construirea unei incinte, pentru a integra noile cartiere de pe malul drept. Incinta, a treia după zidul galo-roman şi lucrarea lui Filip al II-lea August, va purta numele lui Carol al V-lea (1338–1380). Construirea sa va dura aproape un sfert de secol, derulându-se într-o perioadă de pace. Zidul împrejmuitor se întinde pe 5 km. Este un dispozitiv cât se poate de impresionant, cu două şanţuri largi şi adânci. De acum înainte, Luvrul se află în interiorul incintei. Şase noi bastide (Saint-Honoré, Montmartre, Saint-Denis, Saint-Martin, Temple şi Saint-Antoine) întăresc dispozitivul. Piesa principală a acestui sistem de apărare este fortăreaţa Bastiliei (bastida de la Saint-Antoine). Pe malul stâng, este refăcută incinta lui Filip al II-lea August.

În strategia sa, Étienne Marcel contează pe sprijinul lui Carol cel Rău (1322–1387). Tensiunea atinge punctul culminant la începutul anului 1358. Fiecare tabără recurge la asasinate: masacrarea mareşalului regiunii Champagne,

Jean de Conflans, şi a mareşalului Normandiei, Robert de Clermont, chiar în camera delfinului (prinţul moştenitor), este un răspuns la uciderea lui Perrin Marc. Étienne Marcel, stăpân al oraşului, îi aşază pe cap delfinului boneta cu culorile Parisului (albastru şi roşu). Vrea să propage acum în provincie această mişcare de revoltă comunală. Cu excepţia Amiens-ului şi a Laon-ului care trec de partea sa, celelalte oraşe nu se asociază acestui scop. Din contră, Carol contraatacă. Se proclamă regent, afirmându-şi în felul acesta voinţa de a domni. Cu sprijinul nobilimii din Champagne, organizează asediul Parisului. Alianţa tactică a lui Étienne Marcel cu Jacqueria şi cu Guillaume Carle nu îi oferă decât un scurt răgaz. Pentru a continua să se impună în Paris, se alătură lui Carol cel Rău şi Angliei. La 22 iunie 1358, trupele anglo-navareze pătrund în capitală. Étienne Marcel este de fapt izolat. Nu reuşeşte să mobilizeze oraşele flamande, iar burghezii se arată din ce în ce mai ostili în faţa acestui act de trădare parizianã. Magistratul municipal Jean Maillard simbolizează această reorientare a unei părţi a burgheziei oraşului în favoarea regentului. La 31 iulie 1358, atunci când încearcă să deschidă englezilor porţile capitalei, Étienne Marcel este asasinat de Maillard. La 2 august, regentul reintră în Paris.

Parisul şi Carol se regăsesc. Regentul reuneşte în capitală Statele Generale ale regatului. Burghezii parizieni refuză tratatul de pace al lui Ioan al II-lea („tratat nici acceptabil, nici realizabil") şi acordă noi subsidii pentru continuarea războiului („ordonăm un război pe viaţă şi pe moarte cu numiţii englezi"). Parisul exprimă aici acel sentiment naţional care se dezvoltă în regat. Voinţa de a rezista englezilor se manifestă în aceşti ani prin lucrările la incinta numită a lui Carol al V-lea (rege din 1364). În 1380, Carol al VI-lea, uns rege la Reims, îşi face o intrare

triumfală în Paris. Alianţa aceasta dintre oraş şi regele său nu poate ascunde atmosfera tensionată în care trăieşte capitala. Burghezii şi monarhia sunt confruntaţi cu permanenta problemă financiară: cum să susţină efortul războiului fără a-i supune pe parizieni unei presiuni fiscale (directă şi, mai ales, indirectă) insuportabile? Într-un oraş istovit de ciuma neagră, slăbit de condiţii economice precare, cea mai neînsemnată convulsie poate genera mişcări sociale devastatoare. În noiembrie 1380, evreii devin ţinta (ţapii ispăşitori) nemulţumirii populare. În decembrie 1381, Hugues Aubriot, magistrat al regelui, este acuzat de o mulţime ce grupează studenţi, burghezi şi clerici. În acelaşi context, survine aşa-numita revoltă a ciocanelor (martie 1382). La originea acestei răzmeriţe a unei părţi a populaţiei se află refuzul impozitelor indirecte care apasă din greu pe umerii oamenilor de rând. Timp de mai multe săptămâni, stăpâni ai cartierelor, ei circulă pe străzi înarmaţi cu mici ciocane de plumb (de unde numele acestei răzmeriţe) şi ocupă Primăria şi Arsenalul. Îi atacă pe cei ce colectează impozitele şi, de asemenea, locuinţele burghezilor bogaţi. În ianuarie 1383, armatele regale reprimă brutal răscoala. La 21 ianuarie, în sala mare a palatului său, Carol al VI-lea sancţionează cu asprime oraşul: pierderea autonomiei, desfiinţarea funcţiilor de magistrat al negustorilor şi de magistrat municipal. Parisul este privat temporar de libertăţile sale municipale. Oraşul profită de luptele interne şi apoi ale războiului civil (armagnacii împotriva facţiunii burgunde), legate de crizele de nebunie ale regelui. O dată cu Jean Jouvenel, capitala îşi recapătă magistratul negustorilor. Ioan fără Frică, duce de Burgundia, promite reinstraurarea autonomiei administrative, considerând că va câştiga simpatia burgheziei. Anul 1413 este dominat de răscoalele conduse de Simon Cuţitarul,

zis Caboche. Acesta dă numele său aşa-zisei mişcări cabosiene care impune teroarea în cartierele pariziene. Împreună cu puternica şi temuta breaslă a măcelarilor, devine instrumentul politic al lui Ioan fără Frică. În primăvara şi vara anului 1413, cabosienii iau în stăpânire Bastilia, întocmesc aşa-numitele Ordonanţe ale cabosienilor (26–27 mai), hotărăsc decapitarea magistratului regelui Pierre Des Essarts (1 iulie) şi le impun parizienilor să arboreze emblema lor (boneta albă). Aceste violenţe provoacă un reviriment al burgheziei pariziene, care se alătură cauzei celor din Armagnac. Fuga lui Ioan fără Frică (22 august), venirea lui Carol de Orléans, reprimarea mişcării cabosiene nu constituie decât o scurtă paranteză. Armagnacii nu reuşesc sau nu ştiu să păstreze Parisul. Burgunzii îşi înmulţesc comploturile. În noaptea de 28 mai 1418, porţile de la Saint-Germain-des-Prés îi sunt deschise lui Villiers de l'Isle-Adam, care măcelăreşte mai multe sute de partizani ai viitorului Carol al VII-lea. Asasinarea lui Ioan fără Frică (10 septembrie 1419) de către armagnaci pe podul Montereau întăreşte chiar adeziunea parizienilor pentru noul duce de Burgundia (Filip cel Bun). Acesta din urmă îl constrânge pe delfin să semneze tratatul de la Troyes (21 mai 1420) care face din regele Angliei, Henric al V-lea, moştenitorul coroanei Franţei. De acum înainte, Parisul se află în mâinile englezilor. Din ziua de 1 decembrie 1420, timp de şaisprezece ani, oraşul este ocupat de trupele lui Henric al V-lea, şi apoi ale ducelui de Bedford (regent începând din 1422). Ceva mai puţin de 200 de soldaţi sunt prezenţi (în principal la Bastilia, la Luvru, la Vincennes) şi obţin supunerea Universităţii şi a burgheziei, care privilegiază apărarea intereselor pariziene. Ungerea ca rege a lui Carol al VII-lea la Reims (17 iulie 1429), pacea de la Arras (21 septembrie 1435),

apoi moartea lui Bedford slăbesc considerabil poziţiile anglo-burgunzilor. Gesturile tânărului rege în direcţia populaţiei pariziene (amnistia, constituirea unui „partid francez") îi asigură concursul unei fracţiuni a populaţiei regrupată în jurul lui Michel de Laillier. Oraşul este recucerit de trupele regale la 13 aprilie 1436. La 12 noiembrie 1437, Carol al VII-lea, intrând în Paris, îşi merită într-adevăr numele: cel Victorios. Trebuie, totuşi, să aşteptăm anul 1456 pentru ca acest război, numit Războiul de 100 de ani, să ia într-adevăr sfârşit.

Care este situaţia Parisului la această jumătate a secolului al XV-lea? Alfred Fierro scrie pe bună dreptate: „Parisul a revenit regelui Franţei, dar oraşul a redevenit oare capitala Franţei?"[30]

Neîncrederea şi suspiciunea, acestea sunt sentimentele regale faţă de rolul şi locul Parisului. La modul foarte concret, centrele puterii regale sub Carol al VII-lea, apoi sub Ludovic al XI-lea, se deplasează. În 1461, după ungerea sa la Reims, regele îşi instalează guvernul în Touraine. Oraş temut, Parisul este, de asemenea, un oraş epuizat. Vreme de peste un secol şi jumătate, trăieşte în ritmul războiului, al asasinatelor politice, al revirimentelor alianţelor. Peste Paris se abate, de asemenea, ciuma neagră (1348–1349). Acest flagel (ciumă bubonică venită din Asia Centrală) se conjugă cu războiul în întreg regatul între anii 1347–1349. Lovit totodată de ierni cumplite (lupii pătrund în mahalale) şi de perioade de foamete (1420–1440), oraşul pierde aproape 100 000 de locuitori şi numeroase cartiere sunt abandonate între sfârşitul secolului al XIV-lea şi mijlocul celui de-al XV-lea.

[30] A. Fierro, *Histoire et Dictionnaire de Paris*, Robert Laffont, 1997, p. 54. (n.a.)

Capitolul III

ORAŞUL MODERN (SECOLELE XVI–XVIII)

I. Populaţia pariziană

Capitala se întinde de-acum înainte pe o suprafaţă de 439 ha în incinta lui Carol al V-lea. Acest spaţiu este reconstruit progresiv după decenii de război. Principalele caracteristici ale acestei creşteri urbane sunt: construirea de noi străzi, de locuinţe şi diminuarea suprafeţelor pe care nu se clădeşte nimic. Secolele XVI–XVII sunt martorele dezvoltării cartierelor periferice. Acestea din urmă (foburgurile Saint-Honoré, Saint-Martin, Montmartre...) constituie un element de dezordine pentru oraşul închis. Conflictele dintre burghezii din oraş şi locuitorii din mahalale sunt din ce în ce mai ascuţite. Acestei rivalităţi i se adaugă aspectul insecurităţii. Incinta îşi pierde din eficacitate în momentul în care construcţiile exterioare sunt tot atâtea poziţii de forţă, de înălţime şi, deci, de sprijin pentru eventualii inamici (englezi, spanioli) şi pentru eventualele asedii.

Oraşul este împărţit în sectoare, cartierele oraşului fiind deosebite de cartierele de poliţie. Acestea din urmă corespund împărţirii operate în Châtelet (sediul magistratului oraşului) în scopul asigurării securităţii capitalei. În secolele XVI–XVII, există în paralel 16 cartiere ale căror suprafeţe variază în mod considerabil. Împărţirea în 20 de cartiere nu este realizată decât în anul 1702, sub Ludovic al XIV-lea.

Cartierul este celula de bază pentru numeroase funcţii şi activităţi ale vieţii pariziene (taxe, apărarea oraşului,

curăţenia străzilor...). În fruntea acestui ansamblu administrativ se află ofiţerul de pază peste un cartier al oraşului. Dacă multă vreme acesta dă numele său cartierului, ordonanţa din 1588 modifică acest obicei şi impune, de cele mai multe ori, numele celei mai importante biserici (vezi tabelul de mai jos).

Tabelul celor 16 cartiere

1. Notre-Dame
2. Saint-Germain-l'Auxerrois
3. Saints-Innocents
4. Saint-Honoré
5. Saint-Eustache
6. Saint-Jacques-de-l'Hôpital
7 Saint-Jacques-de-la Bouchrie
8. Saint-Sépulcre
9. Saint-Martin
10. De la Grève
11. Cimetière Saint-Jean
12. Du Temple
13. Saint-Gervais
14. Saint-Antoine
15. Sainte-Geneviève
16. Saint-Séverin

Recensământul populaţiei în secolul al XVI-lea constituie o problemă pentru întreg regatul. Informaţiile furnizate de ambasadorii veneţieni sunt de cele mai multe ori reluate de demografi. Unul dintre avantajele oferite de aceste surse îl reprezintă, incontestabil, faptul că acoperă un vid datorat distrugerii Primăriei în 1871. Pornind de la aceste date, există posibilitatea de a estima populaţia Parisului, la începutul secolului al XVI-lea, la 250 000 de locuitori. La sfârşitul secolului, vor fi 300 000 de parizieni. Epidemiile de ciumă (1580) şi asediul din timpul războaielor religioase explică această stagnare. Secolul al XVII-lea reprezintă, din contră, o perioadă de progres: Parisul adună aproape 450 000 de persoane.

În secolul al XVI-lea, capitala se afirmă ca proprietate regală. Magistratul nu mai este decât o umbră a magis-

tratului de altădată. Regele este îngrijorat de influenţa lor şi le limitează puterea (Jean de La Barre sub Francisc I).

Guvernatorul pentru Paris şi Île-de-France numit de rege răspunde de domeniul militar şi de ordinea publică. Este în fruntea nobilimii provinciale şi prim-magistrat al capitalei. Această poziţie este ocupată de familiile din înalta nobilime (Bourbon, Montmorency, Rochefoucault). În ceea ce-l priveşte pe episcop, acesta apare din ce în ce mai mult ca un însoţitor al puterii regale.

Primăria adăposteşte din 1357, Biroul Oraşului (fostă hansă a armatorilor). Autoritatea municipală este definită de ordonanţa din 1415. Biroul care este responsabil cu aprovizionarea şi cu rentele, plasamentele burgheziei pariziene – este de fapt rezultatul unirii Biroului Mare cu Biroul Mic. Cel din urmă este nucleul întregului ansamblu, în componenţa lui intrând magistratul negustorilor, procurorul regelui şi al oraşului, şi patru consilieri municipali. Biroul cel Mare se structurează în jurul acestui nucleu, la care se adaugă 24 de consilieri desemnaţi de un corp electoral compus din burghezi. Construcţia Primăriei începe în Place de Grève la 15 iulie 1533. Lucrările pornesc sub conducerea celebrului arhitect italian Domenico da Cortona, supranumit Boccador, şi durează până în 1628. O placă de marmură este fixată pe zidul clădirii pentru a aminti de această fundaţie:

„Poporul şi nobilii oraşului Paris, binemeritând Primăria, François I, regele Franţei, atotputernic, le-a comandat şi le-a încredinţat construcţia acestui edificiu, destinat întrunirilor şi guvernării afacerilor publice, în anul de graţie 1533, la 15 iulie. Gravată în 1533, la 13 septembrie. Pierre Viole, magistrat al negustorilor, Claude Daniel, Jean Barthelemy, Martin de Bragelogne, Jean Courtin, consilier; Domenico da Cortona, arhitect.

De la prima piatră aşezată la temelia edificiului, construcţia va trece printr-o serie de clipe grele, fiind, uneori, întreruptă şi, apoi, reluată, conform unor circumstanţe de moment, în funcţie de perioadele de pace sau de război, şi în funcţie de fonduri, mai mult sau mai puţin abundente. Evoluţia acestor fluctuaţii poate fi regăsită în documentele de arhivă şi, mai cu seamă, în deliberările Biroului Oraşului. Sunt, dacă se poate spune aşa, diferitele etape ale edificării; acestea vor urma un curs aproape normal din 1533, punctul de plecare, până în 1628, anul încheierii."[31]

Războaiele religioase – Parisul este puternic atins de războaiele religioase. Dogmele lui Luther şi Calvin sunt respinse de Sorbona. Confruntările religioase încep o dată cu moartea lui Jean Vallière, ars pe rug la 5 august 1523. Biserica reformată primeşte sprijinul Margaretei de Angoulême, regină a Navarrei, după căsătoria acesteia cu Henric al IV-lea. În faţa influenţei lui Nicolaus Copernic, Jean Calvin, sau Gerard Roussel, după placardele afişate pe uşa camerei regelui la Amboise, Francisc I trece la măsuri aspre de represiune. Regele îşi leapădă veşmintele de suveran tolerant şi începe o luptă implacabilă. Parisul cunoaşte acum persecuţiile, procesiunile anti-lutheriene şi rugurile împotriva ereticilor. Henric al II-lea amplifică acest război. Este un adversar inflexibil al protestantismului parizian. La 8 octombrie 1547, *La Chambre ardente*[32] începe să funcţioneze pentru a judeca ereziile şi a-i condamna la moarte pe eretici. În 1551, Edictul de la Châteaubriant interzice tipărirea oricărei opere religioase fără girul teologilor de la Sorbona. Edictul de la Compiègne (24 iulie

[31] L. Lambeau, *L'Hôtel de ville de Paris*. Paris, H. Laurens, 1908, pp. 9–10. (n.a.)

[32] „Tribunal al Inchiziţiei"

1557) pedepseşte şederile la Geneva şi posesia cărţilor nelegiuite. Persistenţa unei comunităţi protestante puternice (în jur de 20 000 de parizieni) care continuă să se adune la templul Poppincourt, la Casa Patriarhului, sau la Pré-aux-Clercs, stârneşte mânia grupării catolice. Noaptea Sfântului Bartolomeu declanşează ceea ce s-a convenit să se numească al patrulea război religios (1572–1573). Din zorii zilei de 24 august 1572, Parisul trăieşte şase zile de groază. Cinci până la şase mii de persoane (protestanţi şi catolici) sunt victimele acestui masacru care se extinde în tot regatul. Capitala va fi sfâşiată încă douăzeci de ani de aceste ciocniri. Tentativa de împăcare a lui Henric al III-lea cu regele Navarrei determină crearea Ligii de apărare a Sfintei Biserici Catolice. Parisul devine, începând din mai 1588, fortăreaţa lui Henric I de Guise, a iezuiţilor şi a franciscanilor. Asasinarea sa, apoi a lui Henric al III-lea (1 august 1589), plasează oraşul într-un conflict deschis cu viitorul Henric al IV-lea. Cinci ani de asediu aşază Parisul în rolul său de citadelă catolică în faţa hughenoţilor. Oraşul îndură luni de sacrificii pentru a rezista. Parizienii sunt înfometaţi, obligaţi să mănânce câini, pisici, şobolani... dar nu cedează. Se estimează cifra de 30 000 de morţi. Parisul trebuie ocolit politic prin conversiunea regală la catolicism. Formula este celebră: „Parisul merită din plin o mesă."[33]

La 22 martie 1594, Henric al IV-lea intră într-un oraş epuizat.

„Starea acestui oraş era deplorabilă, puţine case întregi, majoritatea nelocuite, câmpurile pustii şi în paragină. Totuşi, Parisul nu va întârzia să renască."[34]

---

[33] Liturghie catolică.

[34] J. Bucher, *Paris. La plus belle ville du monde*, Imprimerie Cuënot, f.d., p. 170. (n.a.)

II. Renaşterea urbană

După o perioadă de dizgraţie (regele se instalează pe malurile Loarei) Parisul îşi recapătă, o dată cu Francisc I, un loc central (1528). Acesta este unul dintre artizanii renaşterii urbane de la începutul secolului al XVI-lea.

„Într-un secol încă tânăr, care crede în progres şi în binefacerile expansiunii, ca şi în capacitatea omului de stat de a stăpâni fenomenele socio-economice, Francisc I se bucură de explozia urbană a Parisului şi este mândru de ea. Mai mult, participă el însuşi activ la susţinerea acestei mişcări împărţind în loturi, în 1543, toate marile domenii nefolosite pe care le posedă încă în oraş, după exemplul lui Carol al V-lea, contrar dogmei inalienabilităţii domeniului regal, şi deschizând spre târgul Saint-Germain poarta incintei de la Buci, hotărâre care va da un puternic impuls lucrărilor de construcţie deja foarte active din jurul vechii abaţii."[35]

Cu Francisc I oraşul traversează o perioadă de înfrumuseţare. Primele planuri exacte ale capitalei sunt tipărite în această primă jumătate a secolului al XVI-lea.

Influenţa regală se traduce prin întreg curentul umanist, ascendentul artei italiene, prin locul acordat goticului. Regele începe zeci de proiecte arhitecturale a căror finalizare are loc la sfârşitul secolului al XVI-lea, ba chiar la mijlocul secolului al XVII-lea. Clădirii primăriei, deja evocată, trebuie adăugată realizarea aripii de vest a Luvrului. Pierre Lescot semnează acolo o lucrare inspirată din noul stil al Renaşterii. Pe Clos des Tuileries, Caterina de Medici decide (1564) înălţarea unui palat. Philibert de l'Orme va

[35] J.-P. Babelon, *Paris au XVIe siècle*, Hachette, „Nouvelle Histoire de Paris", 1986, p. 197. (n.a.)

fi primul mare ordonator al pavilionului central. Îi va urma Jean Bullant. Dar regenta nu-şi va avea niciodată reşedinţa în acest palat. În 1570, preferă un loc mai sigur: hotelul Soissons (azi Bursa de Comerţ). Cu toate acestea, palatul Tuileries înseamnă o nouă etapă în extinderea oraşului dincolo de incintă.

Regele hotărăşte să ridice sau să restaureze un număr impresionant de biserici. Goticul, „goticul scânteietor", marchează cea mai mare parte a acestor realizări, fie că este vorba de Saint-Merry, de Saint-Eustache, sau de Saint-Victor.

Pe malul stâng, două cartiere: Sainte-Geneviève (Cartierul Latin) şi Saint-Séverin, adăpostesc în continuare esenţa vieţii universitare şi intelectuale. Populaţia este compusă în majoritate din clerici, dascăli şi studenţi. Colegiile, al căror aspect sărăcăcios din secolele al XII-lea şi al XIII-lea l-am evocat mai înainte, se transformă în autentice lăcaşuri de învăţământ şi centre de cultură umanistă (latină, greacă, ebraică), care primesc de acum înainte doar studenţi înstăriţi. Fiii familiilor de vază (nobile sau burgheze) frecventează aceste instituţii. În 1556, este înfiinţat colegiul Sainte-Barbe. În 1530, Francisc I inaugurează Colegiul lectorilor regali. În această confruntare între colegii, La Compagnie de Jésus cucereşte la mijlocul secolului al XVI-lea o poziţie deosebit de influentă. Revoluţia tiparului îşi află spaţiul comercial corespunzător: tipografii, librării. Pe strada Saint-Jacques, imprimeria „Soleil d'Or" este locul privilegiat unde se tipăresc texte religioase şi de drept. Meseriile de tipograf, de legător, meşteşugul literelor aurite sunt prezente de-a lungul străzilor Saint-Jacques sau Montorgueil.

În aceste secole, preocuparea centrală rămâne cea legată de dezvoltarea progresivă a oraşului. Problema

extinderii cartierelor periferice, a sporirii numărului de locuitori, nu poate fi disociată de teama regelui de a vedea oraşul invadat de o populaţie incontrolabilă şi de voinţa acestuia de a stabili un echilibru între Paris şi provincie.

Începută sub Francisc I, noua incintă este terminată sub Ludovic al XIII-lea. Acest zid de apărare întărit cu bastioane închide exclusiv malul drept, de la poarta Saint-Denis la poarta Conferinţei. Include foburgul Saint-Honoré şi cartierul străzii Richelieu.

„Oraşul Paris, situat în centrul unei frumoase câmpii, fără munţi sau coline în vecinătatea sa, se bucură de o ambianţă perfectă. Oraşul fără cartiere periferice măsoară în linie dreaptă 3 820 de paşi în lungime (măsura Romei) şi 3 650 în lăţime; cartierele periferice au fiecare aproape 1 000 de paşi. Foburgul Saint-Jacques, prin care se intră în oraş, le depăşeşte pe celelalte cu 1 740 de paşi; la fel ca Saint-Marcel; cartierul periferic Saint-Germain, cel mai mare dintre toate, este ca un oraş; înainte de ultimele războaie, populaţia era, se zice, de 18 000 de suflete. Oraşul are 14 porţi, dintre care 5 din zid" (extras din descrierea Parisului făcută de Francisco Grégory d'Iemi în 1599).

Domnia lui Henric al IV-lea este o perioadă de importante modificări ale peisajului capitalei (spitale, fântâni, poduri, pieţe, străzi). Cu Maximilian de Sully şi François Miron (magistrat al negustorilor în anii 1604–1605), regele impulsionează şi concretizează numeroase proiecte. Aceste intervenţii arhitecturale au făcut Parisul „să respire", deschizând spaţii, facilitând distribuirea apei sau ameliorând circulaţia acesteia. Exemplu emblematic al acestor concepţii regale: Pont-Neuf, la care lucrările de construcţie încep în 1578, sub Henric al III-lea, şi se încheie în iulie 1606. Este una dintre cele mai originale

opere datorate arhitectului Baptiste Androuet du Cerceau. Pont-Neuf stabileşte prima legătură directă (270 m) între cele două maluri ale fluviului. Prezintă, de asemenea, particularitatea de a fi un pod fără locuinţe, cu largi trotuare înalte. Devine o axă de circulaţie de primă importanţă, dar şi un loc de promenadă. După moartea lui Henric al IV-lea, Jean de Bologne realizează o statuie ecvestră a regelui. Pont-Neuf a rămas linia de legătură cu centrul oraşului („Pont-Neuf reprezintă pentru Paris ceea ce este inima în corpul uman", afirma Louis-Sébastien Mercier). În amonte, alipirea insulei Notre-Dame cu Île aux Vaches (1614) permite înălţarea podului Marie (numele constructorului).

Altă trăsătură remarcabilă a istoriei monumentale a Parisului sub Henric al IV-lea o reprezintă pieţele. Între acest pod nou şi palat, regele decide (1607) construirea străzii şi pieţei Dauphine. Suveranul îl celebrează astfel, la şase ani de la naşterea sa, pe delfin, viitorul Ludovic al XIII-lea. Piaţa are forma unui triunghi isoscel, orientat spre Pont-Neuf. Trei nume sunt legate de această realizare prestigioasă: Jacques Androuet, Claude Chastillon şi Louis Métézeau.

Pe malul drept, Piaţa Regală, patrulater cu latura de 144 m, este construită pe terenurile care adăposteau fostul hotel Tournelle (domiciliul lui Carol al VII-lea şi Ludovic al XI-lea). Ea se naşte din voinţa exprimată clar şi categoric de regele Henric al IV-lea într-un edict din 1605.

„Edictul din iulie 1605 expune caietul de sarcini pe care arhitecţii şi viitorii proprietari vor trebui să-l respecte: nouă pavilioane pe cele patru laturi ale unei pieţe pătrate, cu faţade de cărămidă şi fundaţie de piatră. În spatele faţadelor uniforme, fiecare îşi va organiza locuinţa aşa cum va dori".[36]

[36] M. Gaillard, *Paris de place en place, guide historique*, Martelle Éditions, 1997, p. 4. (n.a.)

În 1612, la doi ani după moartea regelui, piaţa este terminată în întregime. În acelaşi an, găzduieşte serbările ce au loc în cinstea căsătoriei lui Ludovic al XVIII-lea. În anul 1639, în centrul pieţei, este ridicată statuia regelui.

Cu câteva luni înaintea asasinării sale, Henric al IV-lea a dorit să construiască pe terenurile grădinilor de zarzavat o a treia piaţă. Acest proiect este încredinţat lui Claude Chastillon şi Jacques Alleaume. În 1610, lucrările sunt oprite. Piaţa Franţei va rămâne, din păcate, în stadiu de proiect. Acestor planuri de înfrumuseţare li se adaugă construirea Samaritaine-i (situată pe Pont-Neuf, pompa aceasta permite o mai bună alimentare a capitalei cu apa fluviului) şi restaurarea mai multor spitale (Hôtel-Dieu, Charité, Sainte-Anne şi Saint-Louis).

Domnia lui Ludovic al XIII-lea prelungeşte acţiunea tatălui său. Sub conducerea lui Salomon de Brosse, Maria de Medici ridică (1615) Palatul Medici, viitorul Palat Luxembourg, după modelul palatului Pitti din Florenţa şi termină mai multe monumente pariziene. Richelieu susţine din 1624 până în 1636 construirea unui nou palat (Palatul Cardinal, viitorul Palat Regal). În 1622, dată hotărâtoare a istoriei sale, Parisul devine sediul unei arhiepiscopii.

În secolul al XVII-lea, asistăm la formarea unor noi cartiere. Construcţiile stimulate de Margareta de Valois la Pré-aux-Clercs şi renaşterea vechiului Pont-Royal stau la originea dezvoltării elegantului foburg Saint-Germain. Foburgurile Saint-Jacques şi Saint-Honoré se măresc. Cartierul Marais profită de atracţia pe care o exercită fermecătoarea Piaţă Regală. În partea estică a insulei Saint-Louis se instalează bancheri bogaţi: este momentul de înflorire a unor spaţii noi (iniţierea operaţiunii de parcelare), legate din ce în ce mai mult de speculaţiile financiare.

III. Oraşul sub Ludovic al XIV-lea şi Ludovic al XV-lea

Parisul este o construcţie regală şi un oraş impresionant pentru restul ţării. Vincent Milliot a studiat acest fenomen prin intermediul literaturii de colportaj:

„Deja sub Vechiul Regim, Parisul domină celelalte oraşe din regat cu masa sa demografică şi cu somptuozitatea spectacolului său monumental. Toată simbolistica puterii înscrisă în spaţiu şi în piatră de setea monarhică şi religioasă de a construi poate hrăni miturile şi impresiona spiritul. Oraşul are o istorie care se confundă cu Gesta regilor Franţei şi cuceririle catolicismului. Far al unei lumi urbane restrânse în sânul unei Franţe majoritar rurale, «această vastă lume a Parisului» îşi afirmă încă originalitatea ca spaţiu al unei intense circulaţii a oamenilor şi a lucrurilor".[37]

Ultimul sfert al secolului al XVII-lea şi secolul al XVIII-lea pecetluiesc acest loc excepţional în istoria regatului.

Parisul este oraşul Frondei (a parlamentarilor şi a nobililor), centrul unei perioade de tulburări (1648–1652). Profitând de minoratul regelui (născut în 1638), de nemulţumirea provocată de creşterea taxelor („edictul de la Toisé"), Parlamentul de la Paris îl înfruntă pe cardinalul Mazarin. După ziua baricadelor (26 august 1648), care a mobilizat sute de parizieni, curtea se retrage la Saint-Germain-en-Laye şi hotărăşte asedierea Parisului de armata lui Condé.

„Nu mai fuseseră văzute baricade din mai 1588, dar amintirea lor se transmisese de-a lungul timpului, extrem de vie. La 26 august 1648, Liga răscolea memoria locuitorilor Parisului,

[37] V. Milliot, *Paris en Bleu. Images de la ville dans la littérature de colportaje VIe–XVIIe siècles*), Parigramme, 1996, p. 17. (n.a.)

înarma uneori braţele şi piepturile acestora cu piese de armament care zăcuseră şaizeci de ani în poduri."[38]

Pacea de la Rueil (martie 1649), apoi întoarcerea curţii la Paris (18 august), nu fac decât să preceadă cu câteva săptămâni Fronda prinţilor. Alianţa între Condé, prinţul de Conti, cardinalul de Retz şi ducele de Longueville antrenează oraşul într-o nouă perioadă de dezordini. Tânărul rege este obligat pentru a doua oară să fugă din Paris. La 2 iulie 1652, suburbia Saint-Antoine, aflată în afara incintei, este teatrul unor lupte violente între armatele lui Turenne şi Condé. Domnişoara Montpensier (Marea Domnişoară), fiica lui Gaston d'Orléans, îi oferă victoria lui Condé, făcând să tragă tunul de la Bastilia şi deschizând poarta Saint-Antoine. Două zile mai târziu, Condé se opune municipalităţii Parisului şi deschide focul asupra mulţimii din faţa Primăriei. Văzând ostilitatea burgheziei pariziene, prinţul de Condé părăseşte capitala (13 octombrie 1652), găsindu-şi refugiul în Ţările de Jos spaniole. Încă o dată, Parisul sărbătoreşte intrarea regelui în incinta sa. La 21 octombrie, Ludovic al XIV-lea şi Ana de Austria sunt aclamaţi de parizieni. Marile serbări în cinstea regelui nu şterg, totuşi, urmele adânci ale dramaticelor evenimente prin care a trecut oraşul. Pentru motive evidente de securitate, Ludovic al XIV-lea preferă Luvrul mai puţin sigurului Palat Regal. Suveranul rămâne la Paris până în 1671. La 10 februarie 1671, abandonează capitala pentru palatul său de la Versailles. De acum înainte, centrul puterii regale şi sediul curţii regale se află la o distanţă de mai multe zeci de kilometri unul de celălalt. Sub domnia lui Ludovic al XIV-lea, oraşul continuă, totuşi, să crească şi să se înfrumuseţeze.

[38] S. Bertière, *La vie du cardinal de Retz*, Paris, Editions de Fallois, p. 163. (n.a.)

„Cu cei 4 până la 500 000 de locuitori ai săi, Parisul rămâne capitala, locul în care Colbert speră multă vreme să-şi readucă stăpânul. În 1663, într-o faimoasă scrisoare, îi reproşează că preferă Versailles-ul Parisului unde miniştrii şi curtenii şi-au menţinut, de altfel, rezidenţele principale... Toate marile instituţii, Curţile supreme şi Parlamentul, Justiţia şi Poliţia, academiile, aşezămintele ştiinţifice, manufacturile regale au rămas acolo. Dar deciziile guvernamentale emană de la Versailles, unde se ţin consiliile regale. În schimb, ceea ce-i scria Colbert în *Învăţături* fiului său Seignalay rămâne adevărat şi douăzeci de ani mai târziu, în ciuda instalării definitive la Versailles: «Parisul, fiind capitala regatului şi locul de şedere al regilor, este neîndoielnic că toate afacerile dinăuntru încep prin el...»"[39]

În anii parizieni ai regelui, oraşul cunoaşte transformări importante. Colbert, ministru al construcţiilor, visează să facă din capitală o nouă Romă. Îşi doreşte să-l facă pe rege să se ataşeze de oraşul lui şi să lege numele Parisului şi al locuitorilor săi de puterea monarhică. Pentru a-şi duce proiectele la bun sfârşit, Colbert poate conta pe locotenentul poliţiei oraşului, Nicolas de La Reynie. Cu aceşti doi oameni la conducere, năzuinţele spre măreţie şi spre curăţenie stau alături în administrarea oraşului. Marile lucrări din această perioadă se încadrează perfect în această dublă exigenţă. Principalii arhitecţi implicaţi sunt Louis Le Vau (1612–1666), François d'Orbay (1634–1697), Libéral Bruant (1637–1697) şi Jules Hardouin-Mansart (1646–1708).

Curtea pătrată a Luvrului (aripa de nord, apoi cea de sud) este terminată. Arhitectul-sculptor italian Bernini nu reuşeşte să-şi impună concepţia şi Claude Perrault construieşte celebra Colonadă (1670). Palatul Tuileries se

[39] J. Wilhem, *La vie quotidienne des Parisiens au temp du Roi-Soleil, 1660–1715*, Hachette, 1977, pp. 15–16. (n.a.)

măreşte cu pavilionul de nord schiţat de Le Vau şi magnifica grădină realizată de Le Nôtre. Spitalul Invalizilor, construit după Spitalul general (La Salpêtrière), are ca misiune adăpostirea soldaţilor răniţi. Situat în inima câmpiei Grenelle, acest splendid ansamblu arhitectural (cu două biserici) îşi deschide porţile în 1674. Două mari pieţe sunt construite în onoarea regelui. Acest urbanism de curte se regăseşte în Piaţa Victoriilor (1689), şi în Piaţa Vendôme (1698), realizate la iniţiativa mareşalului de La Feuillade şi de Louvois.

„Toate aceste realizări au fost aşadar opera curtenilor. Tot ceea ce s-a făcut la Paris în acea perioadă a fost axat pe persoana lui Ludovic al XIV-lea, căruia câţiva indivizi se străduiesc să îi fie pe plac. De fapt, persoana regală eclipsează preocupările pentru urbanism, atâtea câte au fost, iar compararea Parisului cu Roma antică, îşi are originea de asemenea, în mod direct, în această străduinţă de a linguşi."[40]

Cu Ludovic al XIV-lea, Parisul devine un oraş deschis. Succesele militare ale Franţei par să asigure securitatea capitalei. La sfârşitul anilor 1660, Franţa posedă prima armată europeană şi, prin semnarea tratatului de la Aachen (mai 1668), va ajunge să anexeze oraşul Lille şi o parte din Flandra. La treizeci de ani după terminarea incintei întărite cu bastioane („incinta Fossés-Jaunes"), regele hotărăşte dărâmarea meterezelor. Hotărârea (ordonanţa din 7 iunie 1670) este importantă şi dezvăluie o schimbare completă de orientare. Traseul zidului de apărare prefigurează marile bulevarde pariziene. Oraşul are de acum înainte spaţii vaste de circulaţie pe care sunt plantaţi

[40] B. Rouleau, *Paris: Histoire d'un espace*, Seuil, 1997, p. 241. (n.a.)

arbori („Nouveau Cours"). În 1672 şi 1676, două arcuri de triumf (poarta Saint-Denis şi poarta Saint-Martin) celebrează acest gest regal.

„Poarta Saint-Denis, ridicată pe strada cu acelaşi nume, *Calea regală* a Parisului de atunci, care duce de la bazilica Saint-Denis până la Île de la Cité, este construită pe cheltuiala oraşului, în 1672. Ea glorifică victoria regelui pe frontiera de la Rin, cele 40 de puncte fortificate cucerite în mai puţin de două luni. Arhitectura este prea greoaie şi, lipsit de coloane, ansamblul nu are graţie; basoreliefurile fraţilor Anguier, ilustrând trecerea pe latura dinspre Paris şi cucerirea Maastricht-ului pe latura opusă Rinului, piramide acoperite de trofee, înviorează puţin primul dintre arcurile de triumf pariziene. Poarta Saint-Martin este de asemenea opera lui Blondel, dar este construită de elevul său Pierre Bullet în 1674. Ea comemorează cucerirea Besançon-ului şi victoriile asupra armatelor germane, spaniole şi olandeze. Are trei intrări şi cuprinde basoreliefuri semnate Desjardins, Marsy, Lehongre şi Legros. Regele apare şi el, în chip de Hercule, gol şi cu perucă."[41]

Oraşul câştigă şi mai mult spaţiu prin extinderea suburbiilor. În consecinţă, noul locotenent general al poliţiei, Marc René Le Voyer de Paulmy d'Argenson, aplică ordonanţa regală din 12 decembrie 1702 şi împarte oraşul în 20 de cartiere.

La moartea regelui (1715), regenţa se întăreşte printr-o întoarcere rapidă a tânărului prinţ moştenitor (5 ani) în capitală (12 septembrie 1715). Parisul redevine pentru câţiva ani oraşul curţii şi al plăcerilor. Nimic nu ar fi însă mai fals decât să considerăm că Parisul a aşteptat anul 1715 pentru a se distra. De mai mulţi ani, spectacolele de

[41] C. Dupavillon, F. Lacloche, *Le triomphe des Arcs*, Gallimard, 1989, pp. 51–52. (n.a.)

teatru aveau loc într-o mulţime de săli destinate jocurilor cu mingea[42].

În 1643, Jean Baptiste Poquelin[43] se instalează pe strada Mazarine. Comedia Franceză, creată în 1681, ocupă sala de jocuri cu mingea „Étoile" (strada Fossés-Saint-Germain). Grădinile particulare şi publice, podurile, curţile, sunt spaţii de distracţie şi de promenadă. Grădina regală de plante medicinale, Tuileries, Cours-la-Reine, Pont-Neuf... sunt tot atâtea locuri la modă care primesc mii de parizieni veniţi să se arate, să se plimbe printre tarabele negustorilor, sau să aplaude numerele de atracţie ale saltimbancilor. În ultimul sfert al secolului al XVIII-lea, burghezia pariziană se delectează cu minunata cafea Procope, lansată de italianul Francesco Propocopio dei Coltelli.

Veselie, desfătări, dar şi dramă economică: proiectul scoţianului Law plasează din nou Parisul în prim plan. Capitala şi în special strada Quincampoix, sediul Băncii generale, trăieşte vreme de patru ani (1716–1720) în ritmul proiectelor (bancă, bancnotă) şi al derutei bogatului bancher prieten al ducelui de Orléans.

Strănepotul Regelui Soare îşi lasă amprenta prin amplasarea, între Cours-la-Reine şi Tuileries, a statuii ecvestre a lui Ludovic al XV-lea (pe locul viitoarei Pieţe a Revoluţiei, apoi a Concordiei), dezvelită la 20 iunie 1763. La 30 mai 1770, o mare sărbătoare este organizată în acest spaţiu, cu ocazia căsătoriei delfinului cu tânăra arhiducesă Maria-Antoaneta. Zi de distracţii, cu un foc de artificii grandios, şi de consternare, pentru că bucuria se încheie printr-o busculadă mortală. Domnia lui Ludovic al XV-lea aduce câteva înnoiri în spaţiul parizian. Şcoala

[42] *Jeu de paume* – joc cu mingea, asemănător cu oina.

[43] Molière.

Militară (1773), atât de dorită de marchiza de Pompadour, este construită de Ange-Jacques-Gabriel, Şcoala de Chirurgie de Jacques Gondoin (1775). Hôtel des Monnaies (1768), creaţie a lui Jacques-Denis-Antoine, inaugurează stilul numit Ludovic al XVI-lea. Construirea Panteonului (fosta biserică Sainte-Geneviève) ocupă o mare parte a celei de a doua jumătăţi a secolului al XVIII-lea. Mai mult de treizeci de ani se scurg între planurile lui Soufflot (1757) şi executarea lucrărilor în ajunul Revoluţiei. În paralel, oraşul profită de o notabilă extindere înspre vest, o dată cu dezvoltarea cartierului Roule şi prelungirea drumului prin pădurea de la Champs-Élysées, de la Rond-Point până la Butte (Étoile) şi apoi până la Sena. Problema graniţelor Parisului, a delimitării oraş-suburbie este o preocupare constantă a autorităţii monarhice care se teme de această creştere anarhică, precum şi de o sporire nemăsurată a numărului de locuitori. Ordonanţele regale nu reuşesc, totuşi, să stopeze, şi nici măcar să încetinească, această mişcare de extindere de la periferie.

În oraş, pe tot parcursul secolului al XVIII-lea, peisajul urban este, de asemenea, transformat printr-o succesiune de modificări legate de ordonanţe regale, de iniţiative particulare, sau ale magistraturii. Fizionomia străzii se schimbă. Plăcuţe de tablă, sau de piatră, le indică numele şi un număr permite de acum înainte identificarea fiecărei clădiri. Priorităţile (igienă, securitate, ameliorare a circulaţiei) definite de locotenenţii de poliţie (Argenson, Sartine, Lenoir) se concretizează. Iluminatul cu felinare cu ulei se generalizează în ultimele decenii ale secolului. Pompele cu aburi de la Gros Caillou şi Chaillot construite de Compania de ape a bancherilor Périer (1777) perfecţionează circuitele de distribuire a apei potabile şi alimentarea băilor publice. Invenţiile lui Nicolas Sauvage şi Blaise Pascal

facilitează deplasările cu vehicule trase de cai (rădvane, birje, cabriolete) între cartiere. Lectica dispare, şi în 1750 peste 10 000 de trăsuri de închiriat, sau în remiză, circulă în capitală. Înmulţirea pompelor pentru incendii şi organizarea serviciului de pompieri („gărzile de pompieri ale regelui") de către Antoine Gabriel de Sartine (1729–1801) garantează o mai bună securitate a locuitorilor în faţa pericolelor incendiilor (la 8 iunie 1781, Opera de la Palatul Regal căzuse pradă flăcărilor). Salubritatea străzilor constituie una dintre priorităţi. Din grijă pentru igienă, toate locurile principale de trecere (curţi, poduri, trotuare...) sunt stropite. Evacuarea apei folosite este o problemă crucială. Bièvre, râu de pe malul stâng, joacă de secole rolul de canal de scurgere sub cerul liber. Magistrat al negustorilor timp de unsprezece ani, Michel Turgot inaugurează o serie de mari lucrări în acest sens: săparea unui canal şi a unui vast rezervor (strada Filles du Calvaire).

IV. Revoluţia în oraş

La şase ani după proclamarea lui Ludovic al XVI-lea rege al Franţei, în 1780, Parisul se închide parţial prin construirea zidului numit al fermierilor nobili. De fapt, prin această nouă incintă se vizează stabilirea unui control asupra circulaţiei produselor alimentare şi achitarea unei taxe vamale pentru mărfurile venite din foburguri spre oraş. Acest proiect nu poate fi disociat de problema dezvoltării progresive şi de definirea, deja evocată, a graniţelor capitalei. Plata accizelor înseamnă atât îmbogăţirea statului, cât şi crearea unei linii concrete de demarcaţie între Paris şi foburguri. Decizia ministrului Anne-Robert Turgot (1727–1781), fiul unui fost magistrat al negustorilor,

este o adevărată lovitură dată fraudei. Fermierii nobili obţin aşadar o incintă cu taxă, ceea ce accentuează suspiciunile şi nemulţumirile pariziene.

În exterior, nici o casă nu poate fi construită la mai puţin de 100 m de această zonă, limită administrativă a capitalei până în 1860. Zidul se întinde pe 25 km, având o înălţime de 4 până la 5 m şi 56 de porţi cu birouri de încasare („propileele[44] Parisului"), concepute de arhitectul Claude-Nicolas Ledoux (1736–1806). Parizianul din zilele noastre poate descoperi urme ale acestei construcţii la Denfert-Rochereau şi la Nation.

În această capitală cu 550 000 şi 600 000 de locuitori, adică 3,5% din populaţia ţării (25 de milioane de francezi), cea mai populată din Europa, se propagă Revoluţia. Nu este în intenţia noastră să studiem Revoluţia franceză la Paris, ci doar să subliniem marile momente ale unei istorii care are drept cadru Parisul.

Împotriva dorinţei parizienilor, Ludovic al XVI-lea convoacă Statele Generale la Versailles. Parizienii intră în scenă în zilele de 12, 13 şi 14 iulie. Concedierea lui Necker, teama de regimentele străine şi luarea Bastiliei fac din Paris un actor, un model revoluţionar. Pe 13, Primăria este ocupată. La Fayette preia conducerea Gărzii Naţionale care trebuie să apere oraşul. Moment important al acestei mişcări, cucerirea Bastiliei, este un act simbolic al cărui ecou răsună în satele franceze şi la Versailles. Jacques de Flessellés, magistratul negustorilor, şi guvernatorul din Launay sunt asasinaţi. La 17 iulie, regele, după ce îl cheamă pe Necker, merge la Primărie. Din 15 iulie, primar al Parisului este Jean-Sylvain Bailly. Celebrul astronom

[44] În Antichitate, intrări monumentale, formate din porţi legate între ele printr-un ansamblu de porticuri sau scări; cele mai vestite sunt cele de pe Acropola Atenei.

este reprezentantul noii orânduiri a oraşului. Capitala s-a dezis deja de structurile instituţionale ale Vechiului Regim. Pe 17, Bailly îl primeşte pe suveran la Chaillot („Sire, aduc Maiestăţii Voastre cheile bunului său oraş Paris. Sunt aceleaşi chei care au fost prezentate lui Henric al IV-lea: el îşi recucerise poporul, acum, poporul şi-a recucerit regele"). Zi a reconcilierii? Ludovic al XVI-lea poartă cocarda tricoloră (albastru şi roşu, culorile Parisului, şi albul regal) şi municipalitatea concepe proiectul unei statui a regelui în Piaţa Bastiliei. Zi a înşelătoriei? La 22 iulie, locotenentul de poliţie, reprezentant al regelui, Bertier de Sauvigny, este arestat şi făcut bucăţi.

La 4 octombrie 1789, parizienii ies din oraş. Protecţia regală, acest spaţiu-timp de câteva ceasuri dintre Versailles şi capitală, dispare într-o zi. Revolta capitalei ajunge sub ferestrele de la Versailles. Brutarul, brutăriţa şi micul ucenic brutar sunt duşi la Tuileries. Parisul şi-a impus voinţa: familia regală, guvernul şi Adunarea sunt de acum înainte în capitală. Această poziţie, această funcţie politică a Parisului se regăsesc în decretul din 21 mai 1790 ce defineşte noul statut al oraşului. Oraşul se emancipează de sub puterea regală. Este împărţit în 48 de secţii. Municipalitatea definită prin articolul 5 (vezi mai jos) este aleasă de un colegiu restrâns compus doar din cetăţenii activi. Cinci comisii au ca misiune să gereze dosarul poliţiei, finanţelor, alimentaţiei, instituţiilor publice şi lucrărilor publice.

„Articolul 5: Municipalitatea va avea în componenţă un primar, şaisprezece administratori, treizeci şi doi de membri ai consiliului, nouăzeci şi şase de notabili, un procuror al comunei, doi substituţi care vor fi adjuncţii săi şi îi vor exercita funcţiile în absenţa sa."

La 2 august 1790, Bailly devine efectiv, după alegerea sa, primarul Parisului. Îndeplineşte un mandat de doi ani până la

11 noiembrie 1791. Îi urmează: Jérôme Pétion, Philibert Borie, René Boucher, Nicolas Chambon şi Jean-Nicolas Pache. Acesta din urmă, girondin aliat cu montaniarzii, este cunoscut mai ales prin deviza „Libertate, Egalitate, Fraternitate", pe care ordonă să fie gravată pe edificiile publice.

Opoziţia regală la constituirea civilă a clerului, tentativa de fugă ratată a regelui fac atmosfera pariziană şi mai încărcată. Suveranul este sub supraveghere. La 20 iunie 1792, peste 20 000 de patrioţi parizieni veniţi din foburgurile Saint-Antoine şi Saint-Marceau invadează palatul Tuileries. Nu vor pleca decât după ce îl vor obliga pe rege să-şi pună pe cap boneta republicană. În acest context, Comuna insurecţională (288 de membri) din 10 august 1792 este un răspuns la ameninţările ducelui de Brunswick împotriva parizienilor. Teroarea se instalează în capitală: suspecţi, arestări, judecăţi rapide, ghilotină. La 21 ianuarie 1793, regele este condus la eşafod. Locaşurile de cult sunt închise, cenzura se exercită asupra presei şi în teatru. Comitetul public de Salvare îşi impune opţiunile sale politice Comunei. Minoritatea revoluţionară, care conduce capitala şi Franţa, pune în scenă la Champ-de-Mars marea sărbătoare a Fiinţei Supreme în onoarea lui Robespierre. În faţa Şcolii Militare se înalţă Templul Nemuririi. Ceea ce părea în acel 20 prairial[45] al anului al II-lea (8 iunie 1794) ca o manifestare de glorificare este de fapt exordiul unui ultim act. La 26 iulie (8 termidor[46]), Convenţia dispune arestarea lui Robespierre, Saint Just, Couthon şi Lebas. Ultimele ceasuri ale mişcării se derulează între Tuileries, Quai des Orfèvres (administraţia poliţiei), Primărie. Ghilotina a fost retrasă din Place du Trône-Renversé pentru a fi înălţată în Piaţa Revoluţiei. Cuţitul de

[45] Prairial, a noua lună a calendarului revoluţionar francez (20 mai – 18 iunie).

[46] Termidor, luna a unsprezecea în calendarul revoluţionar francez.

ghilotină care face să cadă capul lui Robespierre anunţă reacţia termidoriană şi Republica burgheză (1794–1799). Parizienii rămân primii actori ai vieţii politice de la sfârşitul Convenţiei sau al Directoratului. Simbolic, Piaţa Revoluţiei devine Piaţa Concordiei (14 iulie 1795), dar oraşul se află încă într-o situaţie critică datorită penuriei şi gravelor tensiuni dintre republicani şi regalişti. La 1 aprilie şi la 20 mai 1795, Convenţia ripostează în faţa unei insurecţii a locuitorilor din cartierele populare şi din foburguri („burţile goale"). Răzmeriţe ale foamei, pe care armata lui Pichegru şi Legendre le reprimă cu severitate. Foburgul Saint-Antoine, principalul centru al acestor revolte, este înconjurat şi dezarmat. La 13 vendemiar[47] (5 octombrie 1794), regaliştii sunt aceia care încearcă să asedieze Convenţia. Alte revendicări şi, mai ales, alte cartiere situate pe malul drept (străzile Saint-Honoré şi Richelieu) se află la originea acestei răscoale. Monarhiştii sunt apăraţi de tânărul Bonaparte. De acum încolo în capitală domneşte ordinea. Decretul din 11 octombrie 1795 (în antiteză cu acela al proiectului din 1790) plasează oraşul sub supravegherea unui „Directorat executiv" Parisul este împărţit în douăsprezece municipalităţi, patru secţii, cu un birou central de poliţie şi de subzistenţă. Teama primului oraş francez determină în mod direct această logică a dezmembrării. Principiu simplu care inspiră diferitele forme de autoritate statală (imperiu, monarhie, sau republică): unitatea municipală este un pericol. Consulatul, apoi Imperiul, menţin această orientare. Să nu uităm că viitoarea lovitură de stat din 18 brumar[48] a fost pusă la cale la Saint-Cloud, departe de eventualele răzmeriţe pariziene.

[47] Vendemiar, prima lună a calendarului revoluţionar francez (22 septembrie–22 octombrie).

[48] Brumar, a doua lună a calendarului republican (23 octombrie–21 noiembrie).

Capitolul IV

MARELE ORAŞ DIN SECOLUL AL XIX-LEA

I. Oraşul imperial

Parisul sub Revoluţie nu a cunoscut mari schimbări arhitecturale. În mod paradoxal, vidul născut din emigrare este acela care reţine atenţia. Numeroase locuinţe şi construcţii religioase sunt abandonate. Comisia artiştilor (Verniquet, Wailly, Pasquier, Gombault...), creată de Convenţie în 1793 în scopul de a face propuneri pentru construirea unor noi drumuri, nu profită de acest context favorabil. Membrilor acesteia le era, totuşi, îngăduit să treacă la exproprieri şi demolări în absenţa proprietarilor. Însă nu este începută nici o lucrare şi de pe urma acestei comisii, desfiinţate în 1797, rămâne doar un plan, numit planul artiştilor.

Sub Primul Imperiu, oraşul cunoaşte o adevărată renaştere. Renaştere însoţită de o severă supraveghere. Sub Napoleon, capitala este lipsită de o administraţie autonomă. Desigur, oraşul numără doisprezece primari de arondisment, dar nici un primar al Parisului care să-şi aibă sediul la Primărie. Consiliul Municipal este înainte de toate un organism de înregistrare a deciziilor ministeriale. De acum înainte, de afacerile comunei se ocupă doi prefecţi (al Senei şi al poliţiei). Prefectul Senei (Frochot, apoi Chabrol de Volvic) devine personajul central al gestiunii pariziene: omul devotat puterii.

În 1804, capitala numără sub 580 000 de locuitori, datorită pierderilor suferite în timpul anilor revoluţiei.

Invers, Imperiul reprezintă o fază de creştere demografică (700 000 de locuitori în 1814).

Global, acest deceniu imperial corespunde terminării mai multor lucrări iniţiate anterior şi începerii unor importante proiecte încheiate după 1815.

„Timpul nu îi va permite (lui Napoleon) să ducă până la capăt ceea ce a început, dar va lăsa schiţe admirabile. În orice caz, atâta vreme cât va dura domnia sa, se va strădui din toate puterile să înfrumuseţeze, să reconstruiască, să asaneze, să fortifice şi să înveselească acest oraş unic pe care l-a preluat într-o adevărată stare de decrepitudine şi pe care îl lasă în plină înflorire."[49]

Astfel, axa constituită de strada Rivoli (până la Piaţa Piramidelor), proiect moştenit din vremea Consulatului (1801), va vedea lumina zilei graţie arhitecţilor împăratului, Percier şi Fontaine. Iar marele proiect imperial, care se exprimă în construirea unui Arc de Triumf în onoarea Armatei imperiale, nu îşi află concretizarea decât la... 29 iulie 1836.

Istoria arhitecturală a capitalei trebuie adesea legată de unele episoade ale istoriei napoleoniene. Cu ocazia încoronării din 1804, piaţa din faţa catedralei Notre-Dame este mărită. Demolarea mai multor biserici şi mutarea unei părţi din Hôtel-Dieu creează un spaţiu de aproape 80 m. Coloana din Piaţa Vendôme (1806–1810) este ridicată de Gondoine şi Lepère, după modelul columnei lui Traian, cu cele 1 200 de tunuri luate austriecilor şi ruşilor în 1805. Două victorii dau numele lor podurilor Austerlitz (1802) şi Iéna (1807). Aceeaşi amprentă războinică caracterizează

[49] J. Berthaut, *La vie à Paris sous le Ier Empire*, Calmann-Lévy, 1949, p. 9. (n.a.)

Arcul de Triumf „de l'Étoile" şi cel din Piaţa Carrousel (1806–1808), acesta din urmă imitaţie a arcurilor lui Septimius Severus şi Constantin. Napoleon locuieşte puţin la Paris. Jules Berthaut avansează cifra de nouă sute cincizeci şi cinci de zile de prezenţă în zece ani de domnie. Dar, în acest Paris, care sărbătoreşte fiecare nouă victorie militară, paradele împăratului la Carrousel sunt tot atâtea ocazii de a vedea regimentele defilând şi de a organiza retrageri cu torţe.

Capitala se eliberează de o parte din constrângerile medievale. Dărâmarea vechiului Grand Châtelet (1802–1810) este o operaţiune salutară, care rezolvă în mare măsură problema circulaţiei între cele două maluri. Lucrările de deschidere a Bulevardului Observatorului începând de la grădina Luxembourg încep în 1807 sub conducerea lui Jean-François Chalgrin (1739–1811). Construirea străzii Soufflot în vecinătatea Panteonului este hotărâtă în 1807. Fostele pământuri ale abaţiei Saint-Victor sunt utilizate pentru instalarea Halei vinurilor. La nord, Alexandre Brongniart (1739–1813) amenajează cimitirul Père-Lachaise (numele confesorului lui Ludovic al XIV-lea), deschis în 1804. Cimitirul Montparnasse este terminat în 1824. Brongniart primeşte, de asemenea, comanda de a construi clădirea Bursei (1808–1827). O nouă etapă în înfrumuseţarea oraşului: Sena este mărginită de cheiuri pe cele două părţi, iar malurile sunt pavate.

Decretul din 2 mai 1806 face din distribuirea constantă a apei o prioritate (finalizarea lucrărilor la canalul Ourcq (1802–1808), lung de 107 km, şantierul canalului Saint-Martin, terminat în 1822, şi construirea foarte multor fântâni). În centrul noii Pieţe Châtelet, fântâna Palmierului este, probabil, cea mai ilustră dintre aceste numeroase şi felurite construcţii din timpul imperiului (fântâna Egyptienne

de pe strada Sèvres, Lions din Piaţa Château-d'Eau, Hygie de pe strada Saint-Dominique...). Începând din 1 martie 1812, apa publică este gratuită.

Circulaţia se ameliorează o dată cu construirea, de către inginerul Dillon, a primului pod de fier între Institut şi Luvru, Podul Artelor. Numerotarea caselor (pare şi impare) se generalizează. Înmulţirea felinarelor cu ulei cu reflector şi utilizarea gazului (1812) aduc un confort evident într-un oraş în care iluminatul este încă departe de a fi suficient. În sfârşit, securitatea împotriva incendiilor este întărită prin înfiinţarea la 18 septembrie 1811, de către prefectul Pasquier, a unui batalion de pompieri.

Ultimele zile ale regimului reaşază capitala în inima conflictului european. Forţele coaliţiei sunt la porţile Parisului. Pe 29, la ordinul împăratului, Maria-Luiza şi împăratul Romei părăsesc oraşul. Regele Joseph îşi instalează cartierul general la Château-Rouge, între Montmartre şi La Chapelle. La 30 martie, Parisul capitulează. Napoleon este încă la Fontainebleau atunci cînd contele d'Artois, „locotenent general al regatului", pregăteşte de la Paris sosirea fratelui său. La 31 martie 1818, regele Prusiei şi ţarul Rusiei îşi fac intrarea (pe poarta Saint-Denis) în oraşul deschis de Ludovic al XIV-lea, cu câteva săptămâni înaintea lui Ludovic al XVIII-lea. Oraşul este de acum înainte ocupat de trupele inamice, care îşi instalează tabăra pe Champs-Élysées. Sosirea noului rege, împreună cu ducesa de Angoulême, fiica lui Ludovic al XVI-lea, este serbată zile întregi în grădinile Tuileries. Cele o sută de zile nu sunt decât o scurtă paranteză care-l readuce pe împărat la Tuileries. La 20 noiembrie, la Paris se semnează cel de al doilea tratat de pace.

II. Parisul revoluţionar şi romantic

După un sfert de secol de conflicte, Parisul şi Franţa ies din război. Ca urmare a schimbării regimului, câteva nume de străzi şi de poduri sunt modificate. Strada Napoleon redevine Strada Păcii, Podul Concordiei recapătă numele de Ludovic al XVI-lea. Statuia lui Henric al IV-lea îşi reia locul pe Pont-Neuf. În ceea ce priveşte drapelul alb, acesta flutură în vârful coloanei Vendôme.

Romantismul (Chateaubriand, Nodier) care se manifestă în aceşti primi ani ai secolului nu se leagă de Restauraţie. Este cu totul diferit la sfârşitul anilor douăzeci. În această conjunctură, oraşul aminteşte de cuvintele lui Chateaubriand: „M-am pomenit între două secole, ca la confluenţa a două fluvii" Revoluţia nu s-a încheiat şi Parisul nu este capitala Restauraţiei. În 1815, parizienii sunt reprezentaţi de regalişti într-o Cameră de negăsit. Doi ani mai târziu, liberalii încep să-şi recucerească poziţiile şi persoanele importante (bancheri, industriaşi, jurnalişti) domină viaţa politică pariziană.

Romanticii, aliaţi loiali la începutul domniei lui Ludovic al XVIII-lea, se transformă pe măsură ce se scurge vremea în adversari redutabili. Romantismul şi revoluţia se conjugă şi impregnează lent capitala. După decenii de evenimente colective (revoluţii, războaie...), individul se afirmă ca o forţă pentru (şi în) societate. Elanul mişcării romantice pariziene se naşte din pacea regăsită. Ideile, sensibilităţile romantice acoperă numeroase aspecte ale istoriei Parisului (politică, literatură, artă...). În contradicţie cu clasicismul, romantismul influenţează presa, romanul, teatrul, sau viaţa saloanelor. Sufletul romantic, amestec alchimic de fericire, disperare, revoltă, marchează creaţiile literare şi artistice pariziene. În 1830, primirea zgomotoasă

făcută dramei *Hernani* (la premieră, în 28 februarie) nu prefigurează oare zilele revoluţionare din iulie?

„Publicul fluieră în fiecare seară fiecare vers: este un vacarm cumplit, parterul huiduie, lojele râd în hohote. Actorii sunt descumpăniţi şi ostili; celor mai mulţi dintre ei nici nu le pasă de ceea ce au de spus. Presa a fost aproape unanimă şi continuă în fiecare dimineaţă să ironizeze piesa şi pe autor."[50]

Împotriva Restauraţiei, Parisul romanticilor cheamă la libertate. Pe străzi, în locurile de întrunire, răsună cuvintele auzite în teatre.

„Încetul cu încetul, Restauraţia decepţionează şi multă lume, trecând de la o extremă la alta, va descoperi o legătură strânsă între revolta sa estetică şi idealul libertăţii. Astfel, V. Hugo asociază în prefaţa la *Hernani* «libertatea în artă» cu «libertatea în societate», «bătălia» lui din 25 februarie 1830 fiind ca un preludiu literar al baricadelor din iulie."[51]

Parisul romantic acoperă revoluţia care mocneşte (conspiraţii, insurecţii). Curentul ostil Restaurării nu încetează să se amplifice. În 1820, la ieşirea de la Operă, ducele de Berry este asasinat de Louvel. În 1821, se organizează în capitală mişcarea Cărbunarilor (3 până la 4 000 de membri). În rândul liberalilor, ponderea studenţilor creşte. Şcoala de Drept se mobilizează în mai multe rânduri. La 3 iulie 1819, studenţii îl susţin pe profesorul Bavoux, sancţionat pentru ideile lui liberale. La 29 aprilie 1827, este rândul unei părţi a gărzii naţionale să manifesteze strigând „Trăiască libertatea Presei!" în faţa lui Carol al X-lea.

[50] V. Hugo, *Choses vues, 1830–1846*, Gallimard, 1972, p. 143. (n.a.)

[51] D. Barjot, J.-P. Chaline, A. Encrevé, *La France au XIXe siècle, 1814–1914*, PUF, 1996, p. 39. (n.a.)

Confruntat cu creşterea opoziţiei, Villèle decide să dizolve guvernul (6 noiembrie 1827). Parisul, în ciuda sufragiului cenzitar, acordă peste 80% din voturi liberalilor. Paranteza politică a ministeriatului contelui de Martignac (monarhist moderat care îi oferă lui Chateaubriand ambasada de la Roma) nu calmează capitala. Şi, atunci când regele îl numeşte pe prinţul de Polignac, Parisul recurge la intrigi. În acest an 1830, oraşul devine într-adevăr vulcanul anunţat de Savandy. Ordonanţele din iulie declanşează erupţia pariziană. Trei zile, Cele Trei Glorioase, din 27, 28 şi 29 iulie 1830, determină populaţia Parisului să pornească la asalt împotriva monarhiei şi a unui monarh care se refugiază la Saint-Cloud atunci când afişele burgheziei liberale (Laffite, Thiers), favorabile ducelui de Orléans, acoperă zidurile capitalei. În aceste momente, unde se desfăşoară lupta pentru putere? O dată mai mult, istoria Franţei se scrie la Primăria Parisului. La 31 iulie, viitorul rege, întors de la Raincy, se îndreaptă spre Place de Grève, acolo unde se înfruntă republicanii şi liberalii. Philippe Vigier surprinde aici esenţialul:

„Pentru a învinge rezistenţa şi reticenţele Primăriei, Ludovic-Filip şi cei 90 de deputaţi care, acum, îi sprijină candidatura, decid să ajungă în acest loc privilegiat unde, în 1830, ca în 1789, şi, mai târziu, în februarie 1848 şi septembrie 1870, sălăşluieşte, în ultimă instanţă, Puterea în Franţa noastră «iacobină» a acelui secol."[52]

Tabloul ultimului act al acestor zile revoluţionare pariziene este celebru. În balconul Primăriei, Lafayette şi ducele de Orléans se îmbrăţişează între faldurile drapelu-

[52] P. Vigier, *Paris pendant la Monarchie de Juillet (1830–1848)*, Hachette, 1991, p. 15. (n.a.)

lui tricolor. Burghezia pariziană a câştigat bătălia. Cortina cade pentru moment. La 29 august 1830, capitala îl sărbătoreşte pe acest (al său) rege-cetăţean pe Champ-de-Mars.

„Doar trei zile i-au trebuit furtunii romantice ca să rupă digurile ordinii stabilite; descendentul de la Saint-Louis, al lui Henric al IV-lea, al lui Ludovic al XIV-lea, ultimul monarh absolut, nu mai este decât un fugar. În ceea ce îl priveşte pe acela care i-a luat locul, acesta îşi va da seama foarte repede că nu este o treabă uşoară să rămâi în inima parizienilor."[53]

Spiritul revoluţionar al capitalei nu se domoleşte sub monarhia din iulie. La 14 martie 1831, mesa de la Saint-Germain-de-l'Auxerrois pentru ducele de Berry se transformă în lupte de stradă şi bătălia continuă în interiorul arhiepiscopiei devastate. La 5 iunie 1832, funeraliile generalului Lamarque (1770–1832), mort de holeră, sunt punctul de pornire a două zile revoluţionare. Republicanii sunt prezenţi de-a lungul întregului traseu pentru a cinsti memoria acestui lider al opoziţiei liberale. În dreptul Podului Austerlitz, mai mulţi studenţi încearcă să poarte carul funebru până la Panteon. Ciocnirea dintre trupe şi republicani (150 de morţi) se prelungeşte toată noaptea în faţa bisericii Saint-Merry. În 1835, atentatul ratat al lui Fischi împotriva persoanei regelui (Bulevardul Templului) se soldează cu 18 morţi. Ludovic-Filip este ţinta a opt atentate. Ziarul *Le Charivari* titrează la 26 iulie 1835: „Regele cetăţean a venit la Paris cu superba sa familie fără să fie nicidecum asasinat"

[53] C. Dufresne, *Les révoltes de Paris, 1358–1968*, Bartillat, 1998, p. 202. (n.a.)

La 12 mai 1839, Armand Barbés (1809–1870) şi Louis Blanqui (1805–1881) năvălesc asupra posturilor de poliţie ale Primăriei. Asaltul face cinci victime.

Capitala asistă la dezvoltarea mişcărilor sociale, a societăţilor revoluţionare (Prietenii Adevărului, Reclamanţii din Iulie) şi a presei de opoziţie (*Le National, La Réforme*). Este o perioadă de puternice manifestaţii muncitoreşti (cinci luni de grevă a dulgherilor în 1845). În această agitaţie pariziană se manifestă suflul creaţiilor romantice: Hugo (*Ruy Blas, Notre-Dame de Paris*), Alexandre Dumas (*Anthony*), Alfred de Vigny (*Chatterton*), Balzac, Mérimée (*Colomba*), sau Rude (*Plecarea voluntarilor*). Acţiunea, sacrificiul, revolta împotriva egoismelor ţin de spiritul anului 1848.

Atunci când regimul optează pentru Rezistenţă, cu guvernul lui François Guizot împotriva Mişcării, Parisul lansează campania banchetelor republicane. Primul are loc în Montmartre, la restaurantul „Château-Rouge", la 9 iulie 1847. După numeroase adunări în provincie, interzicerea banchetului final prevăzut la 22 februarie 1848 în arondismentul XII, aprinde capitala. Garda Naţională, o dată în plus, se disociază de rege, care îl demite pe Guizot şi îl numeşte pe Mollé în fruntea guvernului. Nici armele generalului Bugeaud, comandantul armatei Parisului, nici abdicarea regelui în favoarea nepotului său, contele de Paris, nu reuşesc să oprească mişcarea. Revoluţia este deja declanşată pe străzi şi pe baricade. Parisul, republican şi romantic, este stăpân pe Cameră şi formează la Primărie un guvern provizoriu. A doua Republică este proclamată la 26 februarie. Louis-Antoine Garnier-Pagès devine primar al Parisului. În cadrul Adunării Naţionale, aleasă prin vot universal, reunită la 4 mai, triumfă romanticul Alphonse de Lamartine (1790–1869):

din cei 34 de deputaţi parizieni, este ales cu cele mai multe voturi.

Republica nu este decât o scurtă paranteză de patru ani. La câteva luni după această manifestare a legăturii dintre pasiunea politică a oraşului şi lirismul romantic, Parisul îi deschide calea lui Louis-Napoleon Bonaparte. Voturile capitalei îl fac deputat (septembrie). Şi, la 10 decembrie, cu aproape 60% din sufragii exprimate în favoarea sa, Parisul este la unison cu întreaga Franţă. Noul preşedinte al Republicii ia în stăpânire palatul Élysée. Trei ani mai târziu, pregătită de multă vreme, lovitura de stat din 2 decembrie 1851 instalează cel de al doilea Imperiu la Tuileries. Parisul reacţionează de-abia pe 3 şi pe 4. Armata primeşte ordinul de a înlătura toate tentativele de insurecţie care se produc în foburgul Saint-Antoine şi pe bulevarde. 400 de morţi, printre care deputatul republican Baudin („Vreau să vă arăt cum se moare pentru 25 de franci"), însoţesc naşterea noului regim. Parisul nu o va uita niciodată.

III. Transformările, de la Rambuteau la Haussmann

În secolul al XIX-lea, Parisul se bucură de statutul de prim oraş francez, beneficiind din plin de acesta. Atunci când aşezările din provincie cunosc o stagnare (populaţie, dezvoltare), capitala este mai mult ca oricând polul urban al ţării. Numărul locuitorilor săi creşte în mod spectaculos, malul drept constituind un subansamblu de trei ori mai populat.

Populaţia pariziană din 1801 până în 1901

1801: 548 000 de locuitori	1846: 1 053 000 de locuitori
1807: 580 000 de locuitori	1856: 1 174 000 de locuitori
1811: 624 000 de locuitori	1860: 1 696 000 de locuitori
1817: 714 000 de locuitori	1872: 1 850 000 de locuitori
1831: 785 000 de locuitori	1877: 1 985 000 de locuitori
1836: 867 000 de locuitori	1891: 2 448 000 de locuitori
1841: 935 000 de locuitori	1901: 2 715 000 de locuitori

În acelaşi timp, oraşul se extinde. După invazia din 1815, concepţia de oraş deschis este repusă în discuţie. Legea din 3 aprilie 1841, rezultat a douăzeci de ani de reflecţie a comitetelor fortificaţiilor, sau a aşa-numitei Comisii de apărare a regatului, integrează micile comune periferice (Auteuil, Passy, Batignolles, Montmartre, La Chapelle, La Villette, Belleville, Charonne, Bercy, Ivry, Gentilly, Montrouge, Vaugirard, Grenelle). Din 1841 până în 1845, se construieşte o nouă, şi ultimă, incintă, care capătă numele de Thiers, compusă din 17 forturi, 94 de bastioane distribuite pe 36 km cu şanţuri cu o lăţime de 15 m. La 1 ianuarie 1860, anexarea spaţiului situat între fostul zid al fermierilor nobili şi aceste fortificaţii permite capitalei să atingă o suprafaţă de 7 088 ha, adică un plus de 3 800 ha, şi o populaţie de 1 600 000, adică o creştere de 400 000 locuitori.

Din 1815 până în 1870, trei prefecţi ai Senei au marcat viaţa capitalei (Chabrol, Rambuteau, Haussmann).

Chabrol. Joseph-Gaspard de Chabrol–Volvich rămâne în acest post între anii 1812–1830. După spusele lui Ludovic al XVIII-lea: „Domnul de Chabrol este căsătorit cu oraşul Paris“ Chabrol este iniţiatorul mai multor împărţiri de suprafeţe: Batignolles (1821), Saint-Georges şi Francisc I (1823), Beaugrenelle (1824), cartierul Europa (1826).

În cursul acestor ani, sunt deschise şaizeci de străzi noi. Mai multe societăţi private sunt parteneri permanenţi în amenajarea acestor noi cartiere. Întreprinderea financiarului Dosne investeşte în cartierul Notre-Dame de Lorette, societatea Hagermann în cartierul Europa. Bancherii André Cottier şi, mai ales, Jacques Lafitte (deputat de Paris în 1816) mizează pe operaţiunile imobiliare din cartierul Poissonière (fosta proprietate Saint-Lazare). Parcelarea unei suprafeţe din cartierul Francisc I se face la iniţiativa colonelului Brack.

Pasajul devine unul dintre elementele arhitecturale caracteristice acestor ani 1815–1848. Familia de Orléans a creat în 1785 prima galerie la Palatul Regal. De atunci, astfel de pasaje acoperite cu un vitraliu, având numeroase prăvălii, sunt foarte apreciate de parizieni. Printre cele mai frecventate se numără: Le Passage des Panoramas (1800), Le Passage de l'Opéra (1822), Vivienne (1823), Trocadero (1824), Sainte-Anne (1829), Montesquieu (1830), Le Passage de la Madeleine (1845) şi La Passage de la Sorbonne (1846).

În aceste decenii, iluminatul se perfecţionează. La începutul anilor 1820, vechile lămpi cu ulei sunt înlocuite de cele cu gaz pe marile artere (străzile Păcii şi Castaglione) şi în pieţele (Vendôme şi Odéon) din centrul oraşului. În 1830, peste 1 000 de parizieni folosesc iluminatul cu gaz.

Rambuteau. Contele Barthelot de Rambuteau, numit prefect de Napoleon în 1813, ocupă funcţia de prefect al Senei din 1833 până în 1848. Opera sa este considerabilă şi nu poate fi limitată la o simplă prefigurare a proiectelor haussmanniene. În cincisprezece ani, peisajul parizian se schimbă. Inimă a oraşului, primăria lui Boccador este mărită. Prin decizia din 30 aprilie 1835, Consiliul Municipal

încredinţează arhitecţilor Godde şi Lessueur conducerea acestor lucrări. Ele costă 12 milioane şi durează cinci ani (1837–1842). În 1833, o nouă statuie a lui Napoleon domină coloana Vendôme. Arcul de Triumf este inaugurat la 29 iulie 1836. În ceea ce priveşte Piaţa Bastiliei, de acum înainte aceasta este dominată de cei 52 m ai Coloanei din Iulie, cu al său Geniu al Libertăţii. La 25 octombrie 1836, Piaţa Concordiei, redesenată de Jacques Hittorf (1792–1867), adăposteşte în centrul ei obeliscul Luxor (220 000 kg) dăruit de Mehmet Ali, vicerege al Egiptului. Peste Sena apar şase noi poduri (printre care Bercy, Saints-Pères, Louis-Philippe). În 1847, insula Louviers este alipită de malul drept. Monarhia din Iulie vede, de asemenea, terminându-se lucrările de la Madeleine, ale bisericilor Notre-Dame-de-Lorette şi Saint-Vincent-de-Paul şi de la Palatul Bourbon.

Necesara deschidere a oraşului („Daţi-le parizienilor apă, aer şi umbră", spunea Rambuteau) determină inaugurarea a 110 drumuri. Străzile sunt lărgite. Rue d'Arcole (1837) traversează Île de la Cité din piaţa din faţa bisericii Notre-Dame până la Primărie, pe o lăţime de 12 m. Strada Rambuteau (1845), largă de 13 m, leagă Mlaştina de Hale. Pentru realizarea acesteia s-a creat primul şantier vast care a recurs la exproprieri şi demolări.

Aceeaşi preocupare pentru aerisirea şi igiena oraşului îl determină pe prefectul Senei să dispună curăţarea aleilor laterale ale bulevardelor. În acelaşi timp, lupta împotriva insalubrităţii străzilor (noroi, ape uzate) duce la înmulţirea drumurilor pietruite şi a trotuarelor. Ultima inovaţie: bitumul, care îşi face apariţia la Palatul Regal. Peisajul urban se modifică, de asemenea, prin plantarea a mii de arbori şi prin intensificarea iluminatului cu 10 000 de becuri cu gaz în 1848.

Apa rămâne, evident, principala prioritate a lui Rambuteau.

Săparea puţurilor de la Grenelle, instalarea a 2 000 de cişmele se adaugă construirii noilor fântâni (Louvois, Saint-Sulpice, Molière). Apa se află în centrul unui comerţ important. Locuitorii din Auvergne practică meseria de sacagii. Ei livrează acest produs cu căruţa sau cu o cumpănă şi două găleţi la domiciliul celor bogaţi. Numele lui Rambuteau va rămâne multă vreme legat de vespasienele construite pe bulevarde.

Haussmann. Baronul Georges-Eugène Haussmann (1809–1891) este numit prefect al Senei la 29 iunie 1853. Îi succede lui Berger (1848–1853). La mijlocul secolului al XIX-lea, Parisul este încă un oraş bolnav. Descrierile lui Eugène Sue sunt clare şi preţioase: străzi înguste, case cu etaj şi o masivă concentrare a populaţiei în cartierele sărace din centru (mai multe mii de locuitori pe kilometru pătrat).

„În ziua de 13 decembrie 1838, într-o seară ploioasă şi rece, un bărbat cu statură atletică, îmbrăcat într-o cămaşă ponosită, traversă Pont au Change şi se afundă în vechiul oraş, labirint de străzi întunecoase, înguste, întortocheate, care se întinde de la Palatul de Justiţie până la Notre-Dame... În noaptea aceea, aşadar, vântul se năpustise cu furie pe uliţele lugubrului cartier: licărirea ştearsă, tremurătoare, a felinarelor bătute de crivăţ, se oglindea în râuleţele de apă murdară ce curgeau pe mijlocul străzilor acoperite de glod. Zidurile caselor, de culoarea noroiului, aveau doar câteva ferestre, cu cercevelele roase şi aproape fără geamuri. Alei negre, infecte duceau spre scări şi mai negre şi atât de abrupte încât de-abia te puteai căţăra pe ele cu ajutorul unei frânghii de fântână fixată de pereţii umezi cu ajutorul unor cârlige de fier." (Eugène Sue, *Les mystères de Paris*)

La începutul celui de-al Doilea Imperiu, oraşul îşi păstrează centrul medieval. Cartierele sunt adevărate magherniţe. Holera a făcut mii de morţi în anii 1832, 1848, 1849, 1853 şi 1865.

În transformarea spaţiului parizian, Napoleon al III-lea[54] deţine un rol principal. De la alegerea sa la preşedinţia Republicii, şi-a susţinut de multe ori în faţa prefectului Berger politica în ceea ce priveşte Parisul. Primele lucrări (prelungirea străzii Rivoli) încep în 1852.

„Parisul este inima Franţei. Să facem toate eforturile pentru a înfrumuseţa acest mare oraş, pentru a ameliora soarta locuitorilor săi, pentru a-i lămuri care sunt adevăratele lor interese. Să deschidem străzi noi, să asanăm cartierele populate care sunt lipsite de aer şi întunecoase şi fie ca lumina binefăcătoare a soarelui să pătrundă pretutindeni prin zidurile capitalei, ca lumina adevărului în inimile noastre." (Napoleon, 1850)

Haussmann a amintit pe bună dreptate în *Memoriile* sale de aceste directive imperiale trasate pe planul lui Verniquet, fixând cu linii de culori diferite axele de circulaţie care trebuiau să modifice viaţa Parisului. Cu ocazia exilului său londonez, viitorul împărat a fost convins de binefacerile distrugerii cartierelor insalubre şi ale construirii unor artere largi, ca acelea care au modificat peisajul urban al capitalei engleze.

Începând cu Napoleon al III-lea şi Haussmann trebuie vorbit despre o politică urbană. Oraşul este privit, contrar proiectelor anterioare, în perspectiva globalităţii sale. Nu este vorba doar de a realiza câteva noi artere, ci de a rea-

[54] Împărat al Franţei (1852–1870), nepot al lui Napoleon I. Preşedinte al Republicii (1848–1852). La 2 decembrie 1851 a înfăptuit o lovitură de stat, iar la 2 decembrie 1852 s-a proclamat împărat.

menaja cartierele centrale, de a facilita circulaţia oamenilor şi a aerului prin căi de acces extinse, de a stabili legături între periferie şi centru, de a lega gările şi polii interni ai oraşului, de a multiplica echipamentele colective... Haussmann sparge vechiul centru urban (împărţirea în parcele şi aglomerarea cartierelor centrale) şi stabileşte axe noi, mai drepte, mai largi, având ca punct de pornire o gară, o piaţă, sau un monument. Parisul respiră mai bine, dar parizienii cei mai umili se îndreaptă spre periferie. Exproprierile fac, într-adevăr, loc imobilelor haussmanniene. Zidarii din Limousin trăiesc ani de aur.

„Degajează Luvrul şi Primăria. O joacă de copii! Parisul sfârtecat de lovituri de sabie, cu venele deschise, hrănind 100 000 de terasieri şi de zidari, traversat de admirabile căi strategice care vor plasa forturile în inima vechilor cartiere." (Zola, *La Curée*, 1872)

Din 1853 până în 1868, Haussmann este iniţiatorul unor lucrări grandioase care metamorfozează peisajul Parisului şi viaţa parizienilor. O dată cu înmulţirea exproprierilor simplificate prin hotărârea senatului din 25 decembrie 1852, au loc mii de mutări impuse şi demolări: oraşul burghez este în construcţie. Haussmannizarea Parisului nu se opreşte, desigur, în ianuarie 1870, o dată cu destituirea baronului. Până la începutul secolului XX, mai multe cartiere trăiesc în ritmul operaţiunilor lansate în anii 1860.

În câteva luni, insula din Evul Mediu intră, sub loviturile demolatorilor, în secolul al XIX-lea. Începând din 1865, Île de la Cité este cu întârziere, dar incontestabil, cea mai atinsă, cea mai transformată de proiectele haussmanniene. Un şantier a cărui amploare se explică, în parte,

prin teama puterii faţă de mişcările populare de revoltă din acest cartier. Fraza lui René Héron de Villefosse („Decorul medieval asupra căruia veghea Notre-Dame a dispărut ca o pădure retezată de la rădăcină") caracterizează cât se poate de pertinent starea acestor locuri după demolările efectuate între Palatul Justiţiei şi catedrală, a cărei restaurare, realizată de Viollet-Le-Duc, este terminată în 1864. Hôtel-Dieu este menţinut, Palatul de Justiţie renovat, Piaţa Dauphine cruţată, dar dispar numeroase străzi, hoteluri prestigioase şi mici biserici.

Printre operaţiunile de anvergură se numără: marea intersecţie nord-sud şi est-vest (cu referire la traseul unui decumanus din Antichitate) constituită din strada Rivoli (de la strada Saint-Antoine la Tuileries) şi bulevardele Strasbourg, Sevastopol (deschis în 1858), prelungită pe malul stâng prin bulevardul Saint-Michel (numit la origine bulevardul Sevastopol). În acest ansamblu, Piaţa Châtelet şi Piaţa Saint-Michel încadrează Île de la Cité. Printre principalele pieţe-răspântii şi drumuri, citãm maiestuoasa Place de l'Étoile cu cele 12 mari bulevarde care ajung la ea, Piaţa Operei (Opera lui Garnier este inaugurată în 1875) şi L'Avenue de l'Opéra (1864–1876), strada Păcii şi noua stradă, 10 Decembrie (viitorul 4 Septembrie) şi bulevardul Haussmann ce leagă Place de l'Étoile de Operă. Piaţa Châtelet, înconjurată de două teatre, este mărită şi deplasată puţin pentru a fi situată efectiv în perspectiva nord-sud şi legată de Primărie prin crearea bulevardului Victoria (1855) şi de pavilioanele Halelor lui Baltard prin strada Halelor.

Pe malul stâng, este deschisă strada Şcolilor (1852). Şantierul bulevardului Saint-Germain este inaugurat în 1855. Conceput ca un pandant al străzii Rivoli, trebuie să se unească (prin bulevardul Henric al IV-lea) cu Concordiei

în Piaţa Bastiliei. Element sudic al dispozitivului lui Haussmann îl reprezintă Piaţa Italiei, punctul de convergenţă al noilor bulevarde.

O dată cu numirea lui Jean-Charles-Adolphe Alphand (1817–1891) în postul de inginer-şef al departamentului „Promenades et Plantations", baronul Haussmann oferă oraşului marele său grădinar. Împăratul, influenţat încă o dată de sejurul său englez, a dat ideea acestei preocupări. Alături de numele lui Alphand trebuie, de asemenea, menţionate şi acelea ale horticultorului Barillet-Deschamps şi arhitectului Davioud. Bilanţul lor în înfrumuseţarea cartierelor şi inventarul sădirilor, grădinilor, scuarurilor, chioşcurilor, pavilioanelor sunt impresionante. La vest şi la est sunt amenajate Bois de Boulogne şi Bois de Vincennes, precum şi trei parcuri (Buttes-Chaumont, Montsouris, Monceau).

Fiecărei artere îi este asociat un aliniament de arbori. Este avansată cifra de 82 000 de arbori. Cel mai frumos exemplu este actuala Avenue Foch, în vechime prestigioasa Avenue de l'Impératrice, largă de 140 m şi întinzându-se pe 1,5 km, cu aleile sale laterale pentru cavaleri şi o succesiune de peluze şi 4 000 de copaci, între Bois de Boulogne şi l'Étoile.

În acest ansamblu napoleonean şi haussmannian sunt plasate gările, reţelele de apă şi canalizare, precum şi noile clădiri publice. O dată cu construcţiile arhitectului Raynaud şi ale lui Hittorf (1792–1867), oraşul numără şase gări la sfârşitul celui de-al Doilea Imperiu (Saint-Lazare, Nord, Est, Lyon, Orléans, Rennes).

La sfârşitul acestor pagini, trebuie să remarcăm faptul că amprenta lui Haussmann este dintre cele mai pronunţate (şi pentru multă vreme) în viaţa capitalei.

„Ceea ce înseamnă că Parisul este de acum încolo un oraş al secolului al XIX-lea. Această afirmaţie simplă şi concisă încă scandalizează, dar eşti obligat să ţii cont de ea. Parisul are chipul pe care şi l-a creat cu şi sub Haussmann. Poţi detesta această imagine şi poţi refuza să te apleci asupra oglinzii care reflectă un asemenea adevăr, considerat insuportabil. Orice ai spune şi orice ai gândi, Parisul nu este în principal un oraş medieval, nici un oraş baroc, nici un oraş neoclasic. Toulouse, Roma, St. Petersburg intră mai bine în aceste tipare. Parisul este într-adevăr un oraş al secolului al XIX-lea. Dacă oraşele sunt compuse din straturi succesive, putem spune că marele moment al stratificării Parisului a avut loc în a doua jumătate a secolului al XIX-lea sub auspiciile lui Haussmann şi că nu mai este posibil să separi contribuţia haussmanniană. Parisul este în prezent un oraş indivizibil: el a fost, bine sau rău, haussmannizat."[55]

IV. Scena republicană şi radicală

La începutul lui septembrie 1870, vestea înfrângerii de la Sedan înfierbântă capitala. Din 4 septembrie 1870, Parisul este inima Republicii pe cale să se nască. Mii de locuitori au invadat Palatul Bourbon şi cer dizolvarea regimului. Corpul legislativ capitulează şi, din nou, puterea este preluată de Primărie. Trebuie să ajungi cât mai repede în Place de Grève. Aşa cum afirmă Jules Favre în faţa generalului Trochu: „Acolo trebuie să meargă oamenii care înţeleg să contribuie la salvarea ţării."

Capitala restituie puterea republicanilor şi se angajează din nou sub drapelul tricolor pentru a prelungi războiul franco-prusian.

[55] B. Foucart, Paris-Haussmann, ultimes réflexions sur un trait d'union, *Paris-Haussmann*, Édition du Pavillon de l'Arsenal, Picard Éditeur, 1991, p. 341. (n.a.)

„Parisul are obiceiul de a guverna Franţa. În această ţară centralizată, cuvântul de ordine vine de secole din capitală. Aşa că, încă din primele momente, nimeni nu se miră să vadă Parisul acaparând, într-o oarecare măsură, puterea vacantă şi încredinţând-o reprezentanţilor săi.

Parisul se afla, de altfel, într-o situaţie excepţională. Oraş-cetate, oraş fortificat, angrenaj indispensabil în viaţa normală a naţiunii, avea să devină curând obiectivul principal al armatelor inamice. Pe drept, sau pe nedrept, se încetăţenise ideea că Parisul adăpostea între zidurile sale salvarea şi onoarea ţării." (Gabriel Hanotaux)

Capitala se repliază încă din primele zile ale războiului în spatele fortificaţiilor sale. Oraşul capătă aspectul unei cetăţi, iar acei ce mai pot încă, fug. La 17 septembrie, capitala este asediată de armata lui Molke, adică de 300 000 de prusaci. Ultima linie de legătură dintre oraş şi exterior, telegraful căii ferate Vest, nu mai funcţionează: Parisul este izolat de restul Franţei.

Étienne Arago ocupă fotoliul de primar al Parisului, iar Jules Ferry preia funcţia de delegat al guvernului pe lângă Administraţia departamentului Senei.

În primul său mesaj către parizieni, primarul face apel la trecutul şi la continuitatea Parisului revoluţionar şi patriotic.

„Cetăţeni,

Am fost chemat de popor şi de guvernul de apărare naţională să fiu primarul Parisului. Până când veţi fi convocaţi pentru a vă alege municipalitatea iau, în numele Republicii, în stăpânire această Primărie, de unde au plecat întotdeauna marile semnale patriotice, în 1792, 1830, 1848.

Aşa cum au făcut şi părinţii noştri, vă cer şi eu: cetăţeni, patria este în pericol! Strângeţi-vă cu toţii în jurul acestei municipalităţi pariziene, în fruntea căreia se află un vechi soldat al Republicii."

Referendumul-plebiscit din 3 noiembrie şi alegerile de primari şi de adjuncţi de arondismente din 5–7 noiembrie confirmă încrederea electoratului parizian în guvernul provizoriu. La întrebarea: „Populaţia susţine sau nu, mandatul Guvernului de Apărare naţională?" parizienii răspund masiv în mod afirmativ. Rezultatele referendumului îi sunt extrem de favorabile: 557 996 de „da" (90,1%), împotriva a 62 638 de „nu".

Asediul şi bombardamentele prusienilor (începând din ianuarie) impun restricţii dure populaţiei. Din noiembrie până în ianuarie, edilii au, înainte de toate, sarcina de a gestiona viaţa cotidiană a arondismentelor într-o perioadă în care suferinţele parizienilor se accentuează. Din 9 noiembrie, zăpada acoperă capitala şi condiţiile de viaţă se deteriorează considerabil. În decursul acestei ierni dificile (temperatura coboară sub –10°), parizienii, izolaţi, trebuie să se lupte cu foamea şi frigul.

Pentru cei două milioane de locuitori care supravieţuiesc în capitală, amnistia din 22 ianuarie este, totuşi, nu atât o uşurare, cât o trădare a guvernului.

După patru luni şi douăsprezece zile de rezistenţă, Parisul are sentimentul că a fost abandonat de restul ţării, iar apoi că a fost sacrificat.

Parizienii nu acceptă că „lupta lor" (aproape 80 000 de morţi şi de răniţi, o sută treisprezece zile de privaţiuni în cursul cărora Parisul în blocada sa nu a simţit deloc ajutorul provinciei) să se încheie printr-o negociere, din care sunt excluşi, între Jules Favre şi Bismarck.

Conflictul cu adunarea de la Bordeaux, mutată apoi la Versailles, prelungeşte izolarea capitalei. Într-o Adunare Naţională în majoritate conservatoare şi rurală, aleasă la 8 februarie, deputaţii parizieni rămân exponenţii unei

capitale favorabile Republicii. Prăpastia dintre Paris şi provincie se adânceşte şi mai mult. Declaraţiile ostile ale majorităţii monarhiste la o întoarcere a Camerei la Paris, proiectul de decapitalizare sunt tot atâtea gesturi şi simboluri care accentuează ruptura dintre Paris şi Versailles (alegerea Versailles-ului ca sediu al noii Adunări Naţionale nu face decât să accentueze această neîncredere reciprocă).

La 18 martie, operaţiunea militară de pe colina Montmartre se soldează cu un eşec şi cu moartea generalilor Clément Thomas şi Lecomte: revers al recuceririi puterii pariziene de către armata regulată şi debut al insurecţiei. Thiers ordonă evacuarea Parisului. Mişcare de retragere atât militară, cât şi politică: capitala este lăsată comitetelor revoluţionare. Comuna din Paris durează şaptezeci şi două de zile (18 martie–28 mai). După scrutinurile din 26 martie, Consiliul general al Comunei deţine puterea. Sunt luate câteva decizii: adoptarea drapelului roşu, întoarcerea la calendarul revoluţionar, votarea separării de Biserică şi de stat, crearea unei miliţii populare, învăţământ primar laic, gratuit şi obligatoriu. În săptămâna sângeroasă (21–28 mai), armata versailleză curmă insurecţia. Represiunea este necruţătoare. În aceste zile de război civil, Parisul este în flăcări. Ultimele lupte se desfăşoară în apropiere de Père-Lachaise. Mai multe monumente sunt distruse parţial sau total de incendiu: Tuileries, Primăria, Curtea de Conturi, Ministerul de Finanţe, Consiliul de stat, Palatul Legiunii de onoare...

Comuna din Paris odată zdrobită, guvernul înţelege să reintegreze Parisul în ritmul consultărilor întregii ţări. Legea din aprilie 1871 plasează capitala într-un cadru, într-un carcan legislativ, al cărui unic scop este să menţină oraşul şi Consiliul său sub o strictă supraveghere.

Pentru a evita orice politizare a alegerilor, oraşul este împărţit în 80 de cartiere, iar pentru a împiedica politica naţională să se instaleze în dezbaterile de la Primărie, atribuţiile consilierilor municipali sunt limitate la afacerile locale.

Alegerile municipale din iulie 1871 marchează prezenţa unui puternic curent republican în electoratul parizian. Primul preşedinte de Consiliu Municipal este un consilier de cartier (arondismentul IV): Joseph Vautrain. În anii 1873–1879 în faţa Ordinii morale a guvernului De Broglie şi a autorităţii lui Mac-Mahon, Parisul îşi accentuează opţiunile republicane la fiecare consultare. În 1878, din 80 de aleşi ai consiliului, 75 sunt favorabili Republicii. Monarhiştii sunt reduşi la minimum şi nu reprezintă decât cartierele din arondismentele VII şi VIII. Pe scena politică naţională, capitala este de acum înainte un fervent actor republican. Anii 70 consolidează liniile care unesc Parisul şi Republica.

O dată cu demisia lui Mac-Mahon şi instalarea lui Jules Grévy la Élysée, se pune din nou problema definirii greutăţii politice a Consiliului Municipal al primului oraş al Franţei. La începutul lui ianuarie 1879, republicanii radicali îi cer ministrului de Interne, De Marcère, numirea unui prefect republican şi autonomia municipală (alegerea unui primar al Parisului, Consiliul Municipal să decidă prin deliberările sale asupra tuturor afacerilor de interes comunal). Agresivitatea radicală seduce capitala care acordă radicalismului parizian majoritatea relativă, chiar absolută în alegeri din 1881 până în 1900. Singuri, apoi împreună cu socialiştii, radicalii conduc afacerile municipale. Aproape douăzeci de ani, Parisul este o scenă republicană şi radicală. Simbol al acestei amprente politice: schimbările de nume de străzi şi înmulţirea statuilor în arondismente. Arhitectura urbană exprimă forţa Republicii

laice în capitală. Astfel încât, după inaugurarea Pieţei Republicii (fosta Place du Château-d'Eau), Consiliul Municipal din 10 iunie 1879 propune ca cele trei somptuoase bulevarde Reine-Hortense, Joséphine şi Roi-de-Rome să fie rebotezate cu numele generalilor Hoche, Marceau şi Kléber,ca bulevardul Haussmann să devină bulevardul Étienne-Marcel (magistrat al Parisului, care încă din secolul al XIV-lea revendică libertăţile şi privilegiile cerute de radicali).

Inimă a vieţii politice a capitalei, Primăria este reconstruită între anii 1874 şi 1882. La 13 iulie 1882, Jules Grévy, preşedinte al Consiliului Municipal, şi prefectul Charles Floquet inaugurează noul edificiu: „casă părintească a oraşului, leagăn străvechi al libertăţilor sale municipale, teatru adesea glorios, furtunos uneori, dar întotdeauna apropiat al dramaticelor evenimente din emoţionanta sa istorie" (Grévy). În 1883, statuia impunătoare a Republicii este aşezată în centrul pieţei cu acelaşi nume. Ruinele de la Tuileries sunt definitiv dărâmate în 1884. În 1885, un Panteon laicizat adăposteşte corpul lui Victor Hugo.[56]

V. La umbra Turnului Eiffel

În 1889, Parisul găzduieşte o nouă Expoziţie universală. Într-un context marcat de criza boulangistă, guvernul vrea să facă din centenarul Revoluţiei franceze o grandioasă manifestaţie republicană. Este a patra Expoziţie universală care are loc în capitală. În 1855, în replică la

[56] G. Duby (sub.dir.) *Histoire de la France urbaine, La ville industrielle*, vol. IV, Seuil, 1983, pp. 593–594. (n.a.)

Expoziţia din 1851 (Crystal Palace) şi la progresele economice ale Angliei, Expoziţia pariziană celebrează viitorul industrial al celui de al Doilea Imperiu. Inginerul Alexis Barrault construieşte un vast Palat al Industriei pe Champs-Élysées. În 1867, pe Champ-de-Mars, Le Play organizează o mare sărbătoare imperială. Unsprezece milioane de vizitatori admiră realizările napoleoniene şi haussmanniene. Expoziţia universală din 1878 este înainte de toate celebrarea redresării naţionale, după înfrângere şi războiul civil. Pe colina Chaillot, Palatul Trocadero al lui Davioud şi Bourdais este punctul central al evenimentului. Clădirea va fi distrusă pentru pregătirea expoziţiei din 1937.

Simbolul acestei manifestări internaţionale este Turnul Eiffel. Proiectul lui Gustave Eiffel este reţinut dintre cele o sută propuse.

„Capodoperă a artei inginerilor din secolul al XIX-lea, Turnul Eiffel întruchipează triumful proiectului şi revărsarea în peisajul arhitecturii moderne a acestei transparenţe aproape imateriale pe care o permite metalul. Este, de asemenea, un simbol al credinţei în progresul ştiinţific şi tehnic, ale cărui mari celebrări sunt reprezentate de expoziţiile universale." (B. Lemoine)

În doi ani (1887–1889), Turnul se impune în capitală în ciuda usturătoarelor pamflete ale scriitorilor şi arhitecţilor. Manifestul „Protestul artiştilor" ia forma unei scrisori adresate la 14 februarie lui Alphand, directorul general al lucrărilor. Ce semnături! Coppée, Dumas, Leconte de Lisle, Maupassant, Sully Prudhomme, dar şi Charles Gounod şi Charles Garnier.

„Noi venim, scriitori, pictori, sculptori, arhitecţi, amatori pasionaţi ai frumuseţii până acum intacte a Parisului, să protestăm cu

toate forţele şi cu toată indignarea în numele gustului francez nerecunoscut, în numele artei şi al istoriei franceze ameninţate, împotriva înălţării în plin centru al capitalei noastre, a inutilului şi monstruosului Turn Eiffel, pe care maliţiozitatea publică, de multe ori plină de bun-simţ şi de spirit al dreptăţii, l-a botezat deja cu numele de Turnul Babel..."

În pofida acestor atacuri, Turnul înalt de 300 m şi cântărind 7 300 t (2 milioane de nituri, 1 600 de trepte) este terminat la sfârşitul lui martie 1889. Expoziţia se deschide la 6 mai. La 15 mai, publicul poate urca... pe scări (ascensoarele nu vor funcţiona decât pe 26 mai), la etajul al doilea. Galeria Maşinilor a lui Duter şi Contanin constituie al doilea pol de atracţie al Expoziţiei universale. Sub un înveliş de sticlă (400 m lungime, 110 m lăţime, 45 m înălţime) ea prezintă marile reuşite industriale contemporane.

Până pe 6 noiembrie (data închiderii), Expoziţia primeşte 25 de milioane de vizitatori. Este un succes pentru Paris şi... Eiffel.

Unsprezece ani mai târziu, pentru Expoziţia din 1900, sunt 50 de milioane de vizitatori care conferă Parisului alura de capitală dominantă a Europei. Deşi luminat graţie „zânei electricitate", Turnul Eiffel nu mai este atracţia de bază a sărbătorii. Nu mai atrage decât un milion de curioşi, adică mai puţin cu jumătate decât în 1889. Într-adevăr, Pavilionul electricităţii fascinează publicul naţional şi internaţional. Pentru această manifestare, pe lângă Roata cea mare (peste 100 m înălţime, 40 de vagoane, 1600 de pasageri), situată pe Avenue Suffren, atracţie monumentală, sunt construite Micul şi Marele Palat, alături de Podul Alexandru al III-lea, în onoarea vizitei ţarului.

Expoziţia prezintă toate descoperirile care au schimbat viaţa pariziană în timpul acestui ultim deceniu al secolului al XIX-lea (cinematograful fraţilor Lumières — 1895, automobilul, telefonul, fonograful...). Mişcarea, viteza se traduc în naşterea metropolitanului. Începând cu proiectele inginerilor Flachat şi Le Hir (1853–1854) — se pune problema construirii unei căi ferate subterane. Conflictul de competenţă dintre oraşul Paris, departament şi stat stă în mare măsură la originea întârzierii acestei construcţii. Transportul urban subteran există la Londra din 1863, la New-York din 1868, la Berlin din 1877, la Budapesta din 1896. Trebuie aşteptaţi anii 1896–1897 pentru ca lucrările să fie începute de inginerul Fulgence Bienvenue (1852–1936), sub egida Companiei generale de tracţiune a baronului Edouard Empain. Timp de mai multe luni, viaţa capitalei este paralizată de şantierele sub cerul liber. Punerea în funcţiune a liniei numărul 1 a metropolitanului electric, care parcurge în 25 de minute 18 staţii, respectiv distanţa de la poarta Vincennes la poarta Maillot, se produce la data de 19 iulie 1900. Stilul Guimard (Modern Style), deşi foarte contestat, este îmbinat, la construcţia intrărilor la această primă linie, cu arhitectura metropolitanului. La 13 decembrie, este deschisă linia circulară nord, de la poarta Dauphine la Étoile. În 1914, oraşul dispune de 12 linii care nu depăşesc totuşi porţile Parisului. Prin aceste itinerare interne şi datorită incompatibilităţii metrou-cale ferată, acest nou mijloc de transport accentuează pentru mulţi ani linia de separaţie Paris–periferie.

Expoziţia din 1900 este în acelaşi timp o mare sărbătoare republicană. La 22 septembrie, în grădina Tuileries, sub 4 hectare de corturi de pânză, un banchet republican prezidat de Émile Loubet, preşedintele Republicii, reuneşte 22 000 de primari. Ca şi în 1889, banchetul acesta

se vrea o replică la manifestările ostile regimului (mişcări naţionaliste, lupte ale adversarilor lui Dreyfus).

La umbra Turnului Eiffel, Parisul cunoaşte de zece ani o intensă viaţă politică. Cea mai mare parte a crizelor şi a „febrelor hexagonale" (Michel Winock) se derulează pe scena-capitală. La 14 iulie 1886, parizienii îl ovaţionează pe Boulanger, noul ministru al armatei, cu ocazia paradei militare. Şansonetistul Paulus amuză întreaga capitală celebrându-l pe „al nost' brav' general"

Cu ocazia unor alegeri parţiale din ianuarie 1889, în ajunul Expoziţiei universale, Boulanger revine la Paris. Este ales deputat din primul tur, în detrimentul republicanului Jacques. Amploarea succesului, manifestaţiile de entuziasm de pe bulevarde, alimentează zvonurile potrivit cărora s-ar pregăti o lovitură de stat boulangistă împotriva Élysée-ului. Dar nu s-a întâmplat nimic. Dimpotrivă, teama determină reacţia guvernului. Boulanger părăseşte Franţa la 1 aprilie. Scandalul Canalului Panama provoacă din nou agitaţia parizienilor (încăierarea de la Tivoli-Vauxhall, manifestaţii, dueluri). Mobilizarea împotriva *chéquards*-ilor duce la înfrângerea deputaţilor Floquet şi Clemenceau (1893). Atentatele anarhiste din anii 90 îndoliază populaţia. Atentatul de pe strada Bons-Enfants (8 noiembrie 1892) face şase victime. După actele de teroare ale lui Ravachol, bomba lansată de anarhistul Auguste Vaillant în incinta Adunării Naţionale răneşte patruzeci de parlamentari. Manifestaţiile naţionaliste se înmulţesc pe străzi o dată cu amploarea Afacerii Dreyfus. Liga Patrioţilor lui Déroulede se află în fruntea acestei agitaţii. Presa pariziană şi naţională se implică începând cu anul 1897. Émile Zola răspunde campaniilor antisemite ale lui Édouard Drumont în articolul apărut în *L'Aurore* din 13 ianuarie 1898. Conflictul iscat de Afacerea Dreyfus nu încetează să

se exacerbeze în capitală. În timpul funeraliilor lui Félix Faure, Déroulède eşuează în tentativa sa de lovitură de stat (23 februarie 1899). Pentru a scăpa de o arestare, Jules Guérin, unul dintre conducătorii ligii antisemite, se baricadează într-un hotel de pe strada Chabrol. Vreme de peste o lună (12 august–20 septembrie) el rezistă asediului poliţiei şi prefectului, captând atenţia parizienilor. În mai 1900, cu câteva zile înainte de deschiderea Expoziţiei universale, alegerile municipale din Paris răsună ca un tunet. După douăzeci de ani de dominaţie radicală, naţionaliştii cuceresc Primăria. Un nou secol, o nouă majoritate, Parisul se delimitează de restul ţării. Stânga (radicală şi socialistă) recucereşte în 1904 majoritatea mandatelor. Dar, în noiembrie 1909, o criză internă legată de atitudinea Consiliului Municipal după asasinarea anarhistului Ferrero, provoacă dezvoltarea Uniunii formaţiunilor de stânga. Dreapta preia din nou conducerea afacerilor municipale (Ernest Caron este preşedinte al Consiliului Municipal). Până în 1914, Primăria este un bastion republican, naţional şi anticolectivist.

La umbra Turnului Eiffel, Parisul domină *la Belle Époque*, perioadă de prosperitate şi de descoperiri, mergând din anii 90 până la Primul Război Mondial. Începând din 15 martie 1891, Franţa trăieşte după ora unică a meridianului Parisului. În 1895, pe strada Rennes, la numărul 44, fraţii Lumières inaugurează cinematograful. Primul spectacol (*L'arrivée du trains en gare de La Ciotat, L'arroseur arrosé*) public şi cu plată are loc la Grand Café în luna decembrie a aceluiaşi an. În 1901, aviatorul brazilian Santos-Dumont (1873–1932) câştigă premiul Deutsch-de-la-Meurthe zburând cu dirijabilul de la Saint-Cloud până la Turnul Eiffel. La 23 octombrie 1906, decolează cu aeroplanul de pe terenul Bagatelle şi parcurge 60 m, iar la

12 noiembrie, 220 m. În paralel cu dezvoltarea metropolitanului, primul autobuz cu benzină asigură o legătură între Bursă şi locul de promenadă „de la Reine" (1905). În anul următor, îşi fac apariţia autobuzele Brillé-Schneider (30 de locuri). Viaţa urbană este din ce în ce mai tributară miracolelor electricităţii. Incendiul de la Opera comică (25 mai 1887) accelerează incontestabil instalarea iluminatului electric, a cărui răspândire este asociată cu lupta împotriva lipsei de siguranţă şi a accidentelor (violenţe, circulaţie). Apartamentele beneficiază, de asemenea, de electricitate. Pe străzi îşi fac apariţia chiar şi câteva vehicule cu baterii. În 1898, este organizată o cursă de trăsuri electrice. În 1904, circulă cincisprezece furgoane poştale electrice.[57] Compania parizianã de distribuire a electricităţii este creată la 1 ianuarie 1914.

Telegraful fără fir profită de Turnul Eiffel pentru a-şi dezvolta activitatea. În octombrie 1898, Eugène Ducretet realizează prima legătură herţiană până la Panteon. TSF şi Turnul Eiffel încep o lungă istorie comună. Această nouă funcţie asigură „chitarei cerului" (Appolinaire) o a doua viaţă şi o nouă concesiune, care îl salvează de dărâmarea plănuită să se producă în anul 1910. Alt mijloc de comunicare, telefonul, este deocamdată rezervat elitelor. Societatea generală de telefon, apoi serviciul Poştă-Telegraf-Telefon, numără doar 60 000 de abonaţi în 1914. Incendiul centralei principale (Gutenberg), din 20 septembrie 1908, subliniază, de altfel, disfuncţionalităţile reţelei. Locul acestor inovaţii în viaţa parizienilor este remarcat cu ocazia gravelor inundaţii din 1910. Consecinţelor imediate ale

[57] Vezi cartea lui A. Beltran şi P.A. Carré, *Le fée et la servante, la société française face à l'électricité XIXe–XXe siècle*, Belin, 1991, 348 p. (n.a.)

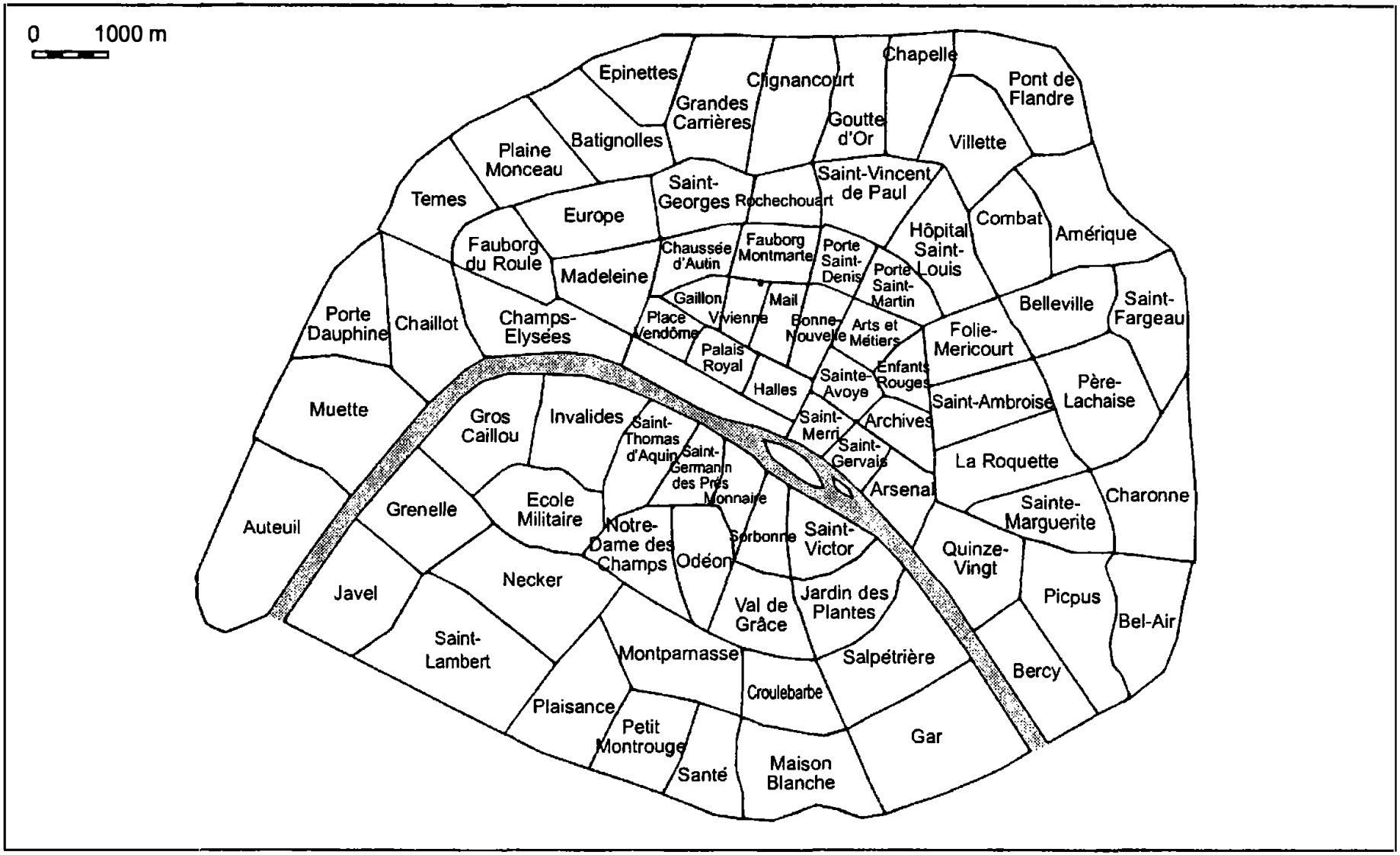

Cele 80 de cartiere ale Parisului (1871)

revărsărilor apelor din ianuarie şi martie li se adaugă paralizarea metropolitanului, întreruperea distribuirii electricităţii, amuţirea telefoanelor...

Chiar dacă această catastrofă le-a perturbat existenţa, altele sunt, de mai multe luni, grijile care îi frământă pe parizieni şi pe francezi. Tensiunile franco-germane domină din nou viaţa politică. La 31 iulie 1914, la cafeneaua „Croissant", de pe strada Montmartre, din apropierea sediului ziarului său *L'Humanité*, este asasinat Jean Jaurès. La 2 august, Parisul este împânzit de afişe tricolore anunţând mobilizarea generală.

Capitolul V

DE LA UN RĂZBOI LA ALTUL (1914–1944)

I. Parisul în stare de război

Parizienii află vestea mobilizării stupefiaţi şi consternaţi. În aceste prime zile de august din anul 1914, Parisul este, totuşi, pavoazat ca pentru un vesel 14 iulie. În zilele de plecare, în gările de Est şi de Nord, elanul patriotic şi dorinţa de a recuceri Alsacia şi Lorena însufleţesc mulţimea strânsă pe bulevarde şi pe cheiuri. Piaţa Concordiei este locul adunărilor naţionaliste şi al promisiunilor de răzbunare. Se cântă *La Marseillaise*, *Le chant du départ*, se strigă „La Berlin!", se scrie pe vagoane „Îi vom învinge!"

Parisul este în război. Porţile sale sunt închise de la şase seara până la şase dimineaţa. Metropolitanul circulă până la ora 19.30. Restaurantele, cafenelele sunt deschise doar până la ora 20.30. Numeroase magazine şi uzine sunt închise. Apar raţiile. Se înmulţesc rechiziţionările (automobile, clădiri).

În faţa înaintării armatelor germane, oraşul primeşte importante întăriri din partea trupelor teritoriale. La 2 septembrie, guvernul francez părăseşte Parisul, stabilindu-se la Bordeaux. A doua zi, generalul Galliéni, guvernator militar al Parisului, se angajează hotărât în apărarea oraşului.

„Membrii guvernului Republicii au părăsit Parisul pentru a da un nou imbold apărării naţionale. Am primit misiunea să apăr Parisul împotriva invadatorilor. Voi îndeplini această misiune până la capăt." (Galliéni)

Pe Marna se desfăşoară o bătălie esenţială pentru Paris (6–9 septembrie). Din motive de securitate, operele de artă de la Luvru[58] sunt duse la Toulouse. Episod celebru: sute de taxiuri sunt rechiziţionate pentru a transporta trupe şi muniţii pe front. Armatele lui Von Klück sunt respinse. Pe 9, capitala este salvată.

Până la începutul anului 1918, Parisul se află „în spate", departe de frontul stabilizat la peste 700 km de Marea Nordului, la frontiera elveţiană. O parte a populaţiei a părăsit oraşul care numără acum 1,8 milioane de locuitori, adică 63% din populaţia anului 1911. Locuitorii îndură bombardamentele aeroplanelor inamice (Taube) şi apoi raidurile zepelinelor. O adevărată răscruce în această economie de război, oraşul cunoaşte dezvoltarea mai multor sectoare industriale. Arondismentele XIII, XIV, XV şi XVIII se industrializează. Astfel, industria de automobile şi armament (Citroën la Javel, Renault la Billancourt) face un salt spectaculos. Trebuiau furnizate motoare, ambulanţe, automitraliere, obuze...

Din toamnă, guvernul se întoarce în ministerele sale pariziene. Viaţa elevilor îşi reia cursul. Începerea anului şcolar are loc în octombrie în colegii şi în licee, şi în noiembrie în facultăţi. Presa este controlată atent: serviciul de cenzură îşi foloseşte din plin foarfecele. Bursa funcţionează din nou. Noi spectacole apar pe afiş. Oraşul trebuie să-şi recapete dimensiunea culturală şi artistică; mii de

[58] Ansamblu de construcţii monumentale din diferite epoci, situat pe malul Senei. Iniţial, în secolele XIII–XV, castel fortificat şi închisoare politică; reconstruit ca palat în stilul Renaşterii franceze în secolul al XVI-lea de arhitectul Lescot şi decorat de Goujon, devine reşedinţă regală; în secolul al XVII-lea, faţada estică a fost mărită în stilul clasicismului francez, mărirea construcţiei continuând până în secolul al XIX-lea; în 1793, după revoluţia franceză, a fost transformat în muzeu naţional de artă.

salariaţi ai spectacolului se întorc la muncă; parizienii beneficiază din nou de programe de divertisment. Teatrele (Comedia Franceză), Opera Comică, sălile de concert, cinematografele (Tivoli şi Omnia Pathé) se redeschid. Numeroase spectacole de revistă şi music-hall-uri (Moulin-Rouge, Concert Mayol, Olympia şi Gaité Lyrique...) se pun în serviciul campaniilor patriotice. Cu ocazia redeschiderii sale din 6 decembrie, Opera Comică rezervă patru sute de locuri răniţilor de război. Programul intenţionează să ridice moralul trupelor şi al civililor: *Fiica Regimentului, Baletul Naţiunilor Aliate*, fragmente din *Patria*; sunt puse în scenă *Cântecul Plecării* şi *La Marseillaise* cu Marthe Chenal, drapată în tricolor.

Raţiile fac parte din cotidian. Cărbunele este cu atât mai repede raţionalizat, cu cât principalele zăcăminte sunt ocupate de nemţi. În timpul acestor ierni foarte aspre, Consiliul Municipal încearcă să susţină familiile cele mai modeste vânzând la un preţ cât se poate de scăzut mii de tone. Cartela pentru cărbune este instituită în septembrie 1917 Sunt fixate limitări drastice în ceea ce priveşte distribuirea gazului şi a electricităţii. Produsele de primă necesitate sunt sever raţionalizate (pâine, unt, cartofi, zahăr). Pâinea este vândută la douăsprezece ore după coacere pentru a limita consumul. Marţea devine zi fără carne. Costul vieţii nu încetează să crească. Grevele din 1916 şi din 1917, revendicările pentru obţinerea unei asigurări pe viaţă mari, atestă nemulţumirea muncitorilor din capitală. Populaţia, extrem de slăbită de aceste privaţiuni este, de asemenea, puternic lovită de epidemiile de febră tifoidă şi de rujeolă. În iarna 1917–1918, gripa spaniolă ucide mii de parizieni.

În cursul acestor ani, pariziencele iau progresiv locul bărbaţilor plecaţi pe front. Ocupă diverse funcţii în admi-

nistraţie, transporturi, învăţământ şi, în principal, în industria armamentului. În această economie de front, „dacă femeile angajate în uzine s-ar fi oprit douăzeci de minute din lucru, Franţa ar fi pierdut războiul" (Joffre).

În 1917, noii aliaţi sunt anunţaţi printr-o campanie de afişe („Iată-i pe americani") reprezentând umbra impozantă a unui soldat american care nimiceşte un soldat german pe frontul occidental. Parizienii sărbătoresc *Independance Day*. Generalul Pershing vine să se reculeagă (4 iulie 1917) la mormântul lui La Fayette.

La începutul primăverii lui 1918, trupele germane sunt în apropierea capitalei. Începând din pădurea Saint-Gobain, obuzele trase de „Grosse Bertha", tun de 420 mm, creează panică printre locuitori. Obuzelor le sunt necesare mai puţin de trei minute pentru a parcurge cei 120 de km până în inima Parisului. În vinerea sfântă, pe 29 martie, un proiectil face 88 de victime în biserica Saint-Gervais. La 16 aprilie, trei obuze distrug o parte din uzina Schneider şi provoacă moartea a 17 persoane. La 6 iunie, este creat Comitetul de apărare a fortificaţiei Parisului. Pentru a întări apărarea, pe Turnul Eiffel şi pe colina Valérien sunt amplasate tunuri. Două păpuşi mititele, Nénette şi Rintintin, îşi fac apariţia, atârnate la rever. Este fetişul, talismanul protector al parizienilor împotriva obuzelor. O măsură probabil mai eficace a fost aceea a instalării în arondismente a unor sirene care anunţau începutul bombardamentelor.

La 10 noiembrie 1918, în ajunul semnării armistiţiului, bulevardele se animă.

„Parisul iese pe bulevarde, de la Madeleine la République. E un du-te-vino continuu, trecătorii se interpelează, aşteaptă o veste, vestea cea mare; dar este prea devreme, răgazul acordat

de Foch nu expiră decât pe data de 11, la orele 11. Negustorii trec cu braţele încărcate, oferind spre vânzare steaguri şi cocarde. Iluminatul public este uşor intensificat: guvernatorul militar autorizează începând de astăzi folosirea felinarelor fără camuflaj..."[59]

La 11 noiembrie, după 1 561 de zile de război, Parisul iese în stradă. Consiliul Municipal proclamă:

„Locuitori ai Parisului,

Iată victoria, victoria biruitoare: pe toate fronturile, inamicul a depus armele, sângele va înceta să curgă.

Parisul să iasă din mândra rezervă care i-a atras admiraţia lumii întregi. Să dăm frâu liber bucuriei noastre, entuziasmului nostru şi să ne ascundem lacrimile.

Pentru a arăta bravilor noştri soldaţi şi minunaţilor lor conducători recunoştinţa noastră, să împodobim toate casele cu culorile franceze şi cele ale dragilor noştri aliaţi.

Morţii noştri pot dormi în pace... Pentru ei, ca şi pentru noi, «ziua gloriei» a sosit."

Sfârşitul anului este o succesiune de manifestări populare. Duminică 17 noiembrie, întreaga populaţie pare să fie adunată pe Champs-Élysées, unde sunt prezenţi Poincaré şi Clemenceau, pentru a celebra recucerirea Alsaciei şi a Lorenei. La 16 decembrie, preşedintele Wilson soseşte la primărie. Şi în 1919, sărbătoarea naţională din 14 iulie prilejuieşte defilarea, în faţa unei asistenţe de 3 milioane de persoane, unui imens cortegiu compus din soldaţii aliaţi salutaţi de mareşalii Joffre, Foch şi Pétain.

[59] E. Hauser, *Paris au jour le jour*, Éditions de Minuit, 1968, p. 697 (n.a.)

II. Parisul este o sărbătoare?

Pacea este, în primul rând, un timp al reconstrucţiei. Oraşul îi primeşte pe cei demobilizaţi. Capitala cunoaşte agitaţia revoluţionară care a cuprins întreaga Europă. Manifestaţiile şi grevele împotriva vieţii scumpe şi a şomajului se ţin lanţ. Toate sectoarele de activitate (îmbrăcăminte, transporturi, automobile, construcţii) sunt vizate. Primăvara şi vara anului 1919 sunt caracterizate printr-o accentuare a conflictelor din uzine (Panhard, Pathé). Întâi mai 1919 este o zi de confruntări între manifestanţi şi forţele de ordine (2 morţi). CGT cheamă la grevă generală pe 21 iulie. Se pune urgent problema reconversiei muncitorilor licenţiaţi şi a uzinelor de război din capitală. Astfel, uzina de armament a lui André Citroën de la Javel este prima care dă exemplu şi scoate acum pe bandă primele sale automobile.

Restricţiile se prelungesc şi cartela alimentară este menţinută (trei zile fără mezeluri, 300 g de pâine de familie pe zi). Apare inflaţia. În cinci ani, preţurile au crescut cu aproape 100%. Susţinut de Consiliul Municipal, guvernul dispune instalarea magazinelor numite „Vilgrain" (numele secretarului de stat însărcinat cu aprovizionarea), care oferă produse cu 20 până la 30% mai ieftine.

În domeniul transporturilor urbane, tramvaielor şi metroului li se impune o circulaţie redusă. Pentru prima oară de la deschiderea liniei nr. 1, preţul biletului este în creştere. În ianuarie 1919, revărsarea apelor Senei contribuie la paralizarea aproape totală a vieţii locuitorilor. Zuavul de pe Pont de l'Alma, indicatorul oficios al parizienilor, are mâinile ude. Stabilimentul de băi Samaritaine, un şlep amarat la Pont-Neuf, cade victimă apelor. Gările d'Orsay şi Invalides sunt închise între 9 şi 12 ianuarie. Distribuirea electricităţii este parţial întreruptă pe malul stâng.

Stigmatele războiului nu se şterg decât lent din viaţa pariziană. Cu ocazia semnării tratatului de la Versailles (28 iunie 1919) şi, apoi, a marii sărbători naţionale din 14 iulie 1919 care adună sute de mii de persoane pe Champs-Élysées, Parisul este din nou la loc de cinste. Oraşul este citat în ordinul armatei şi elogiat de Georges Clemenceau:

„Capitală minunat de demnă a Franţei. Animată de o credinţă patriotică ce nu s-a dezminţit niciodată, a îndurat cu o vitejie pe cât de fermă, pe atât de calmă numeroasele bombardamente ale avioanelor şi ale artileriei cu bătaie lungă. Şi-a adăugat, din 1914 până în 1918, titluri nepieritoare gloriei sale seculare."

Sărbătoarea? Începe, poate, cu acea faptă nebunească a aviatorului Védrines, care aterizează pe marea terasă de la Galeriile Lafayette, câştigând astfel cei 25 000 de franci recompensă oferiţi de magazin... Sărbătoarea burgheziei, a artiştilor, a boemei... este de asemenea cea a anilor 1921–1926 pe care o descrie Ernest Hemingway („Parisul este o sărbătoare"). Este începutul anilor nebuni care se scurg de-a lungul anilor douăzeci.

Sărbătoarea pariziană este în primul rând, şi de cele mai multe ori exclusiv, a „întregului Paris" Veseli, câteva mii de parizieni îşi dedică viaţa sărbătorii, ca o nouă şi profundă respiraţie după patru ani de conflict.

„Noaptea, toate nopţile, aparţin dansului. Din noiembrie, de când coşmarul a lua sfârşit, trebuie să dansezi, ţara întreagă a căzut pradă dansomaniei. Regele momentului este saxofonul, Satană inofensivă care conduce balul. Pretutindeni dancinguri, jazz, şampanie, femei ale căror rochii încep deasupra sânilor

şi sfârşesc la coapse, femei coafate după ultima modă, fumând fără odihnă, de voie, de nevoie, cu portţigarete lungi de 25 cm..."[60]

Marea sărbătoare este în acelaşi timp şi a cinematografului şi a sporturilor. Bucuria începe o dată cu redeschiderea cinematografului lui Max Linder în martie 1919. A şaptea artă aduce pe ecran noi realizatori şi noi staruri (Abel Gance, Louis Delluc, Marcel L'Herbier...). Charlot, Douglas Fairbanks, Ramon Navaro sau Rudolf Valentino provoacă râsul sau dezlănţuie pasiunea. Cinematograful capătă darul vorbirii. Sportul participă la această nouă existenţă pariziană: întreceri sportive, echipamente, interes pentru competiţii. Presa şi TSF se dezvoltă promovând informaţiile sportive. Sute de mii de parizieni aşteaptă rezultatul meciului Georges Carpentier–Jack Dempsey. Graţie inovaţiilor TSF, mulţimea adunată află instantaneu despre eşecul francezului.

Parisul se amuză de asemenea la spectacolele teatrelor de pe Champs-Élysées (revista „Nègre" şi Joséphine Baker) şi la feeria creată de Mistinguett la Moulin-Rouge. Inovaţiile artistice ale acestor ani se produc la teatrul Vieux-Colombier (Jacques Coppeau), la Ateneu, la Atelier (Dullin, Coppeau) sau la Operă cu baletul lui Serge Lifar. Mişcarea dada şi suprarealismul fac să explodeze viaţa literară prin textele lui André Breton, Philippe Soupault, Aragon...

La „Boeuf sur le toit", de pe strada Boissy d'Anglas, în apropiere de Madeleine, puteau fi văzuţi Jean Cocteau, Erik Satie, Raymond Radiguet (*Le Diable au corps*), André Breton, Max Jacob...

---

[60] G. Delamarre, *Vingt années sans guerre 1919–1939, Souvenirs de Paris*, Éditions France-Littérature, 1956, p. 11. (n.a.)

„Muzica neagră, începuturile jazzului, primele îndrăzneli ale unui nou stil decorativ, geniul improvizaţiei ce spărgea ferestrele, acceptarea şi chiar căutarea, de către tinerii artişti, a inéditului, de fapt legitim în acest haos de după sfârşitul războiului, toată această lavă clocotitoare, zgură şi metale, erupe dintr-un crater ciudat, iar acesta este *Boeuf sur le toit*" (G. Delamarre).

Montmarte şi bulevardele sunt detronate de Montparnasse. Ultimele locale şic sunt, pe rând, „Jockey", „Dôme", „Rotonde" şi, curând, „Coupole". Deschis în 1922, „Coupole" este locul de întâlnire al pictorilor, poeţilor şi al jazzului. Boema se vede în acest sfârşit al anilor 20 între bulevardul Montparnasse şi intersecţia Vavin.

„În vremea aceea, mulţi oameni frecventau cafenelele de la răspântia Montparnasse-Raspail pentru a fi văzuţi acolo şi, într-un anume sens, locurile acelea ofereau ziarelor material pentru misiunea lor de a distribui succedanee cotidiene ale nemuririi." (Ernest Hemingway)

„Niciodată Parisul nu şi-a etalat cu atâta splendoare forţa ca în anul acela, niciodată nu a degajat atâta energie interioară, răspândind o lumină strălucitoare: un ritm diferit, mai vehement, tulbură străzile, şi acela care până atunci se delecta cu respiraţia blândă, nonşalantă, a acestui oraş, este mirat şi aproape speriat să simtă dintr-o dată această respiraţie vibrând fierbinte, pătimaşă, febrilă. Ceva din New York, din ritmul americanilor s-a insinuat pe străzi: o lumină albă şi strălucitoare se răspândeşte pe străzile fremătând de lume, afişele luminoase saltă din acoperiş în acoperiş, iar casele sunt zguduite până în vârf de vuietul automobilelor. Culorile, pietrele, pieţele, totul se înroşeşte, totul scânteiază şi se încinge sub efectul acestei noi viteze, până în străfundurile labirintice ale staţiilor de metrou, fiecare nerv al acestui oraş strălucitor tresare şi cea mai măruntă fibră a corpului vostru zvâcneşte la unison." (Stefan Zweig)

Din aprilie până în octombrie 1925, din Piaţa Concordiei la Cours-la-Reine, Parisul sărbătoreşte Expoziţia internaţională a artelor decorative şi primeşte 16 milioane de vizitatori. În „Pavillon de l'Esprit nouveau", Charles-Édouard Jeanneret, zis Le Corbusier, imaginează o nouă periferie pariziană compusă din zgârie-nori ca în metropolele americane şi spaţii verzi, plămâni ai oraşului. Creatorul de modă Poiret îşi impune stilul. De acum înainte, artele decorative fac parte din peisajul parizian.

Sărbătoarea se prelungeşte în anii treizeci. Parisul fredonează refrenele lui Mireille, Trenet, Maurice Chevalier. În oraş concertează marile stele ale jazzului (Duke Ellington, Louis Amstrong). Sălile întunecate adună în fiecare seară mii de parizieni veniţi să vadă operele lui René Clair, Marcel Carné, sau actorii preferaţi (Raimu, Fernandel).

În aceşti ani de criză economică şi socială, Parisul găzduieşte două expoziţii internaţionale. În 1931, Parisul îşi celebrează imperiul colonial. Musée des Colonies al arhitecţilor Léon Jaussely şi André Laprade omagiază realizările franceze din întreaga lume. Linia de metrou nr.8 a fost inaugurată recent pentru a permite vizitatorilor să ajungă cât mai repede în estul Parisului. Vor fi 33 de milioane. Expoziţia universală din 1937 (Artă şi Tehnică), deschisă cu întârziere la 24 mai, nu va avea decât 34 de milioane de vizitatori, deci cu mult mai puţini decât în 1900. Este amplasată pe cele două maluri ale Senei şi ocupă o sută de hectare. Palatul Trocadero, datând din 1878, ironizat de multe ori, este distrus (1936). Pe colină, îi ia locul Palatul Chaillot, conceput de Azéma, Boileau şi Carlu, având două pavilioane şi un parvis. Este construit Palatul Tokyo (viitorul Muzeu de Artă Modernă) al lui Aubert, Dastugue, Dondel şi Viard. Începând cu proiectul

lui Paul Langevin şi Jean Perrin, partea de vest a Marelui Palat devine un Palat al Descoperirilor, pentru copii şi... adulţi. Expoziţia găzduieşte pavilioanele mai multor ţări. De fiecare parte a Podului Iéna, stau faţă în faţă simbolurile Germaniei naziste (vulturul şi crucea încârligată) şi cele ale Uniunii Sovietice (secera şi ciocanul). Expoziţia se desfăşoară în mijlocul grevelor care paralizează funcţionarea acestei manifestări. La 25 noiembrie, ziua închiderii, guvernul, care îşi dorea să facă din această expoziţie un moment important al relansării economice, se vede obligat să consemneze un bilanţ extrem de deficitar.

III. Populaţie şi realizări

La sfârşitul primului conflict mondial, capitala numără 2,9 milioane de locuitori (1921). Cele trei recensăminte dintre cele două războaie mondiale arată o uşoară scădere a populaţiei: 1926, 2 871 000 de locuitori; 1931, 2 891 000 de locuitori; 1936, 2 829 000 de locuitori.

În interiorul acestui ansamblu, arondismentele din centru pierd 10 până la 22% din populaţia lor. Arondismentul II scade de la 53 000 la 42 000 de locuitori (mai puţin cu 20,7%), arondismentul IV de la 91 000 la 71 000 de locuitori (mai puţin cu 21,9%). Invers, arondismentele periferice (XIII, XIV, XV, XIX, XX) cunosc o creştere sensibilă. Arondismentul XX câştigă 20 000 de locuitori, adică 11%. Acestei duble mişcări i se adaugă un evident dezechilibru al populaţiei între arondismentul I (care regrupează în 1931 42 000 de locuitori) şi XVIII, cu 289 000 de locuitori. Inadecvare care se exprimă cu intensitate cu ocazia alegerilor municipale, întrucât fiecare arondisment (până la 1935) alege acelaşi număr (patru) de consilieri municipali.

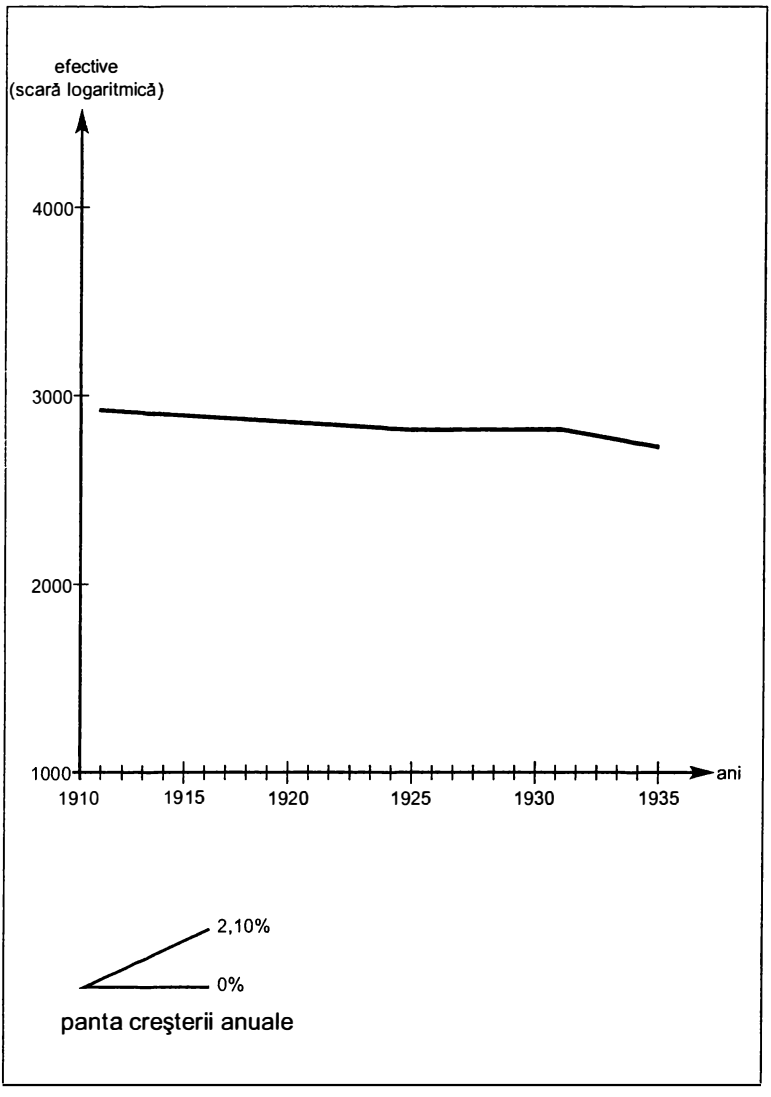

Evoluţia comparativă a populaţiei Parisului şi
a departamentului Senei între anii 1911–1936

Rata scăzută a natalităţii (16‰ în 1926, 11‰ în 1936) este compensată de imigraţie. Numărul străinilor creşte în capitală. Fugind de regimurile dictatoriale din Europa, polonezi, ruşi, italieni, nemţi vin să trăiască la Paris.

Prin legea din 19 aprilie 1919, incinta fortificată a Parisului este declasată. Oraşul ia în stăpânire terenurile militare ale fortificaţiilor şi ale zonei aservite *nonaedificandi*. Lucrările încep la 28 aprilie. În perioada interbelică, problema amenajării fortificaţiilor este una dintre cele mai importante pentru capitală. Suprafaţa totală a acestui spaţiu periferic (400 m lăţime, pe o circumferinţă de 30 km) este de 444 ha. 127 ha sunt rezervate drumurilor şi construcţiilor militare, reţelei de căi ferate şi administraţiei publice. Oraşul trebuie deci să sistematizeze 317 ha. Este cel mai vast şantier parizian vreme de peste douăzeci de ani. Permite angajarea a numeroşi demobilizaţi, construirea unui larg bulevard şi răspunde uneia dintre primele exigenţe ale Parisului: locuinţa. Sfârşitul moratoriului chiriilor (1918) a determinat imediat întârzieri ale plăţilor efectuate de locatari şi numeroase evacuări.

38 000 de locuinţe sunt construite pe această centură periferică, pornind din arondismentul XII până în XX. Este vorba, mai cu seamă, de HBM (*Habitat à bon marché* — locuinţă ieftină) şi de ILM (*Immeuble à loyers moyens* — imobil cu chirii medii) care sunt în principal construite prin Oficiul public de locuinţe ieftine, creat în 1913. Aceste imobile mari de cărămidă roşie au între şase şi opt etaje. Compuse din apartamente cu mai multe piese (bucătărie, W.C. şi camere decomandate), reprezintă speranţa unei vieţi noi pentru zeci de mii de familii obligate de creşterea chiriilor să trăiască în camere mobilate. Acestei politici imobiliare li se adaugă amenajările legate de asanarea mai multor zone insalubre din mai multe arondismente

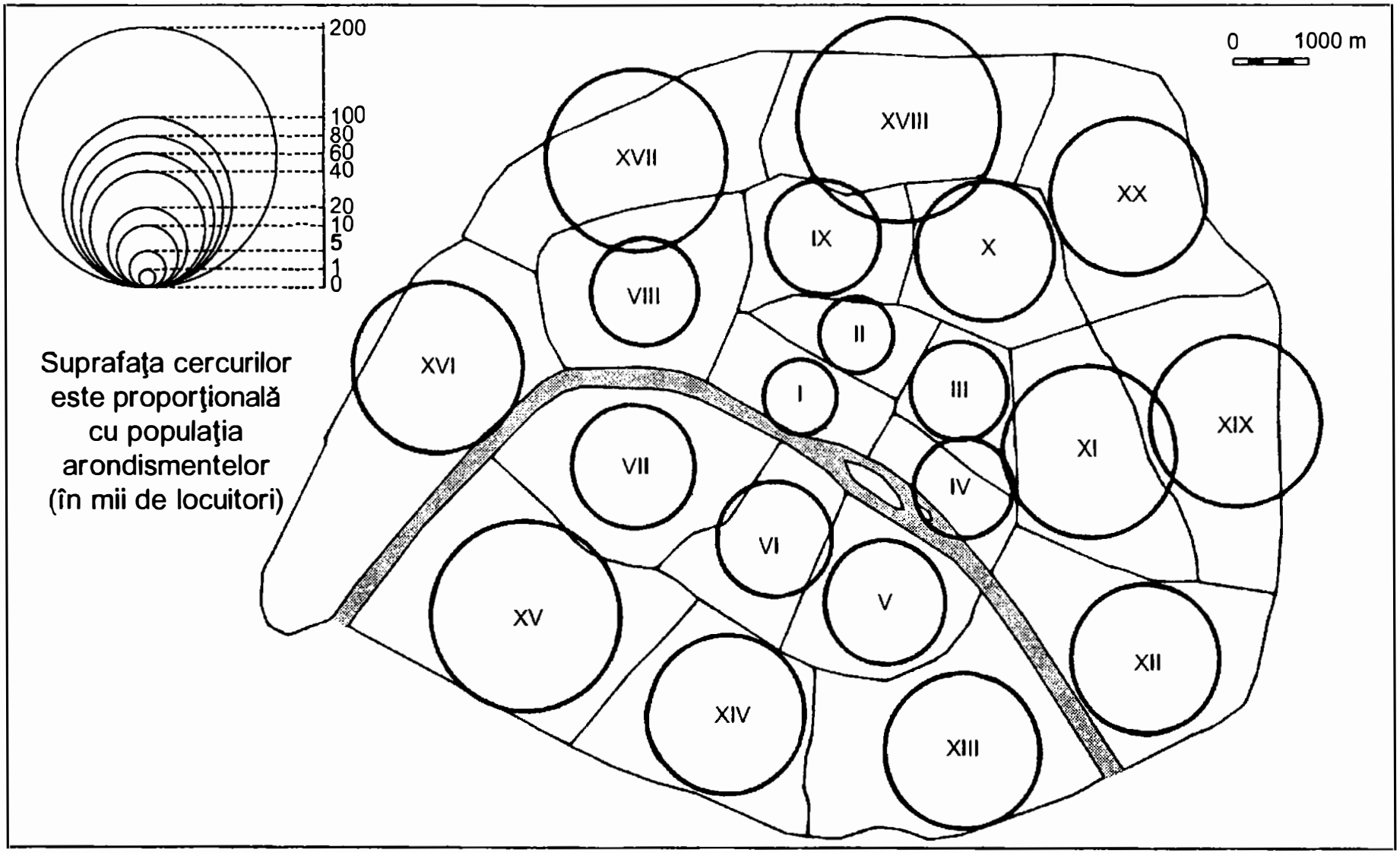

Populaţia Parisului în anul 1936

(cartierul Saint-Victor, Saint-Gervais, Clignancourt, Epinettes, Père-Lachaise...).

În cursul acestor două decenii, mai multe realizări modifică peisajul parizian. Bulevardul Haussmann, început în 1857, este terminat în 1927. Între Avenue Mozart şi Trocadero, este deschisă în 1933 Avenue Paul-Doumer, nume dat după asasinarea preşedintelui Republicii la 6 mai 1932. Malurile Senei sunt retuşate: se realizează înălţarea cheiurilor, desfiinţarea ecluzei Monnaie, renovarea părţii în amonte de Île de la Cité. În ceea ce priveşte podurile Concordiei, Tournelle, Iéna, acestea sunt lărgite. Patruzeci de noi scuaruri sunt deschise publicului.

Proiectul Cetăţii universitare, de pe bulevardul Jourdan, este condus de arhitectul Lucien Bechmann. Destinată să găzduiască studenţii din provincie, din colonii şi din străinătate, cetatea cuprinde mai întâi pavilionul studenţilor germani, canadieni, japonezi. Amenajările sportive se modernizează o dată cu deschiderea stadionului Jean-Bouin (1929), a bazei nautice Tourelles (1924), a piscinei Molitor (1929). În 1935, este inaugurat noul spital Beaujon.

Transporturile urbane se înnoiesc. Tramvaiele dispar progresiv. În 1929, Consiliul Municipal programează înlocuirea lor cu autobuze. Ultimul tramvai, 123–124, ce lega poarta Saint-Cloud de poarta Vincennes este desfiinţat în martie 1937. Din 1921, Societăţii de transporturi în comun a Regiunii pariziene (STCRP) îi ia locul Compania generală a omnibuzelor. Calea ferată de pe mica linie de centură, atât de utilă cu ocazia Expoziţiei universale din 1900, încetează să funcţioneze în 1931. Linia de autobuz numită PC (Petite Ceinture) asigură de acum înainte acest circuit în jurul capitalei.

Reţeaua de metrou câştigă în densitate. În 1920, se întinde pe aproape 95 km. Din 1916, vagoanele funcţionează cu uşi automate. În douăzeci de ani, liniile cresc cu 67 km (159 km lungime pentru 14 linii în 1939) şi 130 de staţii (332 de staţii în 1939). După beneficiile financiare din anii 20, cele două societăţi (metroul şi Compania Nord-Sud) se confruntă cu importante pierderi în exploatare. Totuşi, numărul de călători nu încetează să crească: 670 de milioane în 1927, 838 de milioane în 1933.

În ultimii ani ai perioadei interbelice, se pune deja, cu acuitate, problema coordonării diferitelor mijloace de transport în comun.

„Este vorba de a duce, în fiecare dimineaţă, aproape 2 milioane de persoane la locul preocupărilor lor şi de a-i transporta înapoi, în fiecare seară, la căminele lor şi, de asemenea, de a asigura, în timpul zilei, deplasările pe care le impune activitatea din oraş. În ansamblu, traficul mediu zilnic depăşeşte 5 milioane de călători doar pentru reţelele de suprafaţă şi subterane, şi 600 000 de călători pentru căile ferate de la periferie." (G. Guillet, 1935)

Acest imperativ conduce la prelungirea mai multor linii ale metroului spre periferie: linia nr. 1 (fortul Vincennes), nr. 9 (podul Sèvres), nr. 12 (primăria Issy).

Decalajele dintre Paris şi periferia sa încep să se estompeze. În 1928, este creat Comitetul superior al regiunii pariziene. Pentru a răspunde creşterii traficului automobilelor, este pus în funcţiune primul tronson al viitoarei autostrăzi de Vest (tunelul Saint-Cloud-Rocquencourt).

În nordul capitalei, aeroportul Bourget asigură, de la sfârşitul războiului, legătura cu Londra şi Bruxelles.

În două decenii, viaţa cotidiană a parizienilor se modernizează. Electricitatea îşi continuă cucerirea oraşului. Din 1914, Compania pariziană de distribuire a electricităţii

urmăreşte consumul capitalei. Reuniunea de înfiinţare a primei Comisii internaţionale a iluminatului se ţine la Paris (1921). Între sfârşitul războiului şi anul 1939, procentajul locuinţelor pariziene abonate la electricitate ajunge de la 19% la 94%. Numărul de abonaţi ai Companiei de gaz din Paris este în continuă creştere (1 milion în 1934). Şcolile municipale luminate până în 1918 cu gaz sunt în cincisprezece ani echipate în întregime cu instalaţiile de iluminat electric. Magazine, ateliere de lucru, monumente beneficiază de lumina electrică. Târgul din Paris (1923), apoi saloanele de Artă menajeră laudă „atotputernica electricitate"

În apartamente, telefonul este încă un mijloc de comunicare cu totul deosebit. Numărul abonaţilor (particulari şi întreprinderi) este de 250 000 în ajunul celui de Al Doilea Război Mondial. Prin serviciul telefonic suplimentar, ora exactă se obţine formând Odeon 84-00. În prima zi de funcţionare a „ceasului vorbitor", 14 februarie 1933, sunt înregistrate 170 000 de apeluri. Radioul şi televiziunea îşi croiesc drum în Paris. Staţia de radio devine încetul cu încetul un element central al căminului. În 1939, o jumătate de milion de familii pot asculta Radio-Paris, Poste parisien, sau Radio-Cité. Din 1935, televiziunea controlată, de asemenea, de PTT, oferă un spectacol revoluţionar câtorva sute de privilegiaţi din capitală.

IV. O primărie republicană şi naţională

Primul Război Mondial nu constituie efectiv o fractură politică la Paris. Evoluţia spre dreapta, conturată în jurul anului 1910, se confirmă.

Viaţa politică pariziană reînnoadă firul marilor dezbateri de dinainte de război.

Blocul republican şi naţional se reclamă dintr-o dublă continuitate: cea a Parisului eroic, zid de apărare în faţa inamicului şi a majorităţilor municipale dinainte de război (1909–1914). Votul parizienilor trebuie să prelungească victoria şi să permită relansarea de acţiuni naţionaliste. Stânga socialistă pare să renunţe la orice speranţă de recucerire. Denunţând inechitatea repartizării voturilor şi suprareprezentarea cartierelor din centrul capitalei, socialistul Le Troquer vorbeşte de un sufragiu cenzitar parizian.

Două săptămâni după legislative, municipalele marcate, de asemenea, de o rată înaltă de absenteism (36,1%), consfinţesc succesul blocului naţional în capitală. O coaliţie extinsă, de la Marie-Pierre-Fortuné d'Andigné până la Ludovic Calmels, aduce 49 de locuri în Consiliul Municipal.

Anii douăzeci şi treizeci sunt ani de mari tensiuni politice. Partidul comunist francez şi ligile de extremă dreaptă ale aşa-numitei „Action française aux Jeunesses patriotes" se înfruntă verbal şi fizic pe străzile capitalei. În 1925 şi 1929, alegerile municipale pariziene dau majoritatea locurilor consilierilor republicani naţionali (47 de edili în 1925, 52 în 1929).

Scandalurilor financiare (Marthe Hanau, Albert Oustric) li se adaugă chiar la începutul anului 1934 asasinarea lui Alexandre Stavisky, afacerist care beneficiase de sprijinul câtorva parlamentari. Foarte curând, capitala este martora unei vii agitaţii iscată de extrema dreaptă care denunţă cârdăşia dintre guvern şi escroc. Această campanie mobilizatoare determină o înmulţire a manifestaţiilor între Cartierul Latin şi bulevardul Saint-Germain, până în vecinătatea Palatului Bourbon. Preşedintele Consiliului, Chautemps, demisionează la 28 ianuarie. Imediat după numirea sa,

noul şef al guvernului, Édouard Daladier, îl concediază pe prefectul poliţiei Parisului, Jean Chiappe, suspect de complicitate cu Consiliul Municipal şi extrema dreaptă pariziană. În semn de solidaritate, Édouard Renard, prefect al Senei, se retrage din funcţie. Primăria este din nou în fierbere. Este lansat un apel pentru o mare manifestaţie programată în ziua de 6 februarie.

6 februarie 1934 este una dintre acele zile pariziene de maximă importanţă care au marcat nu numai istoria capitalei, dar şi a Franţei. Teatrul operaţiunilor nu depăşeşte câteva mii de metri pătraţi între Piaţa Concordiei şi Primărie, marile bulevarde şi Palatul Bourbon. Careu magic în care se regăsesc principalele centre şi principalele extreme politice ale Republicii. La Camera deputaţilor se deschide dezbaterea investiturii noului cabinet condus de Édouard Daladier. Majoritatea Consiliului Municipal al Parisului este alături de manifestanţi şi îl susţine pe Jean Chiappe. Dreapta pariziană acţionează din umbră de mai multe săptămâni. Scopul său este de a exercita o presiune suficient de eficace pentru a modifica raportul dintre forţele politice stabilite în urma alegerilor legislative din 1932. În acest sens, Primăria, bastion al ideilor naţionale, este un evident „centru politic al zilei de 6 februarie".[61]

Pe 7 dimineaţa şi pe 8, Franţa descoperă realitatea unei nopţi sângeroase citind articolele şi, mai ales, privind numeroasele fotografii (chipuri rănite, corpuri întinse în spitalul improvizat la subsolul Adunării Naţionale) publicate în presa naţională, provincială şi locală. Imagini cărora noaptea care înconjoară personajele le adaugă un element suplimentar de nelinişte. Emoţia este foarte puternică în toată ţara.

[61] În legătură cu aceste evenimente, vezi sinteza lui S. Berstein, *Le six février 1934*, Gallimard-Julliard, 1975, p. 186. (n.a.)

În dimineaţa zilei de 7, Daladier, din ce în ce mai izolat, îi înmânează lui Albert Lebrun, care a început deja să întreprindă demersuri pe lângă Doumergue, o scrisoare de demisie. Consiliul Municipal, ligile şi numeroşi conducători politici şi-au atins unul dintre obiective: să provoace tulburări. Presiunea manifestaţiilor pariziene a creat condiţiile acestei demisii. La 8 aprilie, dreapta parizianã îl primeşte cu entuziasm în gara Austerlitz pe Gaston Doumergue, noul preşedinte al Consiliului.

Se poate vorbi despre un complot, despre o acţiune subversivă, o lovitură de stat, sau o ameninţare fascistă asupra instituţiilor Republicii?

Stânga socialistă şi comunistă răspunde separat la ceea ce consideră ea ca fiind o ameninţare fascistă. Desemnează principalii responsabili: „topazele" rebele ale Consiliului Municipal al Parisului. După manifestaţia comunistă de pe 9, 12 februarie este ziua unei reacţii sindicale şi politice. Comuniştii şi socialiştii manifestează în coloane distincte înainte de a fraterniza în Piaţa Naţiunii.

Între vara lui 1934 şi iulie 1935, se construieşte progresiv Frontul Popular. În mai 1935, alegerile municipale pariziene prefigurează victoria naţională din legislativele din aprilie–mai 1936. Campania îi mobilizează pe cei din 12 februarie împotriva celor din 6 februarie. Paul Rivet este primul ales municipal parizian al Frontului Popular. Îl învinge pe Georges Lebecq, consilier al cărui mandat a expirat, preşedintele UNC. Dar, această victorie simbolică nu trebuie, totuşi, să ascundă esenţialul. Majoritatea consilierilor municipali ale căror mandate au expirat ajung din nou la conducerea Primăriei, iar Jean Chiappe, candidat în arondismentul IV, este ales şi devine preşedinte al Consiliului Municipal. Parisul este ancorat solid de dreapta.

La Paris, Frontul Popular este deja sărbătorit cu ocazia impunătoarei manifestaţii din 14 iulie 1935. Marea adunare organizată la Bastilia, loc-simbol, reuneşte peste 500 000 de simpatizanţi. Alegerile legislative marchează un moment favorabil al stângii în arondismentele capitalei. Ea câştigă 27 de locuri din 41. Capitala trăieşte în această primăvară şi în această vară a anului 1936 în ritmul entuziasmului victoriei, al negocierilor de la Hotelul Matignon şi al grevelor (mari magazine, transporturi, industria constructoare de automobile, construcţii).

În 1937, Frontul Popular se dislocă. Grevele se ţin lanţ. Expoziţia universală plăteşte scump această situaţie socială. Tensiunile internaţionale din ce în ce mai accentuate sunt simbolizate prin prezentarea în pavilionul Spaniei republicane a tabloului lui Picasso *Guernica*. În faţa ofensivei hitleriste, opinia publică este împărţită. Primirea lui Daladier la Bourget nu trebuie să ascundă existenţa unei mişcări antimüncheneze. Parizienii îşi dau seama că războiul este foarte aproape. La 2 februarie 1939, este simulat un exerciţiu de apărare pasivă, la dimensiunile sale reale. În martie, sunt distribuite populaţiei civile primele măşti de gaz, sunt marcate amplasamentele adăposturilor (scuaruri, pivniţe) în caz de atacuri aeriene ale inamicului. Războiul este deja prezent în minţile parizienilor.

V. Ocupaţia (1940–1944)

Vreme de un an, capitala trăieşte în atmosfera unui război ciudat. La 31 august 1939, copiii sunt evacuaţi. Cu câte o mică valiză în mână, 30 000 de copii îşi părăsesc cartierul pentru a se refugia în provincie, departe de

pericolele bombardamentelor. Evacuarea vizează, de asemenea, şi piesele de muzeu. Castelele de pe Loara şi abaţiile adăpostesc, vreme de cinci ani, tablouri, cărţi, statui... Numeroase monumente devin invizibile, fiind acoperite cu saci de nisip. Oraşul îşi ia măsuri de protecţie atunci când parizienii, între teamă şi nepăsare, încearcă să se distreze în localuri, cinematografe, sau teatre.

„Din septembrie 1939 până în iunie 1940, un anume Paris a trăit ca şi cum nimic nu s-ar fi întâmplat, cursele se reiau, teatrele, cinematografele, cafenelele, dancingurile, cabaretele, spectacolele, totul funcţionează ca înainte. În domeniul acesta, nu există nici o raţionalizare. Pentru buzunarele modeste, cinematograful este mai accesibil decât teatrul. Iarna, beneficiezi aici şi de un minimum de încălzire. Sălile n-au fost, deci, niciodată atât de pline ca în timpul războiului şi al ocupaţiei... Ca o reacţie, poate, la gravitatea situaţiei, se manifestă un anume optimism superficial, colorat uneori cu o doză de umor, care se exprimă în mai multe cântece populare de succes: *În viaţă nu trebuie să-ţi pese, Totul merge foarte bine, Doamnă Marchiză*..."[62]

Încă de la începutul atacului (10 mai 1940) , armatele naziste se apropie de Paris. Tirul DCA-urilor, bombardarea uzinelor Citroën (3 iunie), sosirea maselor de refugiaţi: oraşul este în stare de alarmă.

La 10 iunie 1940, în panică, guvernul părăseşte capitala. Pe 12, micile afişe semnate de generalul Dentz anunţă: Parisul este declarat oraş deschis. Pe 14, armata nazistă intră în capitala Franţei. Cavalerie, infanterişti, automobile blindate, tancuri: începe ocupaţia. În aceeaşi zi, Thierry de Martel, mare profesor de medicină, se sinucide, refuzând să trăiască sub cizma nazistă („Nu pot", scrie el înainte de

[62] J. Bastié, R. Pillorget, *Paris de 1914 à 1940*, Hachette, „Nouvelle Histoire de Paris", 1997, p. 480. (n.a.)

a-şi lua viaţa). La 24 iunie, Hitler soseşte la Bourget. O vizită scurtă, mai puţin de trei ore, unde pune în scenă, fotografiază şi filmează, pe terasa Palatului Chaillot, triumful său.

Parisul îşi pierde statutul de capitală. Philippe Pétain, succesorul lui Paul Reynaud la preşedinţia consiliului (16 iunie), semnează armistiţiul la 22 iunie. Îşi instalează guvernul la Vichy şi la 10 iulie obţine puterea deplină în Camere. Parisul începe să trăiască după ora germană (trebuie adăugată o oră) şi la ordinele ocupantului. Este plasat sub comandamentul nazist al zonei ocupate (*Militärbefehlshaber in Frankreich*). Steagurile cu zvastică flutură peste oraşul care a trebuit să retragă toate drapelele tricolore. „Semnalul de stingere" este în vigoare de la orele 21 până la orele 5 dimineaţa. Soldaţii germani sunt omniprezenţi. În fiecare zi, parada schimbării gărzii de pe Champs-Élysées este o afirmare a dominaţiei ocupantului şi o umilinţă pentru parizieni.

„Nici un german nu se poate lăuda că a cunoscut Parisul între 16 iunie 1940 şi 19 august 1944. Oh! desigur, erau acolo, învingătorii, în ţinuta lor «*feldgrau*», bine ajustată... În fiecare zi, la aceeaşi oră, de-a lungul bulevardului Champs-Élysées, precedată de un ofiţer călare şi de o ladă mare, o companie formată din acei războinici duri, afirma cu un pas mecanic: suntem aici. Şi steagurile «cu păianjenul ghiftuit cu sânge» şi «*soldatenheim*» şi «*soldatenkaffee*» şi «*soldatenkino*» Erau acolo... Dar Parisul era absent. Notre-Dame păzea oraşul, Sena îşi desfăşura panglica mătăsoasă pe sub podurile încărcate de istorie printre cheiurile împodobite cu veşnicele lor localuri. De la Palatul Vincennes la Palatul Chaillot, de la Panteon la Sacré-Coeur, monumentele îşi continuau tăcutele dialoguri, martore ale atâtor bucurii şi ale atâtor tristeţi, ale atâtor clipe de glorie şi ale atâtor încercări, acoperindu-se de patina unei noi nenorociri.

Şi, totuşi, Parisul era absent, ca acoperit de o mască mortuară, aidoma unei femei condamnate să se supună brutei care o necinsteşte, în vreme ce sufletul i-a zburat spre o dragoste îndepărtată." (Adrien Dansette)[63]

Timp de patru ani, viaţa este o combinaţie de restricţii şi de încercări de a te descurca pentru a-ţi putea asigura hrana. Cartela de raţionalizare îşi face apariţia în septembrie 1940. Tichetele, cupoanele sunt la mare preţ, cu ele se obţin alimente, haine, ţigări, cărbune. Cozile din faţa brutăriilor sau măcelăriilor fac parte din cotidian. Pe lângă acest circuit oficial, se dezvoltă piaţa neagră. Pe de altă parte, soldatul german beneficiază de un curs de schimb (marca este cotată la 20 de franci) care îi asigură o viaţă fără griji.

Din iunie 1940, şedinţele Consiliului Municipal al Parisului sunt suspendate. Ocupantul întăreşte puterea celor doi prefecţi. În decembrie 1941, guvernul de la Vichy elaborează o nouă formulă a adunării municipale. Prima şedinţă, prezidată de Charles Trochu, se desfăşoară la 12 ianuarie 1942. În aprilie 1943, preşedinţia îi revine lui Pierre Taittinger.

În capitală, naziştii îşi continuă politica antisemită. Evreii sunt persecutaţi: excludere profesională, locuri interzise, obligaţia de a purta steaua galbenă. În colaborare cu poliţia franceză, raziile din 16 şi 17 iulie sunt efectuate în tot oraşul. Strânşi la Vel' d'Hiv, mii de evrei sunt trimişi în lagărele de concentrare. Începând cu 11 noiembrie 1940, printr-o manifestaţie la Arcul de Triumf, studenţii organizează rezistenţa împotriva ocupantului. Mai multe grupuri şi reţele combat colaboraţionismul şi atacă armata

[63] A. Dansette, *Histoire de la libération de Paris*, Fayard, 1946, p. 78. (n.a.)

inamică: atentate individuale, presă clandestină, inscripţii pe ziduri. În mai 1943, sub conducerea lui Jean Moulin, Consiliul Naţional de Rezistenţă îşi ţine prima sa şedinţă. Comitetul parizian de eliberare (*Comité parisien de libération* — CPL), este creat în septembrie 1943. În războiul aerian care îi opune pe aliaţi naziştilor, capitala şi suburbiile sunt frecvent bombardate. În noaptea de 20 spre 21 aprilie 1944, raidurile aliaţilor şi „covoarele de bombe" lansate peste Gare de la Chapelle (construcţie din secolul al XVIII-lea) se soldează cu 650 de morţi şi cu distrugerea a sute de imobile. Pentru a asista la funeraliile victimelor, mareşalul Pétain se deplasează pentru prima oară la Paris. La 26 aprilie, în faţa Primăriei, peste 500 000 de parizieni îl ovaţionează. Vestea debarcării din 6 iunie ajunge repede la cunoştinţa populaţiei pariziene. Pe 28, Philippe Henriot este asasinat de CPL. În paralel cu înaintarea trupelor aliate, mişcările greviste coordonate de Rezistenţa franceză paralizează căile ferate, poşta şi poliţia. La 19 august, FFI, CNR şi CPL declanşează insurecţia în capitală. Clădirile publice sunt ocupate, sunt ridicate baricade („Toată populaţia trebuie să împiedice, prin orice mijloace, circulaţia inamicului. Doborâţi copacii, săpaţi şanţuri antitanc, ridicaţi baricade. Un popor învingător îi va primi pe Aliaţi.")

Într-adevăr, la 24 august, atunci când divizia Leclerc intră în Paris, parizienii şi-au eliberat parţial capitala. Pe 25, generalul von Choltitz semnează capitularea trupelor germane. Generalul de Gaulle soseşte la 26 august la Arcul de Triumf. Parisul se bucură...

Capitolul VI

STRĂLUCIREA UNEI METROPOLE (1944–1999)

I. Eliberarea Parisului

Încă din 22 august 1944, noile titluri ale ziarelor pariziene (*Libération, Combat, Le Parisien libéré*...) răsună ca nişte garanţii ale victoriei ce va să vină. Divizia Leclerc se îndreaptă spre porţile Parisului. Pe 24, un mesaj lansat din avion anunţă sosirea iminentă a trupelor franceze („Generalul Leclerc m-a însărcinat să vă spun: Ţineţi-vă bine, venim. Locotenent-colonel Crespin"). În paralel, reţelele telefonice le permit parizienilor să fie informaţi în legătură cu înaintarea Aliaţilor. Seara, căpitanul Dronne intră în oraş cu trei tancuri, „Champaubert", „Montmirail", „Romilly", şi ajunge la Primăria oraşului. O delegaţie este primită de CNR şi de Comitetul parizian de eliberare. Clopotele de la Notre-Dame, Sacré-Coeur şi Saint-Sulpice răsună. Noapte a speranţei, dar şi de gesturi finale (incendiu la Grand Palais, tir intens al DCA-ului, distrugeri de materiale) ale trupelor de ocupaţie. Dimineaţa, capitala se îmbracă în tricolor pentru a sărbători Divizia a 2-a blindată a lui Leclerc, care intră prin poarta Orléans. Generalul îşi instalează Cartierul General la Gara Montparnasse. Hotelul Meurice care îl găzduieşte pe guvernatorul Parisului, von Choltitz, este încercuit şi asediat de soldaţii generalului Billotte. În după-amiaza zilei de 25 august, în prezenţa colonelului Tanguy, în PC-ul lui Leclerc, generalul von Choltitz semnează actul definitiv al predării oraşului şi al încetării luptei. Mai multe confruntări soldate cu morţi şi răniţi se

desfăşoară încă timp de câteva ore (Palatul Bourbon, Şcoala Minelor, Ministerul Marinei, Hotelul Crillon). În aceeaşi zi, de Gaulle îşi face intrarea în capitală. Îşi regăseşte biroul din iunie 1940 de la Ministerul de Război, de pe strada Saint-Dominique. Rosteşte primul său discurs la Primărie.

„Există clipe, o simţim cu toţii, care sunt mai presus de bietele noastre vieţi. Parisul batjocorit, Parisul distrus, martirizat, dar Parisul eliberat."

La 26 august 1944, tot oraşul, toată capitala regăsită, pare să fie pe străzi pentru a trăi aceste ceasuri ale eliberării. La Arcul de Triumf, pe Champs-Élysées, la Notre-Dame, de Gaulle este salutat de o mulţime imensă, „marea", conform expresiei sale din *Memorii de război*. Imaginile din acea zi sunt chipurile fericite ale copiilor, femeilor şi bărbaţilor, ovaţiile adresate bărbatului din 18 iunie, lacrimile de fiecare dată când răsună *La Marseillaise*, dar şi ultimele salve trase de miliţienii implicaţi în ambuscade, la pândă pe acoperişurile de pe strada Rivoli sau în apropierea catedralei Parisului. Seara, bombele lansate de Luftwaffe lovesc mai multe cartiere.

„Păsările de pradă se retrăgeau spre est, încă acoperind cu umbra lor roşie oraşul în flăcări. Vulturul german lăsa în sfârşit prada pe care o ţinuse patru ani în gheare, fără să fi reuşit să-i ucidă nici trupul, nici sufletul."[64]

Parizienii vor continua să se confrunte cu lipsurile multe luni de acum încolo. Nepopularitatea serviciilor de aprovizionare şi a lui Paul Ramadier este consemnată în

[64] P. Audiat, *Paris pendant la guerre*, Hachette, 1946, p. 328. (n.a.)

primele anchete de opinie iniţiate de IFOP. Comitetul de eliberare parizian intervine pentru a denunţa aceste privaţiuni. Până în 1949, cozile, tichetele de raţionalizare fac parte din cotidian. Decretul din 14 mai 1947 stabileşte cinci categorii de consumatori. Cartela de pâine este suprimată la 1 noiembrie 1945, apoi reînfiinţată la sfârşitul lunii decembrie. Trebuie să vină februarie 1948 pentru ca vânzarea pâinii să fie liberă. În mai 1949, mai sunt încă raţionalizate cafeaua, untdelemnul, orezul şi zahărul. De-abia la începutul anului 1950 perioada de penurie se încheie.

Parisul îşi regăseşte treptat atmosfera de sărbătoare şi se simte din nou liber. Spiritul novator se exprimă în mai multe sectoare. Primul număr al cotidianului *Le Monde* apare la 18 decembrie 1944. „Les Nouvelles Messageries de la presse parisienne", al cărei rol este atât de important în întreaga ţară, ia naştere la 2 aprilie 1948. Se deschide Muzeul de Artă Modernă (iunie 1947). În martie 1945, *Les enfants du Paradis* (Carné şi Prévert) este pe afişul marilor cinematografe din capitală. În această reînnoire a cinematografului, N. Védrès prezintă la 25 ianuarie 1948 un montaj de imagini de arhivă intitulat *Paris 1900*. Dar festivalul cinematografului este inaugurat la Cannes, în 1946. Consolare: la 3 octombrie 1946, se deschide Salonul Auto de la Paris. 4 CV Renault este prezentată ca fiind maşina populară. Iar capitala găzduieşte la Grand Palais primul salon al copilăriei (1949).

În Parisul de după război, tinereţea şi existenţialismul au invadat locurile şi pieţele din Saint-Germain-des-Prés: cafeneaua „Flore", „Deux-Magots", braseria „Lipp", pivniţele, „Tabou" Muzica lui Sidney Bechet, trompeta lui Boris Vian, be bop-ul, jazzul de la Clubul „Rose-Rouge", fraţii Jacques, Juliette Gréco animă nopţile din cartier. Presa de senzaţie îi denunţă pe aceşti excentrici ai eliberării.

Revista *Les Temps modernes* născută în 1945 îi reuneşte pe Sartre, Simone de Beauvoir, Michel Leiris. La Sorbona (1946), Sartre ţine o conferinţă despre responsabilitatea scriitorului. Piesele sale (*Morts sans sépulture* şi *La Putain respectueuse*) provoacă scandal la Teatrul Antoine.

Existenţialiştii parizieni devin subiectul glumelor („Se pare că un ciclist anonim gata-gata să dea peste Beaufret pe stradă i-a strigat: «Ei, dă-te naibii! Existenţialistule!» şi că la radio chiar şi cronicile sportive încep cu ironii la adresa existenţialismului." S. de Beauvoir) şi al articolelor din presa de scandal.

Parisul renaşte şi, în 1951, îşi sărbătoreşte istoria. Pentru cel de-al doilea mileniu al său, în Parcul Bagatelle se adună primarii celor mai mari oraşe din lume. *Les Cahiers d'art et d'amitié* consacră un număr special gloriei Parisului, celebrat de poeţi şi de scriitori:

„O, Paris, două mii de ani de tinereţe nemuritoare!
Te-ai născut din insula ta de nisip, în ochii tăi
Apa pală a Senei, cu plete
De ceaţă în care se legănau trandafirii de Lutetia."

II. Reorganizarea spaţiului

După cel de Al Doilea Război Mondial se remarcă o uşoară creştere a populaţiei pariziene. Aceasta se situează la cifre apropiate de ultimul recensământ din 1936. Numărul de locuitori este de 2 725 000 (1946) şi atinge 2 850 000 în 1954. În acelaşi an, în capitală trăiesc 135 000 de străini, în principal algerieni, marocani, italieni şi spanioli. De la mijlocul anilor 50, apare o diminuare progresivă a populaţiei. Primele indicii ale fenomenului sunt

înregistrate între 1954 şi 1962, cu o scădere anuală de 0,3%, după care urmează o accelerare (1,2%–1,7%) între 1962 şi 1975. Parisul profită doar parţial de *baby boom*-ul[65] care caracterizează demografia franceză. Primul oraş francez numără 2 753 000 de locuitori în 1962, adică o pierdere de aproape 100 000 de locuitori şi coboară sub 2,3 milioane în 1975. De la sfârşitul anilor 70, populaţia s-a stabilizat în jur de 2,1 milioane (2 168 000 în 1982, 2 152 000 în 1990).

După cel de-al doilea conflict mondial, prioritatea o constituie tot locuinţa. Imaginea nostalgică a unui Paris-sat nu poate ascunde aspectul insalubru al numeroaselor cartiere din capitală. În momentul în care Le Corbusier schiţează planurile Marsiliei, capitala trebuie să se angajeze într-o politică vizând suprimarea magherniţelor din arondismentele şi bidonvilurile de la periferie. Criza locuinţelor dintre cele două războaie mondiale n-a fost rezolvată. Parcul imobiliar se caracterizează prin deteriorarea caselor de locuit, dintre care o mare parte au fost construite înainte de 1871 (35% în 1954) şi prin absenţa unui proiect de construcţie. În 1954, 81% din locuinţe nu au baie, 55% nu au grup sanitar.

„Populaţia pariziană creştea cu circa 50 000 de persoane pe an (379 000 de locuitori mai mult între 1946 şi 1954), în situaţia în care populaţia veche locuia deja în condiţii proaste, iar imobilele fuseseră neglijate vreme de douăzeci şi cinci de ani şi apoi părăsite în timpul conflictului. În capitală, existau 100 000 de locuinţe insalubre; 90 000 de camere mobilate, declarate nelocuibile, erau încă locuite. Aproape jumătate din locuinţele pariziene se aflau într-o stare deplorabilă: fără W.C.-uri, fără băi. Tuberculoza continua să facă ravagii şi după război: din 100 000 de

[65] Creşterea natalităţii.

persoane, omora în fiecare an 33 în cartierul Champs-Élysées, 142 în medie în diverse cartiere ale Parisului, dar 877 printre locuitorii din camerele mobilate."[66]

Acolo unde spaţiul este încă liber, de cele mai multe ori în preajma gărilor, la periferia oraşului, trăiesc în magherniţe înjghebate din cârpe şi lemn, familiile cele mai sărace. Legea din 1 septembrie 1948, prezentată de Eugène Claudius Petit, ministru al Construcţiilor, încearcă să controleze piaţa imobiliară. Începând din anii 50, apar HLM-urile (*Habitations à loyers modérés* — locuinţe cu chirii moderate, legea din 21 iulie 1950). Sub ministeriatul lui Claudius-Petit şi Courant numărul construcţiilor de locuinţe creşte într-un ritm accelerat. Casa de depuneri participă la acest efort naţional.

În realitate, obţinerea unei locuinţe rămâne o problemă dificilă pentru o familie. Condiţiile climaterice ale iernii 53–54 subliniază într-o manieră dramatică situaţia celor fără locuinţă. Abatele Pierre iniţiază o campanie şi găzduieşte sute de familii în tabere de corturi. La 23 martie 1954, este creată organizaţia Emmaüs. Decretul din 1953 stabileşte cota de 1% pentru locuinţe: întreprinderile cu mai mult de 10 salariaţi sunt obligate să achite 1% din fondul salarial pentru construcţia de locuinţe. La periferia oraşului sunt implantate zone de amenajări concertate (ZAC): cartierul Glacière, sectorul vechiului Vaugirard. Capitala descoperă blocurile cu mai multe zeci de etaje (turnuri). Pe strada Croulebarbe (secolul al XIII-lea) se înalţă în 1961 primul zgârie-nori, înalt de 67 m.

Dar, având în vedere creşterea populaţiei din această perioadă, cererea este mare şi depăşeşte net oferta. Pentru

[66] B. Marchand, *Paris, histoire d'une ville XIXe–XXe siècle*, Seuil, 1993, p. 270. (n.a.)

a-şi găsi o locuinţă, un număr din ce în ce mai mare de parizieni îşi părăsesc cartierul şi se mută în suburbii. În afara capitalei, marile ansambluri se înmulţesc: Sarcelles (1954).

Statul încearcă să intervină şi mai mult în această organizare a spaţiului. Jacqueline Beaujeau-Garnier notează just:

„S-a ajuns la concluzia că era imposibil să mai laşi lucrurile să meargă de la sine. Oraşul avea nevoie să fie asanat şi modernizat; aglomerarea să fie disciplinată; regiunea ponderată în dinamismul ei devorant. Să ponderezi şi să disciplinezi: acestea trebuiau să fie cuvintele-cheie ale deceniului care urma... În paralel cu măsurile luate pentru a pondera expansiunea considerată prea lipsită de rigoare a regiunii pariziene, este pregătită o reorganizare internă destinată să disciplineze «harababura» care domnea acolo şi care ameninţa să se amplifice până la a face viaţa imposibilă. Extinderea urbanizării regionale era plină de consecinţe: o parte centrală supraaglomerată care se revărsa spre periferie; o zonă a suburbiilor lăsată în voia speculaţiilor. Trebuia reacţionat."[67]

Aceste dezbateri şi aceste luări de decizii au loc într-un context marcat de publicarea cărţii lui Jean-François Gravier, *Paris et le désert français* (1947).

Capitala suferă foarte rapid efectele unei politici de descentralizare administrativă. Oraşul trece printr-o importantă perioadă de dezindustrializare. Mai multe mari companii (Citroën, Say, Panhard, Snecma) abandonează arondismentele periferice în care se stabiliseră. Legea din anul 1955 îi obliga pe industriaşi să obţină acordul guvernului pentru orice construcţie mai mare de 500 m². Această dezindustrializare se petrece în deceniile 50 şi 60. Cinci milioane

[67] J. Beaujeau-Garnier, *Paris: hasard ou prédestination? Une géographie de Paris*, Hachette, „Nouvelle Histoire de Paris", 1993, pp. 138–140. (n.a.)

de metri pătraţi de suprafaţă industrială sunt distruşi. Această perturbare în peisajul urban atinge mai ales arondismentele XIII, XV, XIX şi XX. Noile construcţii (birouri, magazine, bănci) conturează o altă hartă a activităţilor.

„Echilibrul global între demolarea vechilor construcţii şi construirea altora noi este aproape perfect, dar reamenajarea propusă determină o nouă repartizare a activităţilor în Paris, care întăreşte vechile delimitări la a căror accentuare contribuiseră fostele modificări haussmanniene. Frumoasele cartiere din vestul parizian (arondismentele VIII, XVI şi XVII) concentrează mai mult de o treime din noua suprafaţă oferită birourilor particulare, 1/5 numai din noile localuri destinate serviciilor publice, 1/25 din localurile industriale. Vechiul centru oferă mai mult spaţiu decât localurile distruse, dar se dezindustrializează foarte rapid, în special pe malul stâng... În sfârşit, vocaţia industrială a Parisului nu este confirmată decât în partea de nord-est a capitalei, de la arondismentul XVIII până la XX, singurul ansamblu în care noile construcţii industriale sunt aproape comparabile cu demolările şi unde partea de birouri şi servicii este menţinută la un nivel foarte scăzut." (Maurice Garden)[68]

Parisul îşi păstrează activităţile de coordonare şi de înaltă tehnicitate şi devine „centrul de gestiune al afacerilor franceze" (Pierre Georges).

Concomitent, răspunsurile la problemele capitalei sunt din ce în ce mai frecvent plasate într-un context mai larg care ia în consideraţie raporturile dintre Paris şi suburbii, dintre Paris şi provincie. Statul intervine din ce în ce mai mult în controlul regiunii pariziene pentru a reechilibra poziţia capitalei în structura de ansamblu a Franţei. Rezumând această nouă politică naţională şi pariziană,

[68] M. Garden, *in* J.-L. Pinol (sub.dir.), *Atlas historiques des villes de France*, Hachette, 1996, p. 62. (n.a.)

Marc Ambroise-Rendu foloseşte această formulă nostimă: „Un picior pe frână pentru Paris, altul gâdilând acceleratorul pentru provincie, acesta va fi vreme de treizeci de ani modul de a conduce al celor care predică amenajarea teritoriului."[69]

În aceste decenii 50 şi 60, Parisul este, având în vedere populaţia sa şi dinamismul său, singurul mare oraş francez cu o dimensiune europeană. Făcând doar o simplă comparaţie, Germania de Vest număra atunci mai multe oraşe cu un milion şi mai mult de locuitori (Hamburg, München, Frankfurt...). Aria răspunsurilor la problema locuinţelor, a transporturilor, depăşeşte oraşul pentru a îngloba departamentele Sena şi Seine-et-Oise. Este readus în actualitate proiectul Prost din 1932 (amenajarea regiunii pariziene). În 1960, devine realitate PADOG-ul (Planul de amenajare şi de organizare generală a regiunii pariziene), iniţiat de M. Gibel. În 1961, este creat districtul Parisului. Conducerea sa este asigurată de Paul Delouvrier, delegat general, numit de guvern. Această instituţie publică beneficiază de autonomie financiară. Misiunea sa este considerabilă întrucât trebuie să organizeze amenajarea şi echiparea întregii regiuni. În 1964, printr-o împărţire a departamentelor Sena şi Seine-et-Oise, sunt create altele şapte noi. Această lege din 10 iulie 1964 face din Paris un municipiu şi un departament şi refigurează viitorul statut al Parisului (1975).

Schema directoare de amenajare şi urbanizare a regiunii Parisului este stabilită în 1965. Aceasta stabileşte două axe principale de dezvoltare (Sud-Est, Nord-Vest) şi

[69] M. Ambroise-Rendu, *Paris-Chirac, Prestige d'une ville, ambition d'un homme*, Plon, 1987, p.27 (n.a.)

propune crearea unor noi oraşe situate la o distanţă de 25 până la 50 km de capitală.

În domeniul transporturilor, noua configuraţie (creşterea masivă a populaţiei din suburbii şi stagnarea creşterii populaţiei Parisului) impune modificări importante. La sfârşitul anilor 60, Val-de-Marne, Hauts-de-Seine şi Seine-Saint-Denis au o populaţie de peste 3,1 milioane de locuitori. Din 1948, Regia autonomă a transporturilor publice, întreprindere naţionalizată, gerează ansamblul mijloacelor de transport urban. Reţeaua RER (Reţeaua expres regională) stabileşte legătura între metrou şi calea ferată. Astfel, fisura suburbii–Paris se estompează. Lucrările durează opt ani (1961–1969). Prima linie leagă Nation de Boissy Saint-Léger, cu noi cartele magnetice.

Pe această canava pariziană, problema locului automobilului se pune cu din ce în ce mai multă acuitate. În 1957, este inaugurată construcţia bulevardului periferic. Primul tronson (40 km), de la poarta Italiei la autostrada Sud, este deschis în 1960. Bucla din jurul Parisului este terminată în aprilie 1973. Din 1964 până în 1968, cheiurile de pe malul drept sunt amenajate în vederea creării unei linii expres. Un proiect identic prevăzut pentru malul drept este întrerupt în 1974.

Fiecare dintre aceste transformări contribuie în primul rând la dezvoltarea Parisului şi te face să-ţi pui întrebări în legătură cu realitatea integrării capitalei într-o aglomerare urbană. În acest ultim sfert de secol, Parisul intră şi mai mult în rolul unei metropole europene, devenind un pol de gestiune şi de decizie, un centru al relaţiilor şi schimburilor umane, economice, financiare.

III. Un primar pentru Paris

În această jumătate de secol, Parisul n-a încetat să fie un actor al vieţii politice franceze şi un agitator ideologic. În 1947, tensiunile interioare legate de concedierea miniştrilor comunişti ating capitala. Numeroasele greve din toamna lui 1947 perturbă viaţa cotidiană a locuitorilor. În momentele culminante ale acestei mişcări, la 1 decembrie, Parisul este privat de electricitate. Traficul metroului este întrerupt câteva ore. Războiul rece se poate observa şi el pe străzile capitalei. La 11 noiembrie 1948, au loc confruntări violente între militanţii comunişti şi poliţie. Este interzisă apariţia celor două organe de presă comuniste *(L'Humanité* şi *Ce Soir)*. În această bătălie dintre partizanii fiecărui bloc, Salonul de toamnă prezintă în septembrie 1948 un tablou al lui Fougeron, *Parizience la piaţă*, care se vrea prima contribuţie franceză la realismul socialist. După ce PCF se opune vizitei generalului Eisenhower (ianuarie 1951), venirea generalului Ridway provoacă importante tulburări (un mort, mai multe sute de arestări).

„Pentru Partidul comunist, Parisul rămâne veriga esenţială într-un lanţ al Progresului pe care toţi progresiştii, din domeniul politicii, al ideii, al artei, trebuie să îl apere şi să îl ilustreze. La Paris au loc luptele ideologice şi politice împotriva imperialismului american şi a colonialismului şi pentru pace; la Paris se pun în scenă dezbaterile estetice esenţiale în jurul noului realism în artă. Partidul comunist aderă şi participă la acest mit fondator al Parisului, al cărui reprezentant şi exponent se vrea, ca un moştenitor al comunarzilor şi al Luminilor, ca şi al profeţilor romantici."[70]

[70] Jean-Pierre A. Bernard, „Le Paris des camarades", în *Paris, 1944–1954*, Autrement, 1995, p. 230. (n.a.)

În 1958, generalul de Gaulle alege în mod simbolic data de 4 septembrie şi Piaţa Republicii pentru a lansa campania referendumului. Într-un decor conceput de André Malraux, prezintă parizienilor proiectul său de Constituţie pentru Franţa. În ultimele luni ale conflictului algerian, viaţa parizienilor este marcată de atentatele OAS-ului şi de puternice manifestaţii. La 8 ianuarie 1962, apartamentul lui Sartre este distrus de explozia unei mine, pe 17 o serie de atentate zguduie capitala. La 17 octombrie 1961 şi la 8 februarie 1968 (staţia de metrou Charonne) represiunea împotriva manifestaţiilor algerienilor şi anti-OAS se soldează cu zeci de victime.

În anii 60, mai multe evenimente aduc în actualitate capitala şi pe parizieni. Oraşul primeşte vizita celor mai mari dintre cei mari: Domnul K. (mai 1960), John Kennedy (iunie 1961). Şi în octombrie 1969, Parisul îi sărbătoreşte pe eroii expediţiei Apollo (Amstrong, Aldrin şi Collins). În anii aceştia, Parisul este teatrul marii adunări a prietenilor, în Piaţa Naţiunii, în noaptea de 22–23 iunie 1963. Această serată gratuită, organizată de radio Europe 1 şi magazinul „Salut les Copains", strânge laolaltă peste 200 000 de tineri parizieni şi din suburbii. Momente emoţionante se trăiesc în capitală în octombrie 1963, cu ocazia funeraliilor lui Edith Piaf la cimitirul Père-Lachaise. În ceea ce îl priveşte pe eroul anului 1967, acesta este un faraon. Tutankamon atrage 1,2 milioane de vizitatori la Grand Palais.

În 1968, de pe strada Gay-Lussac până la Odeon, de la Sorbona la Champs-Élysées, zilele lunii mai au un decor foarte parizian. După un prim act în clădirile tinerei universităţi din Nanterre, mişcările studenţilor se desfăşoară (zi şi noapte) pe străzile, pe bulevardele, în teatrele capitalei. Încă din 2 mai, agitaţia studenţilor cuprinde

Cartierul Latin. Marşurile, baricadele, înfruntările cu CRS dau ritmul vieţii Parisului. În noaptea de 10 spre 11 mai, distrugerile sunt considerabile pe mai multe străzi. Greva generală din 13 mai, la zece ani după sosirea generalului de Gaulle, este însoţită de o impunătoare defilare pe marile artere ale oraşului. În aceeaşi zi, sunt ocupate Sorbona şi Odeonul. Şi doar părăsind Parisul şi Franţa, şeful statului reuşeşte să producă un şoc în rândul opiniei publice. Alocuţiunea sa radiodifuzată din 30 mai se conjugă cu o importantă manifestaţie a partizanilor săi desfăşurată între Concorde şi L'Étoile. La 29 iunie, cu ocazia scrutinelor legislative, Parisul răspunde favorabil acestui apel. Ancorarea de dreapta este confirmată. Toţi deputaţii parizieni susţin guvernul Couve de Murville.

Alături de această poziţie de prim plan în istoria naţională, se pune din nou problema statutului oraşului. Din vara anului 1944, Comitetul parizian al eliberării se ocupă de Consiliul Municipal şi de Consiliul General al Senei. Această situaţie de provizorat durează ceva mai mult de şase luni (august 44–martie 45). În aprilie 1945, au loc primele alegeri municipale de după război. Pariziencele (sunt primele scrutine la care participă femeile) şi parizienii trebuie să aleagă proporţional în şase sectoare 90 de consilieri. În total sunt în competiţie 108 liste. În comparaţie cu alegerile din mai 1935, acestea marchează o cotitură, redând stângii majoritatea locurilor din Consiliul Municipal. Primul partid în Paris, triumfător în această bătălie, PCF obţine 30,9% din sufragiile exprimate şi 27 de locuri. Îşi retrage candidatul de la preşedinţia Consiliului (Henri Gourdeaux) şi permite astfel succesul socialistului André Le Troquer. Timp de doi ani (1945–1947), stânga se află din nou la cârma Primăriei. Municipalele din 1947 răstoarnă acest echilibru politic. RPF, creat în aprilie de generalul de

Gaulle, este plasat de 55% din votanţi în fruntea Consiliului Municipal. Numără 52 de aleşi, adică o majoritate absolută a locurilor. Charles de Gaulle este ales în funcţia de preşedinte. Divizarea taberei gaulliste permite în 1953 victoria dreptei independente şi alegerea lui Édouard Frédéric-Dupont la preşedinţie din 1953 până în 1954. Îi succed Bernard Lafay, Jacques Féron, Pierre Ruais. Scrutinul din martie 1959 marchează, o dată cu succesul lui Pierre Devraigne (UNR) întoarcerea gaullişţilor la conducerea Primăriei. Războiul din Algeria dezbină din nou dreapta pariziană. În 1962, Pierre-Christian Taittinger cucereşte fotoliul prezidenţial. De-a lungul acestor schimbări de personal politic, subzistă esenţialul: Parisul rămâne un oraş sub tutela statului. În paralel cu elaborarea unui nou proiect de lege asupra noului statut al Parisului, dreapta giscardiană şi mişcarea gaullistă se opun una alteia din ce în ce mai direct. Succesul parizian al lui Valéry Giscard d'Estaing la prezidenţialele din 1974 grăbesc schimbarea. Şeful statului speră să îşi vadă candidatul ales la primăria Parisului. Legea din 31 decembrie 1975 dă (redă) capitalei un primar.

„După dezbaterea din Parlament, legea votată în cele din urmă prezintă diferenţe sensibile faţă de proiectul guvernului. Rolul municipal al Parisului este privilegiat în raport cu rolul său departamental... Numărul de consilieri este fixat la 109: guvernul a refuzat cifra mai mare dorită de consilierii Parisului şi admisă de comisia legislativă. Dispoziţiile referitoare la durata şi numărul sesiunilor, la convocarea Consiliului Parisului, la alegerea primarului, la constituirea Consiliului sunt abrogate, aplicându-se asupra acestora dreptul comun. Se renunţă la limitarea funcţiei de primar la două mandate. Numărul de adjuncţi este fixat la 27."[71]

[71] P. Nivet, *Le Conseil municipal de Paris de 1944 à 1977*, Publications de la Sorbonne, 1994, p. 348.

Campania municipală din martie 1977 capătă rapid alura unei bătălii pentru Paris. Michel d'Ornano, ministru al Industriei şi primar al oraşului Deauville, îşi anunţă candidatura în noiembrie 1976. Se pregăteşte reacţia gaullistă (sau chirachiană). La 11 ianuarie 1977, Jacques Chirac, fost prim-ministru, declanşează ofensiva. Candidatura sa dă acestor alegeri municipale o cu totul altă dimensiune.

„Vin în capitala Franţei pentru că, în istoria noastră, de la Revoluţia din 1789, de fiecare dată când Parisul a căzut, Franţa a fost învinsă." (J. Chirac)

O dată mai mult, la un an de la legislative, Parisul este într-adevăr acea scenă capitală a vieţii politice franceze. Oraşul devine locul unei alegeri naţionale, centrul înfruntării dintre noul RPR (mişcarea a fost creată în decembrie 1976), principala componentă a majorităţii parlamentare şi şeful statului, pornind de la candidatura ministrului Industriei, Michel d'Ornano. Stânga condusă de Henri Fizbin (PCF) şi Georges Sarre (PS) prezintă liste comune. Alt punct de interes al acestor consultări: participarea foarte tinerei mişcări ecologice a lui Brice Lalonde.

Voturile parizienilor din 13 şi 20 martie, apoi cel al consilierilor din 25 martie (67 voturi din 109) fac din Jacques Chirac al treisprezecelea primar al Parisului.

Statutul Parisului nu este, totuşi, definitiv stabilit. În iunie 1982, guvernul lui Pierre Mauroy anunţă un nou proiect vizând reîmpărţirea capitalei în douăzeci de primării. Jacques Chirac denunţă o acţiune de distrugere.

Reforma statutului parizian declanşează un conflict violent între primarul Parisului şi executiv. La doi ani după alegerea lui François Mitterrand, într-un context politic marcat de mari tensiuni, alegerile pariziene se rezumă la

confruntarea dintre listele lui Paul Quilès şi cele ale primarului căruia îi expiră mandatul. În martie 1983, marele şlem electoral al listelor lui Jacques Chirac (20 de primării câştigate) consolidează majoritatea municipală în funcţie. Această dominare a RPR asupra capitalei este confirmată în 1989. În 1995, alegerea lui Jacques Chirac la preşedinţia Republicii pune capăt unei cariere de douăzeci şi opt de ani petrecuţi în fruntea Primăriei şi deschide o succesiune. La 22 iunie, Jean Tibéri devine primar al Parisului.

IV. Marile lucrări

Marile proiecte şi lucrări care modelează Parisul acestui sfârşit de secol încep în anii 50. Contextul economic este stimulator. La vest de capitală, construcţia CNIT-ului (Centrul Naţional al Industriei şi Tehnicii) terminată în 1958 constituie embrionul unui al doilea centru al afacerilor. Capitala îşi oferă astfel Manhattan-ul său într-o perioadă marcată de o puternică dezvoltare. În 1969, crearea RER-ului pe amplasamentul unei gări conferă acestui cartier adevărata sa dimensiune.

În 1958, sunt inaugurate primele şi foarte modernele clădiri ale Unesco (Piaţa Fontenoy). Vreme de peste cinci ani (1952–1963), Casa Radio, a arhitectului Henry Bernard, este unul dintre marile şantiere ale arondismentului XVI. Transformări au loc în mai multe cartiere ale Parisului (Marais, Saint-Germain-des-Prés, Montparnasse, Halelor). Una dintre priorităţile Consiliului Municipal a fost salvgardarea şi restaurarea cartierului Marais (120 ha), care este menţionată în primul rând de legea din 1962, prezentată de ministrul Culturii André Malraux printre cartierele de interes istoric şi arheologic care se cuvin a fi salvgardate.

Sunt repuse în valoare numeroase hoteluri (Sully şi Roxan), ca şi grădinile Saint-Paul.

Ideea reorganizării vastei pieţe a Halelor s-a impus guvernului încă din epoca interbelică. Realitatea pariziană moştenită la sfârşitul secolului al XIX-lea nu era adecvată cerinţelor regiunii. Mutarea Halelor este hotărâtă în perioada de început a celei de a cincea Republici (1962). Aceasta determină construcţia Pieţelor La Villette şi Rungis (Val-de-Marne) şi deschiderea unui mare şantier chiar în inima Parisului. Abatoarele de la La Villette constituie o operaţiune dezastruoasă, care duc în acelaşi timp la un mare scandal şi la o imensă risipă financiară (1 miliard de franci). În 1970, fără să fi fost vreodată utilizate efectiv, aceste abatoare sunt închise şi apoi distruse. În ceea ce priveşte viitorul pavilioanelor Baltard, acesta rămâne fără răspuns timp de zece ani. În cele din urmă, pe acest teren de peste două hectare sunt construite Forumul (magazine, cinematografe, videoteca Parisului...), inaugurat în septembrie 1977, spaţii verzi şi centrul Beaubourg (destinat iniţial Apărării), deschis în ianuarie 1977 Unul dintre pavilioanele Baltard este conservat la Nogent-sur-Marne.

Lucrările de amenajare a cartierului Montparnasse încep în 1959. Demolării vechilor structuri ale CNCF şi reconstruirii noii gări (TGV) îi urmează operaţiunea Maine-Montparnasse. O dată în plus, un turn este în centrul dezbaterilor şi controverselor. 130 000 t de beton sunt necesare din 1969 până în 1973 pentru ridicarea turnului Montparnasse, înalt de 210 m. Un proiect abandonat propunea prelungirea autostrăzii A10 (radiala Vercingetorix) până la acest cartier.

Proiectele prezidenţiale intră în acest ansamblu de şantiere care transformă oraşul. Iniţiate în cursul unui mandat, aceste operaţiuni sunt de multe ori inaugurate de un succesor.

Pe platoul Beaubourg, în centrul capitalei, Georges Pompidou, pasionatul de artă contemporană, devine din 1969 iniţiatorul viitorului Centru de artă şi cultură proiectat de arhitecţii Piano şi Rogers. În acest vechi cartier se impune, nu fără polemici de-a lungul anilor, o clădire metalică (42 m înălţime, 60 m lăţime şi 160 m lungime), compusă din ţevi în culori foarte vii. Inaugurarea sa de către preşedintele Giscard d'Estaing are loc la 31 ianuarie 1977 într-un context politic dominat de bătălia municipală Ornano-Chirac. De atunci, cartierul s-a animat (spectacole de stradă, expoziţii) şi în această zonă pietonală s-a constituit progresiv un traseu între centrul Pompidou şi forumul Halelor. În arondismentul XII, trebuie amintit palatul din cartierul Bercy, dedicat sportului. Prima acţiune, cu ocazia deschiderii sale (februarie 1984) marchează relansarea cursei cicliste de şase zile a Parisului.

În Estul parizian, Valéry Giscard d'Estaing lansează proiectul Muzeului Ştiinţei şi Tehnicii, pe terenul de la Villette (arhitect Fainsilber). Cetatea Ştiinţei este deschisă în 1986. În acest spaţiu coexistă superba Géode (1985) dedicată celei de a şaptea arte (sală de cinema cu ecran sferic) şi Zenitul (1984), consacrat muzicii. Muzeul din Orsay se naşte, de asemenea, dintr-o iniţiativă prezidenţială. Gara construită la sfârşitul secolului al XIX-lea, înscrisă în Inventarul monumentelor istorice, devine cadrul spectaculos al unui muzeu consacrat producţiilor artistice din 1848 până în 1914. Faţada magnifică a gării constituie un atu prestigios pentru această nouă acţiune inaugurată în 1986 de F. Mitterrand, V. Giscard d'Estaing şi J. Chirac. Proiectul înfiinţării unui Institut al lumii arabe (arhitect Jean Nouvel) întâmpină mai multe dificultăţi. Pe hârtie, vede lumina zilei în 1974. Dar nu-şi află locul de construire decât în 1980, la marginea Senei, în apropiere de Jussieu. Este deschis în 1987.

La câteva luni după prima sa alegere în funcţia de preşedinte al Republicii, François Mitterrand îşi anunţă oficial proiectele în ceea ce priveşte capitala. Cele două mandate ale sale sunt expresia unei voinţe şi a unei plăceri evidente de a interveni şi de a marca un peisaj care îi este drag cu amprenta sa. În 1983 este obligat, dimpotrivă, să renunţe la ambiţia de a organiza o expoziţie universală la Paris în 1989. Lucrările prezidenţiale implică mai multe cartiere. Dosarul referitor la Marele Luvru este cel mai cunoscut. Acesta impune de la început mutarea serviciilor Ministerului de Finanţe. De acum încolo, acestea vor fi găzduite de clădirile din Bercy (arhitect Chemetov), ridicate pe malul Senei (1989). Construirea piramidei Pei a fost iniţial foarte discutată. Situată în inima faimoasei Curţi Napoleon, această piramidă de sticlă albă translucidă (22 m înălţime, 35 m latura) este o componentă esenţială, apreciată astăzi, a ansamblului arhitectural inaugurat în martie 1989.

O dată cu preocuparea de dinamizare a cartierelor de est, Opera-Bastilia este în construcţie din februarie 1982. Va fi inaugurată cu ocazia bicentenarului Revoluţiei. Dar nu va intra în ritmul normal al stagiunilor decât doi ani mai târziu. Proiectul lui Carlos Ott rămâne cel mai contestat atât în ceea ce priveşte aspectul estetic al realizării, cât şi sub raportul costurilor.

Marea Arcă vine să desăvârşească dezvoltarea centrului de afaceri, deja evocat, Cartierul Apărării. Construcţia arhitectului Otto von Spreckelsen se înscrie în perspectiva continuităţii unei perspective est-vest, de la Luvru până în Cartierul Apărării. Proiectul iniţiat de François Mitterrand prelungeşte astfel intenţiile regale şi imperiale, de la Tuileries la Piaţa Concordiei şi la Étoile. Edificiul inaugurat la 18 iulie 1989 este în acelaşi timp un punct care îţi atrage privirea, dar şi o deschidere dincolo de arcă.

„Un cub deschis,
O fereastră spre lume
Ca un punct de orgă provizoriu spre bulevard
Cu o privire spre viitor...
«Arcul de Triumf al omului» se va vedea departe în toate direcţiile.

Apropiindu-te de această arcă descoperi că este o mare piaţă acoperită în care poţi să te pierzi printre ceilalţi şi de unde este uşor să începi Descoperirea fiecărei piese a marelui complex." (Jean Otto Von Spreckelsen)

Ultima dintre lucrările prezidenţiale este Biblioteca Franţei (arhitect Dominique Perrault), numită astăzi Biblioteca F. Mitterrand, finalizată la 14 iulie 1998. Este situată pe ZAC din Tolbiac. Deschisă în 1996, primeşte progresiv, în cursul anului 1998 toate fondurile de carte de pe strada Richelieu, devenind un pol de atracţie pentru cercetătorii din întreaga lume.

Aceste mari realizări nu trebuie să ne facă să uităm alte proiecte care se referă la realitatea milioanelor de parizieni şi de locuitori ai suburbiilor. În domeniul transporturilor, RATP deschide linia Meteor (1995), care permite o legătură între Bercy, Tolbiac, gara Lyon, cu Châtelet şi gara Saint-Lazare; SNCF stabileşte o legătură între cartierele Villette şi Apărării (1996).

Parisul se îmbogăţeşte, de asemenea, cu spaţii verzi (aproximativ 90 ha într-un deceniu): scuarul Roquette, parcurile Georges Brassens (loc de întâlnire a iubitorilor de cărţi la sfârşitul fiecărei săptămâni), André Citroën, Villette, mai recent itinerarul verde ducând de la Bastilia la Vincennes şi, în curs de amenajare, parcul Bercy. Prin grădinile sale, Parisul a devenit una dintre capitalele cele mai bogate în spaţii verzi din Europa. Da, Paris-Paname continuă să ne surprindă şi să ne încânte...

CONCLUZIE

La sfârşitul secolului al XX-lea, Parisul cuprinde, cu cei 105 km² ai săi, 4% din populaţia franceză. Este centrul unei aglomerări de 2 500 km² cu 10 milioane de locuitori. Parisul nu a încetat să ocupe o poziţie specială în ţara noastră: capitală politică, economică, culturală. Este sediul celor mai importante societăţi naţionale. Lucrările iniţiate de preşedinţii Republicii din aceşti ultimi treizeci de ani au făcut din el un pol cultural mondial. Pieţele şi cartierele ilustrează strălucirea naţională şi internaţională a unei capitale care poate susţine că deţine un rol de prim rang în Europa secolului al XXI-lea.

Nostalgie? Povară a trecutului? Parisul rămâne, de asemenea, spaţiul privilegiat al unei alchimii, al unui mit, spunea Caillois, în care se unesc imagini şi imaginaţii. Pe străduţele din Marais, de-a lungul cheiurilor Senei, pe Pont-Neuf (sărbătorit în 1985 de artistul Christo), pe aleile Luxembourg-ului, în inima foburgului Saint-Antoine... Parisul a păstrat urmele istoriei sale, iar cel ce se plimbă prin aceste locuri resimte acest lucru. Capitala este încă impregnată de un întreg trecut...

„Imaginaţi-vă acest oraş universal, în care fiecare pas pe un pod, într-o piaţă, aminteşte de un trecut măreţ, în care la fiecare colţ de stradă s-a desfăşurat un fragment de istorie" (Goethe).

BIBLIOGRAFIE

Din 1970, lucrările grupate în colecţia „Nouvelle Histoire de Paris" abordează marile perioade ale istoriei oraşului. Sunt instrumente indispensabile pentru orice studiu asupra capitalei. Ultima publicată (1998) este cartea scrisă de Jean Bastié şi René Pillorget, *Paris de 1914 à 1940*.

LUCRĂRI RECENTE

Favier Jean, *Paris, deux milles ans d'histoire*, Fayard, 1997.

Fierro Alfred, *Histoire et dictionnaire de Paris*, Robert Laffont, Bouquins, 1996.

Rouleau Bernard, *Paris: histoire d'un espace*, Seuil, 1997.

Gaillard Marc, *Paris de place en place, guide historique*, Martelle, 1997.

ALTE LUCRĂRI REFERITOARE LA PERIOADELE STUDIATE

Duval Paul-Marie, *Paris antique des origines au IIIe siècle*, Paris, 1961

Dubech L. şi Espezel P. de, *Histoire de Paris*, Éditions Pittoresques, 1931.

La Clère Marcel (sub.dir.) *Paris de la Préhistoire à nos jours*, Bordessoules, 1985.

Barroux Robert, *Paris des origines à nos jours*, Payot, 1951.

Druon Maurice, *Paris de César à Saint Louis*, Hachette, 1964.

Héron de Villefosse René, *Histoire de Paris*, Union bibliophile, Paris, 1950.

Willhem Jacques, *La vie quotidienne des Parisiens au temps du Roi Soleil, 1660–1715*, Hachette, 1977.

Du Camp Maxime, *Paris. Ses organes, ses fonctions et sa vie dans la seconde moitié du XIXe siècle*, Paris, 1869–1875.

Gaillard Jeanne, *Paris, la ville (1852–1870)*, L'Harmattan, 1998.

Marchand, Bernard, Paris, *Histoire d'une ville XIXe–XXe siècle*, Seuil, 1993.

Blancquart Marie-Claire, *Paris „Belle Époque" par ses écrivains*, Adam Biro, 1997.

Hauser Élisabeth, *Paris au jour le jour*, Éditions de Minuit, 1968.

Gravier Jean-François, *Paris et le désert français*, Le Portulan, 1947

Dansette Adrien, *Histoire de la Libération de Paris*, Paris, 1949.

Ambroise-Rendu, *Paris-Chirac, Prestige d'une ville, ambition d'un homme*, Plon, 1987.

Paris, présent et avenir d'une capitale, colloque des Cahiers de civilisation, IPN, 1964.

Trebuie semnalată aici apariţia a 3 CD-Rom-uri strânse sub titlul: *50 plans de Paris des Archives nationales du XVIe au XIXe*.

Pasionatul de Paris nu va uita să recitească lucrarea lui Louis Chevalier (*Les Parisiens*), ca şi pe aceea a lui Paul Farge (*Le piéton de Paris*). Trebuie, de asemenea, consultat Fonds Le Senne al Bibliotecii Naţionale a Franţei, care reuneşte sute de cărţi consacrate tuturor aspectelor vieţii pariziene.

CUPRINS

PREFAŢĂ 5

INTRODUCERE 9

Capitolul I — GENEZA UNUI ORAŞ 10
I. Un sit excepţional 10
II. De la satul galic la cetatea galo-romană 12
III. Citadela din Imperiul roman de apus 17

Capitolul II — ORAŞUL MEDIEVAL 22
I. Oraşul merovingian 22
II. Capitala Capeţienilor 25
III. Rolul lui Filip al II-lea August 30
IV. Burghezia şi Războiul de 100 de ani 33

Capitolul III — ORAŞUL MODERN (SECOLELE XVI–XVIII) 41
I. Populaţia pariziană 41
II. Renaşterea urbană 46
III. Oraşul sub Ludovic al XIV-lea şi Ludovic al XV-lea 51
IV. Revoluţia în oraş 58

Capitolul IV — MARELE ORAŞ DIN SECOLUL AL XIX-LEA 63
I. Oraşul imperial 63
II. Parisul revoluţionar şi romantic 67

III. Transformările, de la Rambuteau la Haussmann 72
IV. Scena republicană şi radicală 81
V. La umbra Turnului Eiffel 86

Capitolul V — DE LA UN RĂZBOI LA ALTUL (1914–1944) 95
I. Parisul în stare de război 95
II. Parisul este o sărbătoare? 100
III. Populaţie şi realizări 105
IV. O primărie republicană şi naţională 111
V. Ocupaţia (1940–1944) 115

Capitolul VI — STRĂLUCIREA UNEI METROPOLE (1944–1999) 120
I. Eliberarea Parisului 120
II. Reorganizarea spaţiului 123
III. Un primar pentru Paris 130
IV. Marile lucrări 135

CONCLUZIE 140

BIBLIOGRAFIE 141

6,50

„Parisul, copil al Senei şi al regelui, este, după expresia lui Paul Valéry, «oraşul cel mai complet de pe pământ». Complet? Da, pentru că nicăieri în lume nu poţi vedea «un mozaic de ocupaţii, de industrii, de funcţii, de produse şi de idei mai bogat şi mai pestriţ ca aici».

În acest sens, principala noastră aspiraţie a fost, pe întreg parcursul acestei lucrări, să marcăm dimensiunile excepţionale ale Parisului şi locul său unic de-a lungul a peste douăzeci de veacuri de istorie. Linia noastră directoare era fixată: să înţelegem cum a fost clădită această capitală politică, economică, culturală, şi să ne dăm seama de proporţiile preeminenţei sale în istoria Franţei."

Yvan Combeau

Colecţie coordonată de ***ŞERBAN PAPACOSTEA,***
membru corespondent al Academiei Române

În curs de apariţie:

- *PERESTROIKA*
  de Pascal Lorot
- *ISTORIA ASIEI*
  de Vasile Cristian
- *CIVILIZAŢIA AMERINDIANĂ*
  de Claudi R. Cros

ISBN: 973-653-225-9